

ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΠΤΥΧΕΣ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗΣ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

Υ Π Ο
ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Π. ΠΕΡΣΕΛΗ
Λέκτορας Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Προλογικό σημείωμα

Ἀφορμή γιά τή συγγραφή αὐτῆς τῆς μελέτης ἔδωσαν στόν ὑπογρά-
φοντα δύο λόγοι. Ὁ πρῶτος λόγος εἶναι τὸ ἐνδιαφέρον του σέ θέματα, τὰ
ὁποῖα ἀφοροῦν στήν ἐξέλιξη τῆς παιδευτικῆς λειτουργίας τῆς Θεολογικῆς
Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κατά τήν ἱστορική της πορεία. Τὰ
θέματα αὐτά ἐμπίπτουν, ὅπως δῆποτε, στήν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς σχο-
λικῆς θρησκευτικῆς χριστιανικῆς ἀγωγῆς καί παιδείας. Καί αὐτό, γιατί
σημαντικός ἀριθμός τῶν ἀποφοίτων τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς πάντοτε
προσέφερε καί προσφέρει ἀκόμη τίς ὑπηρεσίες του στήν ἐλληνική ἐκπαί-
δευση γενικά καί εἰδικότερα στή θρησκευτική χριστιανική διαπαιδαγώγη-
ση τῆς νεότητος.

Ὁ δεύτερος λόγος εἶναι περισσότερο ἐξειδικευμένος. Ἀναφέρεται
στήν πρόθεση τοῦ ὑπογράφοντος νά διερευνήσει ἱστορικά τήν ὀρθότητα ἢ
ἔχι τοῦ ἀκολούθου ἰσχυρισμοῦ, ὀρισμένων θεολογικῶν κύκλων: Ὁ κάτοχος
διδασκατορικοῦ διπλώματος ἀπό μὴ Ὁρθόδοξη πανεπιστημιακή σχολή, ὁ
ὁποῖος δὲν ἔχει καί διδασκατορικό δίπλωμα ἀπό Ὁρθόδοξη Θεολογική Σχο-
λή, θά πρέπει ν' ἀποκλείεται ἀπό τὸ δικαίωμα διεκδίκησης ἐκλογῆς γιά
κατάληψη πανεπιστημιακῆς διδασκατικῆς θέσης στίς ἐλληνικῆς Θεολογικῆς
Σχολές, ἔστω καί ὅταν ἀκόμη αὐτός εἶναι ἀπόφοιτος μιᾶς ἐκ τῶν σχολῶν
αὐτῶν. Τὸν ἰσχυρισμὸ αὐτὸ οἱ ὑποστηρικτές του στηρίζουν σὲ διάταξη
ἄρθρου (54) τοῦ νόμου 5343 «περὶ Ὁργανισμοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθη-
νῶν» τοῦ ἔτους 1932, ἢ ἰσχύς τοῦ ὁποῖου ἀσφαλῶς ἔπαυσε νά ἰσχύει ἀπὸ
τοῦ ἔτους 1982.

Ἡ διερεύνηση τοῦ θέματος αὐτῆς τῆς μελέτης ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ἴδρυση
τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (1837) καί φθάνει
μέχρι περίπου τοῦ ἔτους 1940. Ἡ παραπέρα διερεύνηση τοῦ θέματος κρί-
θηκε, ὅτι δὲν ἔχει καμία ἀξία. Καί αὐτό, γιατί ἡ ὀρθότητα ἢ ἔχι τοῦ
ἐπιχειρήματος, στὸ ὁποῖο βασιζέται ὁ παραπάνω ἰσχυρισμὸς, καταδεικνύε-
ται σαφέστατα ἀπὸ τὴν ἕως τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἱστορική ἀνάλυση.

1. Εἰσαγωγή. Προορισμὸς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Ἡ ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ ἀναγνωρίσθηκε διεθνῶς μὲ τὴν ἴδρυση τοῦ «Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος» (1833) καὶ τὴν ἐγκατάσταση σ' αὐτὸ τοῦ πρώτου μονάρχου, τοῦ βαυαροῦ Ὀθωνα. Ἡ τριμελής ἀντιβασιλεία, ποὺ συνόδευε τὸν ἀνήλικο ἀκόμη βασιλέα Ὀθωνα, ἐπιδόθηκε ἀμέσως μὲ τὴν κάθοδό της στὴν Ἑλλάδα στὴ συγκρότηση κράτους, σύμφωνα μὲ τὰ τότε γνωστὰ εὐρωπαϊκὰ πρότυπα.

Μεταξὺ τῶν πρώτων φροντίδων τῆς βαυαρικῆς μοναρχίας ἦταν καὶ ἡ ἴδρυση Πανεπιστημίου στὴν Ἀθήνα μὲ τὴν ἐπωνυμία «Πανεπιστήμιον τοῦ Ὀθωνος» (1837). Ἡ ἴδρυση τοῦ Πανεπιστημίου ἀπηχοῦσε προσδοκίαις πολλῶν Ἑλλήνων, λογίων καὶ μὴ, οἱ ὁποῖες ἐχρονολογοῦντο ἀπὸ τὰ ἐπαναστατικὰ ἀκόμη χρόνια. Μὲ τὴν ἴδρυση δηλαδὴ τοῦ Πανεπιστημίου ἐπιστεύετο, ὅτι ἡ Ἑλλάδα θὰ καθίστατο καὶ πάλι ἰκανή, ὅπως καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, νὰ μεταδώσει τὰ φῶτα τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὄχι μόνο στοὺς ἐντὸς κι ἐκτὸς τῆς ἐλευθέρης Ἑλλάδος Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ γενικότερα στοὺς χριστιανικοὺς λαοὺς τῶν Βαλκανίων καὶ τῆς Μ. Ἀσίας¹.

Ταυτόχρονα ὅμως καὶ οἱ ἀκόλουθοι ἀντιβασιλεῖς τοῦ βασιλέα Ὀθωνα ἐνεφοροῦντο ἀπὸ μία ρωμαντικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἀποστολὴ τῆς Ἑλλάδος στὸ σύγχρονο κόσμον. Ἡ ἀντίληψη αὕτη εἶχε, ἀσφαλῶς, σχέση μὲ τὸ σεβασμὸ καὶ τὴν ἐκτίμηση, τὴν ὁποία ἔδειχναν πολλοὶ Εὐρωπαῖοι διανοούμενοι τῆς ἐποχῆς ἀπέναντι στὸ κλασσικὸ πνεῦμα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. Ἰδιαίτερα, πολλοὶ διανοούμενοι στὴ Γερμανία, τῆς χώρας ἀπὸ τὴν ὁποία προήρχοντο οἱ ἀντιβασιλεῖς, ἐφήρμοζαν ἐμπρακτα διὰ μέσου τῆς παιδείας τοὺς τὸ σεβασμὸ ἀπέναντι στὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ πνεῦμα καὶ πολιτισμὸ. Πεποίθηση, λοιπόν, τῶν ἀντιβασιλέων καὶ ἰδιαίτερα τοῦ καθηγητῆ Georg Mauger ἦταν, ὅτι προορισμὸς τῆς Ἑλλάδος «εἶναι νὰ μεταλαμπαδεύσει μιὰ μέρα τὸ φῶς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ στὴν Ἀσία κι ἀκόμα πιὸ πέρα, καὶ σὲ τοῦτο τὴ βοηθᾷ ἡ προνομιοῦχα γεωγραφικὴ της θέση καὶ ἡ πνευματικὴ ὀξυδέρκεια τῶν κατοίκων της. Καὶ ὅπως στάθηκε κάποτε ἡ κοιτίδα τοῦ πολιτισμοῦ γιὰ τὴν Εὐρώπη, ἡ ὁποία τῆς ἀνταποδίδει τώρα αὕτη τὴ μόρφωση, πρέπει κι ἐκεῖνη — σύμφωνα μὲ τοὺς αἰώνιους νόμους τῆς ἀνταλλαγῆς — νὰ ἐπιστρέψει στὴν Ἀσία, στὴν Αἴγυπτο καὶ στὶς ἄλλες χῶρες τῆς Ἀνατολῆς ἐκεῖνο ποὺ ἔλαβε κι αὕτη ἀπὸ ἐκεῖνες πρὶν ἀπὸ χιλιάδες χρόνια»². Τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν μὲ τὴν καλλιέργεια τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ

1. Πρβλ. Ἰ. Πανταζίδου (1889), σσ. 1-5.

2. Γ. Α. Μάουερ (1835/1976), σ. 421.

κλασσικοῦ πνεύματος καὶ τὴν παράλληλη διδασκαλία τῶν συγχρόνων ἐπιστημῶν ἐπιστεῦετο, ὅτι θὰ συνέβαλλε ἀποφασιστικὰ στὴν ἐκπλήρωση ἑνὸς τέτοιου μεγαλοπνόου ὁράματος.

Εἶναι, λοιπόν, διπλὴ ἡ ἀντίληψη, ἡ ὁποία συνόδευσε τὴν ἴδρυση τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Πρῶτο, τὸ Πανεπιστήμιο θ' ἀποτελοῦσε φυτώριο ἐπιστημόνων γιὰ τὴν πρόοδο τῆς Ἑλλάδος. Δεύτερο, τὸ Πανεπιστήμιο θὰ μεταλαμπάδευε τὰ φῶτα ἀπὸ τὴν Εὐρώπη στὴν Ἀνατολή. Τὸ πνεῦμα αὐτὸ ἐκφράζεται ἐναργέστατα στὶς ὁμιλίες τοῦ πρώτου Πρύτανη καὶ τῶν πρώτων σχολαρχῶν (κοσμητόρων) τῶν τεσσάρων σχολῶν τοῦ Πανεπιστημίου (θεολογίας, νομικῶν ἐπιστημῶν, ἱατρικῆς, φιλοσοφίας καὶ τῆς ἄλλης ἐγκυκλίου παιδείας), οἱ ὁποῖες ἐκφωνήθηκαν στὴν ἐπίσημη ἑναρξὴ τῶν μαθημάτων τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (3 Μαΐου 1837)³. Χαρακτηριστικά, ὁ Πρύτανης Κ. Δ. Σχινᾶς ἀναφέρει στὸ λόγο του, μεταξὺ τῶν ἄλλων, καὶ τ' ἀκόλουθα:

«Τὸ Ἑλληνικὸν πανδιδακτήριον, Βασιλεῦ, καθιδρυμένον εἰς τὰς παρὰ Σοῦ, ἐκ νέου ἀνεγερθείσας περικλεεῖς Ἀθήνας, καὶ κείμενον μεταξὺ τῆς Ἑσπέρας καὶ τῆς Ἑω, εἶναι προωρισμένον νὰ λαμβάνῃ ἀφ' ἑνὸς μέρους τὰ σπέρματα τῆς σοφίας, καὶ ἀφοῦ τὰ ἀναπτύξῃ ἐν ἑαυτῷ ἰδίαν τινὰ καὶ γόνιμον ἀνάπτυξιν, νὰ τὰ μεταδίδῃ εἰς τὴν γείτονα Ἑω νεαρὰ καὶ καρποφόρα»⁴.

Ἐνῶ, ὁ σχολάρχης τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ἀρχιμανδρίτης Μισαήλ Ἀποστολίδης τονίζει ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ λόγου του, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν παρευρισκόμενο βασιλέα Ὁθωνα, τὰ παρακάτω:

«Διὰ τῆς συστάσεως τούτου (τοῦ Πανεπιστημίου), τὰς (Μούσας) ἀνακαλεῖς εἰς τοῦτο τὸ προσφιλές αὐτῶν ἐνδιαίτημα, ὅχι μόνον ἵνα χαριτώσωσι μὲ τὰ πολύτιμα δῶρά των τοὺς παλαιοὺς συμπολίτας των, καὶ τοὺς κατοίκους ὄλου σου (Μεγαλειότατε) τοῦ Κράτους, ἀλλ' ἵνα καὶ εἰς αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ἐκτὸς τοῦ Κράτους σου Ἑλληνας ἐπεκτείνωσιν ἀπὸ τὸν ἐπιδέξιον τοῦτον τόπον τὴν θείαν αὐτῶν ἐπιρροήν»⁵.

3. Τὰ κείμενα τῶν ὁμιλιῶν εἶναι δημοσιευμένα στὴ μελέτη τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ (1987).

4. Κ. Θ. Δημαρᾶ (1987), σ. 34.

5. Ὁ.π., σ. 110. Ὁλόκληρο τὸ κείμενο τῆς ὁμιλίας τοῦ Μ. Ἀποστολίδη περιέχεται στὶς σσ. 110–120 στὴν παραπάνω μελέτη τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ.

2. Ἀποστολὴ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Προσδοκίες καὶ ὁράματα

Στὸν ἴδιο λόγο του ὁ Μισαήλ Ἀποστολίδης διατυπώνει καὶ τὰ προσδοκώμενα ἀποτελέσματα ἀπὸ τὴν ἵδρυση τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς. Πρωτίστως θεωρεῖ ὅτι ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ θὰ συμβάλει, ὥστε ὁ κλῆρος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος νὰ μορφωθεῖ καὶ ἀναλάβει τὴ χριστιανικὴ καὶ ἠθικὴ διαπαιδαγώγηση τοῦ λαοῦ. Ἡ μακροχρόνια ὑποδούλωση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ στοὺς Τούρκους εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα, κατὰ τὸν Μ. Ἀποστολίδη, νὰ στερήσῃ τὸν κλῆρο «τῶν ἀναγκαίων γνώσεων, παραιτήσας (ὁ κλῆρος) κατ' ὀλίγον τὴν διδασκαλίαν τοῦ θείου λόγου, ἐπεωρίσθη εἰς μόνην τὴν ἱεροτελεστιάν τῶν μυστηρίων, παρὰ τὴν γνώμην βέβαια καὶ τὴν διάθεσίν του· διότι ὁ Κλῆρος τῆς Ἐκκλησίας μας ἐστάθη πάντοτε ἐν γένει φίλος τῆς παιδείας...». Αὐτὴ ἡ κατάστασις ἦταν φυσικὸ νὰ ἔχει σοβαρὸ ἀντίκτυπο «εἰς ὅλον τὸν λαόν». Καὶ αὐτὸ γιατί, συνεχίζει ὁ Μ. Ἀποστολίδης, ὁ λαὸς «ἔπαυσε ἀπὸ τοῦ νὰ ἔχη τὴν θρησκείαν του, ὡς θρησκείαν τοῦ λογικοῦ καὶ τῆς καρδίας, ἔπαυσε ἀπὸ τοῦ νὰ τὴν μεταχειρίζεται ὡς πηδάλιον τῆς ἠθικῆς του διαγωγῆς καὶ στάθμην τῶν πράξεών του, νομίζων ὅτι ὑφίσταται μόνον εἰς τελετάς τινὰς καὶ πράξεις μηδεμίαν πρὸς τὸ ἦθος καὶ τὴν διαγωγὴν του ἐχούσας ἐπιρροήν, ὃ ἐστὶν ἔπαυσε πλέον ἡ διδασκαλία τοῦ Εὐαγγελίου ἀπὸ τοῦ νὰ ἦναι τὸ θεῖον ἐκεῖνο φῶς, τὸ ὁποῖον ἔφερον ὁ Σωτὴρ ἡμῶν εἰς τὸν κόσμον διὰ νὰ τὸν φωτίσῃ, καὶ τοῦτο διότι δὲν ἐδιδάσκετο πλέον». Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, τονίζει ὁ Μ. Ἀποστολίδης, ἐξηγεῖται «ἡ ψυχρότης πρὸς τὴν ὀφειλομένην πρὸς πάντας ἀγάπην καὶ φιλαδελφίαν, ἐκ τούτου ἡ ἀκοσμία τῶν ἠθῶν, ἡ ἐτοιμότης εἰς τὴν ἀπάτην καὶ ἀδικίαν, ἐκ τούτου ἡ ἀδιαφορία εἰς τὴν βλάβην τοῦ πλησίον, καὶ ἡ σκληρότης εἰς τὰ δεινὰ του». Ἐκεῖνο, λοιπόν, τὸ ὁποῖο ἐλπίζεται ἀπὸ τὴν ἵδρυση τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς εἶναι «τῆς τοιαύτης οὐσιώδους ἐλλείψεως ἢ διόρθωσις, ἐξ αὐτῆς (τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς) ποτιζόμενοι ἀπὸ τὰ ζωηρὰ νάματα τοῦ θείου λόγου οἱ εἰς τὴν διακονίαν τοῦ Εὐαγγελίου προωρισμένοι καὶ λαμβάνοντες τὴν εἰς τὸν χαρακτῆρα αὐτῶν κατάλληλον μόρφωσιν, θέλουσιν ἀποκατασταθῆ ἄξιοι τοῦ Ὑψίστου λειτουργοὶ καὶ κήρυκες τοῦ Εὐαγγελίου, ἱκανώτατοι διὰ νὰ διαδίδωσι τὸ θεῖον αὐτοῦ φῶς εἰς τοὺς ἀδελφούς των χριστιανούς»⁶.

Τέλος, ὁ Μ. Ἀποστολίδης πιστεύει ὅτι ἡ ὠφέλεια, ἡ ὁποία θὰ προκύψει ἀπὸ τὴν ἵδρυση τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, ὅπως ἤδη τόνισε καὶ στὴν ἀρχὴ τοῦ λόγου του, δὲν περιορίζεται μόνον στοὺς κατοίκους τῆς

6. Ὁ.π., σσ. 113-115.

τότε ἐλεύθερης Ἑλλάδος. Ἀπὸ τὴν ἴδρυση τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς θὰ ὠφεληθοῦν καὶ οἱ ἐκτὸς Ἑλλάδος κατοικοῦντες Ἕλληνες, οἱ περιοχῆς τῶν ὁποίων παρέμεναν ἀκόμη ὑπόδουλες στοὺς Τούρκους (Θεσσαλία, Ἡπειρος, Ἐπτάνησα, Μακεδονία, Μ. Ἀσία, κ.λπ.). Εἶναι χαρακτηριστικοὶ οἱ καταληκτικοὶ λόγοι τῆς ὁμιλίας τοῦ Μ. Ἀποστολίδη, ὅπου μεταξὺ τῶν ἄλλων τονίζει:

«Ἐπειδὴ δὲ ἡ παρά τῆς Μεγαλειότητός σου προετοιμασθεῖσα αὕτη πνευματικὴ τράπεζα, δὲν εἶναι διὰ μόνους τοὺς ἐν τῷ κράτει σου παρατεθειμένη, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἐξῶθεν ἐρχομένους καὶ θέλοντας νὰ εὐωχηθῶσι, θέλει πρόκεισθαι πάντοτε ἐτοιμῆ, θέλουσι προσφέρει ἀναμφιβόλως καὶ αὐτοὶ τὴν αὐτὴν προσφορὰν τῆς εὐγνωμοσύνης διότι φαίνεται ὅτι ὁ τόπος οὗτος εἶναι ἐκ τῆς θείας προνοίας προωρισμένος εἰς ἕνα τοιοῦτον ὑψηλὸν σκοπὸν νὰ γίνεταί τῶν φώτων ἡ ἐστία καὶ ἐντεῦθεν νὰ μεταδίδωνται εἰς μέγα μέρος τῆς ἀνθρωπότητος... Ἐδῶ δὲ πάλιν καὶ σήμερον διὰ τῆς βασιλικῆς σου κηδεμονίας αἴρεται τῆς σοφίας ὁ πυρσὸς τοῦ ὁποίου αἱ φωτοβόλοι ἀκτῖνες θέλουσι διαπεράσει καὶ εἰς μακρὸν διάστημα τῶν ἀνατολικωτέρων μερῶν καὶ νὰ φωτίσωσι καὶ ἐκεῖνον τὸν πνευματικὸν ὀρίζοντα τὸν ὑπὸ τοῦ ζόφου τῆς ἀμαθείας ἐσκοτισμένον... Ἐδῶ θέλουσι συχνάζει καὶ σήμερον, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ οἱ εἰς τὴν διακονίαν τοῦ εὐαγγελίου ἀφοσιούμενοι, διὰ νὰ φωτίζωνται καὶ φωτιζόμενοι νὰ φωτίζωσι τὸ τοῦ Χριστοῦ λογικὸν ποίμνιον»⁷.

Οἱ προσδοκίες τοῦ Μισαῆλ Ἀποστολίδη δὲν φαίνεται ὅτι ἐκπληρώθηκαν, τουλάχιστο γιὰ περισσότερο ἀπὸ μία εἰκοσαετία. Αὐτὸ συνάγεται ἀπὸ τ' ἀκόλουθα στοιχεῖα. Πρῶτο, ὁ ἀριθμὸς τῶν φοιτητῶν, οἱ ὁποῖοι ἐνεγράφησαν στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ κατὰ τὸ διάστημα 1837–1857, ἦταν σημαντικὰ μικρότερος ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐγγραφέντων φοιτητῶν τὴν ἴδια περίοδο στὶς ἄλλες τρεῖς πανεπιστημιακὲς σχολῆς καὶ ιδιαίτερα στὴν ἰατρικὴ καὶ νομικὴ (θεολογική: 97, νομική: 682, ἰατρική: 885, φιλοσοφική: 467, φοιτητές)⁸.

Δεύτερο, μόλις τὸ 1857 (11 Ἰανουαρίου) ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ χορήγησε δίπλωμα προλύτου⁹. Ὁ πρῶτος προλύτης ἢ τελειοδίδακτος ἦταν

7. Ὁ.π., σσ. 118–119.

8. Βλέπε Ἰ. Πανταζίδου (1889), τὸν πίνακα Α' τοῦ παραρτήματος.

9. Μέχρι τοῦ 1911 οἱ φοιτητές, οἱ ὁποῖοι ὑφίσταντο μὲ ἐπιτυχία τὴ λεγομένη ἀπολυτήριον ἐξέταση, ὀνομάζοντο προλύτες ἢ τελειοδίδακτοι. Σ' αὐτοὺς τοὺς φοιτητές

ὁ Πέτρος Ἰ. Νιστάνσκις ἀπὸ τὴν Κιεβία (Κιεβο) τῆς Ρωσίας, ὁ ὁποῖος ἀξιώθηκε τοῦ βαθμοῦ «καλῶς». Μέχρι τοῦ 1862 οἱ βαθμοὶ προαγωγῆς τῶν φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου ἦταν «ἄριστα» καὶ «καλῶς». Τὸ 1862 προστέθηκε ὁ ἐνδιάμεσος βαθμὸς «λίαν καλῶς»¹⁰. Τὸ 1863 (8 Φεβρουαρίου) ἀκολουθεῖ ὁ δευτέρος προλύτης τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, ὁ ὁποῖος ἦταν ὁ Κωνσταντῖνος Νεστορίδης ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα. Ὁ Νεστορίδης ἀξιώθηκε τοῦ βαθμοῦ «λίαν καλῶς». Τὸ 1864 ἀκολούθησαν δύο προλύτες, ὁ Σπυρίδων Ν. Ἀγγελόπουλος (14 Φεβρουαρίου) ἀπὸ τὴν Κέα (Τζιά) καὶ ὁ Ἡλίας Καντᾶς (15 Ἰουνίου) ἀπὸ τὴν Ἀμφισσα. Καὶ οἱ δύο αὐτοὶ προλύτες ἀξιώθηκαν τοῦ βαθμοῦ «καλῶς». Ὁ πέμπτος κατὰ σειρά προλύτης τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ἀπὸ τὴν Ἰδρυσή της ἦταν ὁ Διονύσιος Μαρίνος ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο, ὁ ὁποῖος ἀξιώθηκε τοῦ βαθμοῦ «λίαν καλῶς» (15 Ὀκτωβρίου 1865). Ἀπὸ τοὺς πέντε πρώτους προλύτες τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, μόνο οἱ δύο προήρχοντο ἀπὸ περιοχές, οἱ ὁποῖες ἀνῆκαν στὸ ἑλληνικὸ βασίλειο (Κέα καὶ Ἀμφισσα). Ἐνῶ ἀπὸ τοὺς ὑπολοίπους, ὁ ἓνας ἦταν ἄλλοδαπὸς (Ρωσία) καὶ δύο προήρχοντο ἀπὸ ὑποδουλωμένες ἀκόμη ἑλληνικὲς περιοχές (Ἰωάννινα καὶ Ζάκυνθος)¹¹. Ὁ πρῶτος προλύτης τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, ὁ ὁποῖος ἀξιώθηκε τοῦ βαθμοῦ «ἄριστα» ἦταν ὁ μετέπειτα καθηγητῆς τῆς σχολῆς Φίλιππος Παπαδόπουλος (10 Ὀκτωβρίου 1876), προερχόμενος κι αὐτὸς ἀπὸ τουρκοκρατούμενη περιοχή (Βάρνα, στὰ παράλια τῆς Μαύρης Θάλασσας)¹².

Πάντως, ὁ ἀριθμὸς τῶν προλυτῶν ἢ τελειοδιδάκτων τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς μέχρι τοῦ πανεπιστημιακοῦ ἔτους 1886–87 ἦταν μόλις 72 τὸν ἀριθμὸ. Ἐνῶ, τὸ σύνολο τῶν διδασκτῶρων καὶ προλυτῶν ἢ τελειοδιδάκτων τῶν ἄλλων σχολῶν μέχρι τοῦ 1886–87 ἦταν: νομικὴ 2399, ἱατρικὴ: 2336, φιλοσοφικὴ: 381¹³. Μέχρι τοῦ ἔτους 1929–30 ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν πτυχιούχων ἀπὸ τὴν Ἰδρυση τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ἦταν 822. Ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ αὐτὸ τὸ ἡμισυ καὶ πλέον (492) ἔλαβαν πτυχίον ἀπὸ τοῦ ἔτους 1911–12 ἕως 1929–30¹⁴.

ἐχορηγεῖτο τὸ δίπλωμα τοῦ προλύτου ἢ τελειοδιδάκτου. Λόγος γιὰ τὴν ἀπολυτήριον ἐξέταση γίνεται στὴν ἐπομένη παράγραφο.

10. Ἰ. Πανταζίδου (1889), σ. 84.

11. Τὰ στοιχεῖα γιὰ τοὺς πέντε πρώτους ἀποφοίτους τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς εἶναι ἐιλημμένα ἀπὸ τὸν πίνακα ΛΑ' τοῦ δημοσιεύματος: Μιλτ. Βενιζέλου (1867).

12. Δ. Σ. Παπαλάνου (1931), σ. 36.

13. Βλέπε Ἰ. Πανταζίδου (1889), τὸν πίνακα Β' τοῦ παραρτήματος.

14. Δ. Σ. Παπαλάνου (1931), σ. 36. Ἡ ριζικὴ ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου ἐξέτασης τῶν φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου ἀπὸ τοῦ 1911 καὶ μετὰ ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς λόγους,

3. Ἀνασταλτικοὶ παράγοντες στὴν πορεία καὶ ἐξέλιξη τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τὸν περασμένο αἰώνα

α) Τὸ σύστημα ἐξετάσεων τῶν φοιτητῶν

Ὁ μικρὸς ἀριθμὸς προσέλευσης φοιτητῶν στὴ Θεολογικὴ Σχολή, ὀλόκληρο τὸν περασμένο αἰώνα καὶ μέχρι σχεδὸν τοῦ 1911–12, εἶναι δυνατὸ ν' ἀποδοθεῖ, κατὰ κύριο λόγο, στὴν ἔλλειψη σοβαρῶν κινήτρων, τὰ ὁποῖα θὰ ἐξασφάλιζαν ἱκανὰ ἐχέγγυα γιὰ μίαν «ἐπαγγελματικὴ στέγαση»¹⁵ τῶν ἀποφοίτων αὐτῆς τῆς σχολῆς. Ὡς ἀπώθητικοὶ λόγοι προσέλευσης φοιτητῶν στὴ Θεολογικὴ Σχολή θὰ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν, μεταξὺ τῶν ἄλλων, τὸ λίαν αὐστηρὸ πανεπιστημιακὸ, γενικὰ, σύστημα ἐξέτασης, καθὼς καὶ ὁ ἀποκλεισμὸς τῶν λαϊκῶν φοιτητῶν ἀπὸ τὴν ἀπόκτηση τοῦ τίτλου τοῦ διδάκτορος τῆς θεολογίας. Κατὰ πρῶτο λόγο, οἱ φοιτητὲς τοῦ Πανεπιστημίου μέχρι σχεδὸν τοῦ 1911, ἐξετάζοντο «εἰς μίαν καὶ μόνην ἐξέτασιν κατὰ τὴν ἐξοδὸν τῶν ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον. Κατὰ τὴν ἐξέτασιν ταύτην, γινομένην ἐνώπιον τῶν συνελθόντων καθηγητῶν τῆς ἀνηκούσης σχολῆς... ἐξετάζονται οἱ φοιτηταὶ εἰς ὄλα τὰ ἀντικείμενα, τὰ ἀπαρτίζοντα τὸν κλάδον, δι' ὃν ὁ φοιτητὴς προσδιορίζει ἑαυτὸν, καὶ χρεωστοῦν νὰ ἐμφανίσουν ἔκθεσιν εἰς τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν περὶ ἑνὸς τινος ἀντικειμένου τοῦ αὐτοῦ κλάδου, καὶ νὰ συζητήσωσι διὰ στόματος τὰ εἰς αὐτὴν ἐμπεριεχόμενα...»¹⁶.

Ἐξάλλου, μὲ τὸ διάταγμα τῆς 19ης (31) Μαΐου 1842 «περὶ ἐξετάσεως τῶν φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου»¹⁷, οἱ ἐξετάσεις στὸ Πανεπιστήμιο

ποῦ προεκάλεσε τὴν αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν φοιτητῶν. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλέπε παρακάτω.

15. Ἡ ἔκφραση «ἐπαγγελματικὴ στέγαση» εἶναι εἰλημμένη, μὲ τὴ μεταφορικὴ τῆς ἔννοια, ἀπὸ τὸν Κ. Θ. Δημαρὰ (1989), σ. 51. Ἡ κυριολεκτικὴ σημασία τῆς ἔκφρασης εἶναι ἢ ἀκόλουθη: «... Οἱ νέοι, ἐρχόμενοι ἀπὸ τὶς ἐπαρχίες γιὰ νὰ προαχθοῦν σὲ ἀνώτερες σπουδές, καὶ ἔτσι, καθὼς ἐλπίζουν, νὰ ὑψωθεῖ ἡ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ στάθμη τῆς ζωῆς τους, ἔμπαιναν οἰκόσιτοι σὲ ἀστικές ἀθηναϊκὲς οἰκογένειες, μὲ τὴν ὑποχρέωση νὰ ὑπηρετοῦν στὸ σπίτι καὶ συνάμα νὰ μποροῦν νὰ παρακολουθοῦν τὰ μαθήματα στὸ Πανεπιστήμιο. Ἀγγελίες γιὰ τέτοιους συνδυασμοὺς ἀπαντοῦν στὸν τύπο...» (δ.π., ὑποσ. 15).

16. Ἄρθρο 20 τοῦ βασιλικοῦ (διατάγματος) «περὶ προσωρινοῦ κανονισμοῦ τοῦ ἐν Ἀθήναις συστηθησομένου Πανεπιστημίου», 14(26) Ἀπριλίου 1837. Π. Ἰ. Κλάδου (1860), σσ. 306 – 314 (ἰδίᾳ σ. 309). Τὸ 1911 θεσπίσθηκαν γιὰ πρώτη φορὰ οἱ τμηματικὲς κατ' ἔτος ἐξετάσεις. Ὅμως, ἀπὸ τοῦ 1882 οἱ φοιτητὲς ἐξετάζοντο στὰ γενικὰ μαθήματα στὸ τέλος τοῦ δευτέρου χρόνου σπουδῶν (β. δ. «περὶ τῶν ἐξετάσεων τῶν γενικῶν μαθημάτων ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ», Ἐφημερίδες τῆς Κυβερνήσεως, ἀριθ. 166, 15 Νοεμβρίου 1882).

17. Π. Ἰ. Κλάδου (1860), σσ. 327–331.

γίνονται αὐστηρότερες. Σύμφωνα με τὸ διάταγμα αὐτὸ ὀρίζεται ὡς χρόνος φοίτησης τῶν φοιτητῶν «διὰ μὲν τοὺς ἰατροὺς καὶ νομικοὺς ὄχι ἐλάσσων τετραετίας, διὰ δὲ τοὺς φοιτητὰς τῶν ἐτέρων δύο σχολῶν ὄχι ἐλάσσων τριετίας». Θεσπίζονται, ἐπίσης, με τὸ παραπάνω διάταγμα δύο εἰδῶν ἐξετάσεις. Ἡ μία ὀνομάζεται διδακτορικὴ καὶ ἡ ἄλλη ἀπολυτήριος. Στὴ διδακτορικὴ ἐξέταση «εἶναι δεκτοὶ μόνον οἱ πλήρη τετραετίαν τοὐλάχιστον φοιτήσαντες εἰς τὸ Πανεπιστήμιον». Ἐνῶ, στὴν ἀπολυτήριο, ἡ ὁποία ἦταν λιγότερο λεπτομερῆς, «εἶναι δεκτοὶ καὶ οἱ πλήρη τριετίαν φοιτήσαντες ἐκ τῶν τῆς φιλοσοφικῆς καὶ θεολογικῆς σχολῆς φοιτητῶν». Στὴ συνέχεια ὀρίζεται στὸ διάταγμα, ὅτι:

«Διὰ τὰ γενῆ δὲ δεκτὸς εἰς ὁποιαδήποτε τῶν ἐξετάσεων τούτων ὁ φοιτητής, ὀφείλει: α' Ἄν δὲν ἀνήκη ἰδίως εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν καὶ δὲν μέλλῃ νὰ ἐξετασθῆ ὡς κύριος φοιτητής, νὰ παρουσιάσῃ ἀποδεικτικὰ τῶν ἀνηκόντων καθηγητῶν τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς, ὅτι ἠκροάσθη τὰ γενικὰ ἐκεῖνα μαθήματα, τὰ ὁποῖα εἶναι εἰς πάντα φοιτητὴν ἀναγκαῖα καὶ ἀπαραίτητα, τούτέστι τὴν λογικὴν, τὴν μεταφυσικὴν, τὴν ἠθικὴν, τὸ φυσικὸν δίκαιον, τὴν ψυχολογίαν, τὴν γενικὴν ἱστορίαν, τὰ στοιχειώδη μαθηματικά, τὴν πειραματικὴν φυσικὴν, καὶ ὅτι ἐξετασθεὶς εἰς τὸ τέλος τῆς ἀκροάσεως ἑνὸς ἐκάστου αὐτῶν ὑπὸ τοῦ ἀνήκοντος καθηγητοῦ, ἢ ἐξετασθεὶς διὰ μιᾶς μετὰ τὴν ἀκροάσιν ὅλων αὐτῶν ὑπὸ πάντων ὁμοῦ τῶν ἀνηκόντων καθηγητῶν, ἔδειξεν ὅτι κατέχει ἀρκούντως τὰ ρηθέντα μαθήματα. β' Νὰ παρουσιάσῃ ἀποδεικτικὰ τῶν ἀνηκόντων καθηγητῶν, ὅτι ἠκροάσθη ἐπιμελῶς ὅλα τὰ ἀναγκαῖα μαθήματα, ὅσα συναπαρτίζουσι τὴν ἰδιαιτέραν τοῦ ἐπιστήμην, ἢ, ἔχοντα πλησιεστάτην σχέσιν πρὸς αὐτήν, εἶναι ἰδίως δι' αὐτὴν ἀναγκαῖα καὶ πρὸς τούτοις, ἂν μὲν ἦναι θεολόγος ἢ νομικός, ἰδίως τὴν κλασσικὴν φιλολογίαν, καθ' ὅσον εἶναι εἰς αὐτὸν ἀναγκαῖα, ἂν δ' ἀνήκη εἰς ἄλλην σχολὴν, τὴν γενικὴν φυσικὴν ἱστορίαν»¹⁸.

Ὁ φοιτητής, ὁ ὁποῖος ἀπεφάσιζε νὰ προσέλθει σὲ ὁποιοδήποτε εἶδος ἐξετάσεων (διδακτορικὴ ἢ ἀπολυτήριο ἐξέταση), ἔπρεπε πρῶτα νὰ ὑποστῆ ἐπιτυχῶς τὴ γραπτὴ ἐξέταση στὰ μαθήματα, τὰ ὁποῖα διδάχθηκε καὶ στὴ συνέχεια τὴν προφορικὴ. Ἡ προφορικὴ ἐξέταση ἐγίνετο ἐνώπιον ἐπιτροπῆς καθηγητῶν. Τόσο ἡ γραπτὴ ὡς καὶ ἡ προφορικὴ ἐξέταση ἐγίνετο χωριστὰ γιὰ τὸν καθένα φοιτητὴ. Τὸ ἄρθρο 6 τῶν

18. Ὁ.π., σ. 328.

ὀδηγιῶν («Διατυπώσεις») τῆς συγκλήτου τοῦ Πανεπιστημίου, οἱ ὁποῖες ἀκολούθησαν τὸ διάταγμα τοῦ 1842 «περὶ ἐξετάσεως τῶν φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου», ἀναφέρει γιὰ τὰ μαθήματα, τὰ ὁποῖα θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξετάζονται οἱ φοιτητές, μεταξύ τῶν ἄλλων, τὰ παρακάτω:

«Οἱ φοιτηταὶ ἐξετάζονται εἰς ὅλα τὰ μαθήματα, τὰ ὁποῖα συναπαρτίζουσι τὴν ἐπιστήμην ἐκάστου. Καὶ οἱ μὲν τῆς Θεολογίας ἐξετάζονται, πρῶτον μὲν εἰς τὴν Λατινικὴν καὶ Ἑλληνικὴν Φιλολογίαν καὶ εἰς τὴν Ἑβραϊκὴν γλῶσσαν, δεύτερον δὲ καὶ κυριώτερον εἰς τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὰς θείας Γραφὰς τῆς Παλαιᾶς καὶ Νέας Διαθήκης, τὴν Δογματικὴν Θεολογίαν, τὴν Ἠθικὴν τοῦ Εὐαγγελίου, τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν, τὴν Ἑβραϊκὴν καὶ Χριστιανικὴν Ἀρχαιολογίαν, τὴν τῶν Ἀγίων Γραφῶν ἐρμηνείαν, τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ρητορικὴν, τὴν περὶ τοὺς Ἁγίους Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας Φιλολογίαν καὶ τὴν Ποιμαντικὴν, ὅταν παραδοθῇ»¹⁹.

Πάντως, ἡ διαδικασία τῆς διδακτορικῆς ἐξέτασης δὲν ἦταν καθόλου εὐκόλη. Σύμφωνα μ' αὐτή, ὁ φοιτητής:

«Ἐξετάζεται κατ' ἰδίαν πρῶτον μὲν τὴν ἔγγραφον ἀποπειρατήριον, ἔπειτα δὲ τὴν προφορικὴν αὐστηρὰν λεγομένην ἐξέτασιν ὑπὸ ἐπιτροπῆς (καθηγητῶν)... Ἄν δὲ εἰς ἀμφοτέρας ταύτας τὰς ἐξετάσεις εὐρεθῇ ἔχων τὰς ἀπαιτουμένας γνώσεις, προσκαλεῖται ὑπὸ τοῦ Κοσμήτορος τῆς σχολῆς νὰ παρουσιάσῃ εἰς τὴν ἐξεταστικὴν ἐπιτροπὴν διατριβὴν, γεγραμμένην παρ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν, καὶ πραγματευομένην περὶ ἀντικειμένου ἀνήκοντος εἰς τὴν εἰδικὴν αὐτοῦ ἐπιστήμην. Ἄφ' οὗ δὲ ἡ διατριβὴ φανῇ εἰς τὴν σχολὴν παραδεκτὴ διορίζεται παρὰ τοῦ Κοσμήτορος τοῦ δημοσίου διαγωνισμοῦ καὶ τῆς ἀναγορεύσεως ἡ ἡμέρα καθ' ἣν ὁ ἐξετασθεὶς ἀναγινώσκει τὴν ρηθεῖσαν διατριβὴν, καὶ ὑπερασπίζεται τὰς ἐν αὐτῇ περιεχομένας θέσεις κατὰ τῶν ἐνισταμένων...»²⁰.

19. Διατυπώσεις τῆς Συγκλήτου. Διατυπώσεις ἀφορῶσαι τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ περὶ ἐξετάσεων βασιλικοῦ Διατάγματος (τῆς 19 (31) Μαΐου τοῦ 1842), συνταχθεῖσαι μὲν δυνάμει τοῦ 8 ἄρθρου τοῦ εἰρημένου β. Διατάγματος παρὰ τε τῶν Σχολῶν καὶ τῆς Ἀκαδημαϊκῆς Συγκλήτου, ἐγκριθεῖσαι δὲ ὑπὸ τῆς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Παιδείσεως Β. Γραμματείας. Π. Ἰ. Κλάδου (1860), σσ. 335 - 343 (ἰδίᾳ σ. 336-7).

20. Β. δ. «περὶ ἐξετάσεως τῶν φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου», 19 (31) Μαΐου 1842. Π. Ἰ. Κλάδου (1860), σσ. 328 - 329.

Αὐτὴ ἡ προφανὴς δυσκολία στὶς διδακτορικὲς ἐξετάσεις, κυρίως ὅσον ἀφορᾷ στὴν ὑποβολὴ μελέτης (ἐναίσιμης διδακτορικῆς διατριβῆς), ἡ ὁποία ἔπρεπε νὰ ἦταν γραμμμένη στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ γλῶσσα, προεκάλεσε σοβαρὲς ἀντιδράσεις μεταξύ πανεπιστημιακῶν κύκλων τῆς ἐποχῆς. Γι' αὐτό, μετὰ ἀπὸ πρόταση τῆς ἰατρικῆς σχολῆς, ἡ ὁποία παραπέμφθηκε ἀπὸ τὴ σύγκλητο στὸ Ὑπουργεῖο ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, καταργήθηκε ἐξολοκλήρου, τὸ 1844, ἡ ὑποχρέωση τῶν φοιτητῶν νὰ υποβάλλουν ἐναίσιμη διδακτορικὴ διατριβὴ καὶ νὰ ὑφίστανται τὴ σχετικὴ δοκιμασία τοῦ δημοσίου διαγωνισμοῦ. Αὐτὸ ὅμως τὸ μέτρο ἔσχεσε μέχρι τοῦ 1853, «ὅτε», ὅπως σημειώνει ὁ πρῶτος χρονικογράφος τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καθηγητῆς Ἰωάννης Πανταζίδης, «πάλιν κατὰ πρότασιν τῆς Συγκλήτου τὸ Ὑπουργεῖον διέταξε νὰ υποβάλλωσι τοῦ λοιποῦ οἱ εὐδοκίμησαντες κατὰ τὰς διδακτορικὰς ἐξετάσεις μόνον ἐναίσιμον διατριβὴν ὑπὸ τῶν φιλολόγων καὶ θεολόγων εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν συντεταγμένην»²¹.

β) Τὸ πρόβλημα τοῦ ἐπαγγελματικοῦ μέλλοντος τῶν φοιτητῶν

Ἀπ' ὅσα ἀναφέρθηκαν μέχρις ἐδῶ, γίνεται νομίζω φανερό, ὅτι ἡ ὅλη διαδικασία τῶν ἐξετάσεων τῶν φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου ἦταν, γενικά, μία δύσκολη ὑπόθεση γι' αὐτούς. Προκειμένου δηλαδὴ νὰ συμμετάσχουν στὶς ἐξετάσεις, ἐχρειάζετο ἀπὸ μέρους τῶν φοιτητῶν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν μαθημάτων τους, ἀπόφαση καὶ θάρρος καθὼς καὶ ἰσχυρὴ φιλοδοξία γιὰ τὴ δημιουργία ἐνὸς καλλιτέρου ἐπαγγελματικοῦ καὶ βιοτικοῦ μέλλοντος, μετὰ τὴν ἀποφοίτηση ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο. Βέβαια, εἶναι κατανοητό, ὅτι πρόθεση τῶν συντακτῶν τοῦ διατάγματος γιὰ τὶς ἐξετάσεις, ἀλλὰ καὶ τῶν καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου, ἦταν νὰ δημιουργήσουν τὶς κατάλληλες προϋποθέσεις, ὥστε οἱ ἀπόφοιτοι τοῦ Πανεπιστημίου νὰ εἶναι ἱκανοὶ μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ τους γνώση καὶ κατάρτιση νὰ προσφέρουν τὶς ὑπηρεσίες τους στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία, πού τόσο πολὺ τὶς εἶχε ἀνάγκη. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως πλευρὰ, ὀρισμένοι βασικοὶ παράγοντες παραθεωρήθηκαν κατὰ τὴ σύνταξιν τοῦ διατάγματος «περὶ ἐξετάσεως τῶν φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου».

Τέτοιοι παράγοντες ἦταν τὸ γενικότερο κοινωνικὸ—πολιτιστικὸ καὶ οἰκονομικὸ κλίμα, τὸ ὁποῖο ἐπικρατοῦσε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στὴν Ἑλλάδα. Τὸ κλίμα αὐτὸ δὲ θὰ μπορούσε νὰ λεχθεῖ, ὅτι ἦταν κατὰ πάντα εὐνοϊκὸ γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν αὐστηρῶν ἐξεταστικῶν διατάξεων, τὶς ὁποῖες ἐπέβαλλε ἡ πανεπιστημιακὴ φοίτηση. Τὰ δεινὰ, δηλαδὴ, πού εἶχε

21. Ἰ. Πανταζίδου (1889), σσ. 79—80.

προκαλέσει ὁ μακροχρόνιος τουρκικὸς ζυγός, ἀλλὰ κι ἄλλα προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἐν τῷ μεταξύ ἐνεφανίζοντο, ἦταν ἐκδηλα στίς καθημερινές συνθηκῆς ζωῆς τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς. Ἡ ἔλλειψη σοβαρῆς κοινωνικῆς, οἰκονομικῆς καὶ πολιτικῆς ὑποδομῆς στὸ νεοσύστατο ἑλληνικὸ κράτος, σίγουρα δὲν ἐπέτρεπε τὴν αὐτόματη ἀνάπτυξη τῶν ἐπιθυμητῶν συνθηκῶν παιδείας καὶ πολιτισμοῦ τῶν Ἑλλήνων. Ἄν ὅμως οἱ συνθηκῆς αὐτὲς διαμορφώνονται προοδευτικά, μεταξύ τῶν ἄλλων, διὰ μέσου τῆς ποιότητος τῆς παρεχομένης στοιχειώδους καὶ μέσης ἐκπαίδευσης, τότε ἀκριβῶς σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ὑπῆρχε τὸ ὄξυ πρόβλημα. Τὸ πρόβλημα αὐτὸ ἦταν ταυτόχρονα καὶ πρόβλημα ὁμαλῆς λειτουργίας τοῦ ἴδιου τοῦ Πανεπιστημίου. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὀρισμένοι πρυτάνεις τοῦ Πανεπιστημίου σὲ ἐπίσημες πρυτανικὲς τους λογοδοσίες — ἰδιαίτερα μετὰ τὴν ἐπαναστατικὴ ἀποπομπὴ τοῦ βασιλέα Ὁθωνα ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα (1862), ὅταν ἄρχισε ν' αὐξάνεται μὲ πολὺ γρήγορο ρυθμὸ ὁ ἀριθμὸς τῶν φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου — ἀναφέρονται στὴν ἑλλιπῆ κατάρτιση, ἢ ὁποῖα παρείχετο στοὺς μαθητὲς τῆς στοιχειώδους καὶ μέσης ἐκπαίδευσης²².

Ὁ σχετικὰ γρήγορος ρυθμὸς σύστασης σχολείων πρωτοβάθμιας καὶ δευτεροβάθμιας ἐκπαίδευσης καθόλο τὸν περασμένο αἰῶνα, προσέκρουε πάντοτε στὴν ἔλλειψη ἱκανοῦ ἀριθμοῦ δασκάλων καὶ γενικότερα κατάλληλα ἐκπαιδευμένων στελεχῶν τῆς ἐκπαίδευσης. Γι' αὐτὸ τὸ φαινόμενο, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ὑπεύθυνη ἦταν ἡ ἑλλιπῆς καὶ μὴ ἀποτελεσματικὴ διαδικασία κατάρτισης καὶ ἐκπαίδευσης δασκάλων στοιχειώδους καὶ μέσης ἐκπαίδευσης. Εἶναι χαρακτηριστικὸ, ὅτι οὐδέποτε πραγματοποιήθηκε ὁ σχεδιασμὸς καὶ ἡ ἐφαρμογὴ στὴν πράξη εἰδικοῦ «Θεολογικοῦ διδασκαλείου ἢ φροντιστηρίου» (κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ Φιλολογικοῦ φροντιστηρίου), ὅπως ὄριζε τὸ «περὶ συστάσεως τοῦ Πανεπιστημίου» διάταγμα (1837)²³. Τὸ Θεολογικὸ διδασκαλεῖο θὰ προσηρτάτο στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ καὶ θὰ προετοίμαζε θεολόγους-ἐκπαιδευτικούς, οἱ ὁποῖοι θὰ καταλάμβαναν θέσεις στὴ δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση (ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ γυμνάσια). Εἶναι δυνατὸ ἢ ἀμέλεια στὴν ἴδρυση τοῦ Θεολογικοῦ διδασκαλείου νὰ ὀφείλετο, κατὰ κύριο λόγος, στὸν μικρὸ ἀριθμὸ τῶν καθηγητῶν (τακτικῶν καὶ ἐκτάκτων), πού εἶχε ἡ Θεολογικὴ Σχολή. Μέχρι περίπου τοῦ ἔτους 1868 ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ εἶχε, κατὰ μέσο

22. Πρβλ. Ἰ. Πανταζίδου (1889), σσ. 176 – 178 καὶ 181 – 182. Ἐπίσης πρβλ. τὰ γενικὰ ἔργα Ἀλ. Δημαρᾶ (1973). Κ. Τσουκαλά (1977), ἰδιαίτερα τὸ δεῦτερο μέρος. Π. Παπακωνσταντίνου καὶ Ἀπ. Ἀνδρέου (1992).

23. Β. δ. «περὶ συστάσεως τοῦ Πανεπιστημίου», 22 Ἀπριλίου 1837. Π. Ἰ. Κλάδου (1860), σσ. 315 – 316.

δρο, δύο μὲ τρεῖς καθηγητές²⁴. Ἐπομένως, ἡ κατάσταση αὐτὴ δὲν παρεῖχε τὴ δυνατότητα στοὺς καθηγητὲς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς νὰ προβοῦν, ὅπως ὄριζε ἡ σχετικὴ διάταξη-πρόσκληση τοῦ διατάγματος, οὔτε καὶν στὴν ὑποβολὴ σχεδίου γιὰ τὴν ἰδρυση τοῦ Θεολογικοῦ διδασκαλείου.

Πάντως, δὲ θὰ πρέπει νὰ παραγνωρισθεῖ καὶ τὸ συχνὰ περιορισμένο ἐνδιαφέρον καὶ ἡ ἔλλειψη εὐαισθησίας καὶ θάρρους ἀπὸ μέρους τῶν ὑπευθύνων πολιτικῶν παραγόντων νὰ ἱκανοποιήσουν ἀποτελεσματικὰ τὶς οικονομικὲς ἀνάγκες τῶν δασκάλων γενικά, καὶ εἰδικότερα τῶν διδασκόντων τὸ μάθημα τῶν θρησκευτικῶν («ἱερά μαθήματα»). Ἡ κατάσταση αὐτή, ἀσφαλῶς, εἶχε ὡς συνέπεια ν' ἀναστέλλεται ἡ ἐπιθυμία πολλῶν ἱκανῶν νέων νὰ προσέρχονται στὸ διδασκαλικὸ γενικὰ ἐπάγγελμα²⁵.

Οἱ λόγοι, οἱ ὁποῖοι ἀναφέρθηκαν παραπάνω, εἶναι ἱκανοὶ νὰ δικαιολογήσουν τὸ μικρὸ ἀριθμὸ φοιτητῶν ποὺ προσήρχετο ἰδιαίτερα στὴ θεολογικὴ ἀλλὰ καὶ τὴ φιλοσοφικὴ σχολή. Καὶ αὐτό, γιὰ τὴν οἰκονομικὴν ἀπόφασιν τῶν σχολῶν αὐτῶν τοῦ Πανεπιστημίου θὰ προσέφεραν, κατὰ κανόνα, τὶς ὑπηρεσίαις τοὺς στὴν ἐκπαίδευση. Ἡ ἀντίθεση εἶναι ριζικὴ σὲ σχέση μὲ τὶς δύο ἄλλες σχολὰς τοῦ Πανεπιστημίου, δηλαδὴ τὴν ἰατρικὴν καὶ νομικὴν. Σ' αὐτὰς τὶς σχολὰς ὁ ἀριθμὸς τῶν φοιτητῶν, ὅπως ἤδη ἐλέχθη, ὑπῆρξε πάντοτε ὑπερβολικὰ ὑψηλός. Οἱ ἀπόφοιτοι αὐτῶν τῶν σχολῶν εἶχαν πάρα πολλὰς πιθανότητες νὰ τύχουν ἐνὸς λαμπροῦ καὶ προσοδοφόρου ἐπαγγελματικοῦ μέλλοντος, ἀφοῦ εἶχαν περισσότερες δυνατότητες ἐπιλογῆς προσφορᾶς ὑπηρεσιῶν τόσο στὸ δημόσιον ὅσο καὶ τὸν ἰδιωτικὸν τομέα. Γι' αὐτὸ ἐξἄλλου καὶ ὅλοι οἱ φοιτητὲς τῆς ἰατρικῆς σχολῆς καθὼς καὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν φοιτητῶν τῶν σχολῶν νομικῆς καὶ φιλοσοφικῆς, προτιμοῦσαν νὰ προσέρχονται ἀπ' εὐθείας στὴ διδασκαλικὴν ἐξέτασιν. Ἡ ἀπόκτηση τοῦ τίτλου τοῦ διδάκτορος, ἀντὶ ἀπλὰ τοῦ διπλώματος τοῦ προλύτου ἢ τελειοδιδάκτου, τὸ ὁποῖον παρεῖχετο μετὰ τὴν ἐπιτυχὴ ἐκβαση τῆς ἀπολυτηρίου ἐξέτασης, ἀποτελοῦσε ἕνα ἐπὶ πλέον ἀξιόλογον προσὸν γιὰ ἐπαγγελματικὴ ἀποκατάστασιν τῶν κατόχων τοῦς. Αὐτὸ συνέβαινε μέχρι καὶ τοῦ ἔτους 1911-12, ὅταν, ὅπως ἀναφέρεται παρακάτω, ἄλλαξε ριζικὰ ἡ διαδικασία τῶν πανεπιστημιακῶν ἐξετάσεων.

24. Βλέπε Δ. Σ. Μπαλάνου (1931). Πρβλ. καὶ Εὐθ. Καστόρχη (1872), σσ. 379-381. Ἐπίσης Γ. Μεταλληνοῦ (1989), σ. 9.

25. Πρβλ. σχόλια στὸ περιοδικὸν «Ὁρθόδοξος Ἐπιθεώρησις», Β' (1871), ἀριθ. 18, σσ. 189-190 («Πρόνοια περὶ τῶν ἱερῶν μαθημάτων») καὶ σσ. 191-193 («Αἱ ἐκκλησιαστικαὶ σχολαὶ ἐν Ἑλλάδι»). Ἐπίσης περιοδικὸν «Θρησκευτικὴ Φωνή», Α' (1880), ἀριθ. 12, σσ. 143-144. Στὸ ἴδιον περιοδικόν, Β' (1881), ἀριθ. 40, σσ. 191-192.

Συμπερασματικὰ θὰ μποροῦσε νὰ λεχθεῖ, ὅτι οἱ ὑπερβολικὲς γιὰ τὶς τότε ἑλληνικὲς συνθήκες παιδείας καὶ πολιτισμοῦ ἀπαιτήσεις τῶν πανεπιστημιακῶν ἐξετάσεων, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἐπιθυμία γιὰ καλὴ ἐπαγγελματικὴ ἀποκατάσταση, καθιστοῦσαν τὴ φοίτηση στὸ Πανεπιστήμιο ἐκλεκτικὴ ἀπὸ τὴν ἀποψη ἐπιλογῆς σχολῶν ἐκ μέρους τῶν φοιτητῶν. Εἶναι χαρακτηριστικὰ τὰ ὅσα ὁ Πρύτανης τοῦ ἔτους 1871–72 Εὐθύμιος Καστόρχης ἀναφέρει στὴ λογοδοσίᾳ του, μὲ ἀφορμὴ τὸ φαινόμενο τῆς αὐξήσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν φοιτητῶν, κυρίως στὶς σχολὲς ἱατρικὴ καὶ νομικὴ:

«... Ἀναγκαζόμεθα νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ αὐξήσις (τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀκαδημαϊκῶν πολιτῶν) προῆλθε τὸ πλεῖστον ἐξ ἄλλων λόγων, ὧν αἰτία εἶναι οὐχὶ ἡ πρὸς τὰ γράμματα ἀληθῆς ἀγάπη, ἀλλ' ἡ σπουδὴ ὅπως ὅσον τάχιον διέλθωσιν οἱ νέοι ἡμῶν τὰς τῆς παιδείας βαθμίδας, ἀποκτήσωσι τὰ παρὰ τοῦ νόμου ἀπαιτούμενα προσόντα, καὶ δι' αὐτῶν εἰσπηδήσωσι ταχύτερον εἰς τὰς τῆς πολιτείας θέσεις, οἰαδήποτε καὶ ἂν ᾦναι ἡ τούτων ἐπιστημονικὴ ἱκανότης»²⁶.

Εἴκοσι χρόνια νωρίτερα, ὁ Πρύτανης τοῦ ἔτους 1850–51, καθηγητῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Μισαήλ Ἀποστολίδης, ἐπισημαίνει ἐναργέστατα τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ ἀριθμὸς τῶν φοιτητῶν, πού ἐγγράφονται στὴ Θεολογικὴ Σχολή, ἦταν μικρός. Τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν πρυτανικὴ λογοδοσίᾳ ἔχει ὡς ἀκολούθως:

«Καὶ τοῦτο δὲ παρατηρητέον περὶ τῆς ὀλιγότητος τῶν ἐγγραφομένων εἰς τὴν θεολογικὴν σχολὴν. Πολλοὶ τῶν τῆς θεολογίας σπουδαστῶν, γινώσκοντες ὅτι, ἐπειδὴν διανύσωσι τὸ τῆς σπουδῆς αὐτῶν στάδιον οὔτε διδακτορικὸν δίπλωμα παρὰ ταύτης λαμβάνουσιν οὔτε λαβόντες δύνανται δι' αὐτοῦ τυχεῖν πόρου καὶ εἰδικῆς τιнос θέσεως, αἰροῦνται μᾶλλον εἰς τὴν τῆς φιλοσοφίας σχολὴν ἐγγράφεσθαι τὸ μὲν διὰ τὴν τῶν σχολῶν συγγένειαν· οὐδεὶς γὰρ ἂν γένοιτο θεολογῶν, ἄμοιρος ὧν φιλοσοφίας τε καὶ φιλολογίας, καὶ πάλιν ὁ τῆς φιλολογίας ἐραστῆς πολλὰ καὶ λίαν περίεργα καὶ λίαν ὠφέλιμα ἐκ τῆς θεολογίας δύναται ἀκοῦσαι καὶ μαθεῖν· τὸ δέ, διότι τὸν τῆς θεολογίας διδακτορικὸν βαθμὸν οὐκ ἔστι δοῦναι χωρὶς πολλῆς προηγουμένης δοκιμασίας· εἶτα καὶ αὐτοὶ οἱ ἐν τοῖς σχολείοις ἐγκαθιστάμενοι κατηχηταὶ καὶ διδάσκαλοι τῶν θρησκευτικῶν

26. Εὐθ. Καστόρχη (1872), σ. 246.

μαθημάτων καὶ ἱεροκήρυκες οὐδαμῶς ἐξετάζονται, εἰ μεμελετηκότες εἰσὶν ἃ διδάξειν ἀναδέχονται· ταῦτα, φημί, γινώσκοντες εἰς τὸν τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς θάσον μᾶλλον ἐγγράφονται, ὅπως δι' αὐτοῦ καὶ διπλώματος τύχῳσι, καὶ ἐργασίας ὕστερον πρὸς πορισμὸν τοῦ βίου, καθὰ καὶ οἱ λοιποὶ αὐτῶν συσπουδασταί. Ταῦτά εἰσι τὰ αἷτια, κύριοι, δι' ἃ ἡ ὀλιγότης τῶν τῆς θεολογικῆς σχολῆς φοιτητῶν»²⁷.

4. Τὸ διδακτορικὸ δίπλωμα ὡς τυπικὸ ἐπαγγελματικὸ προσὸν καὶ ἡ στάση τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ ὡς ἄνω παράθεμα τῆς πρυτανικῆς λογοδοσίας τοῦ Μ. Ἀποστολίδη, καὶ ὅπως ἤδη ἐλέχθη σ' ἄλλο σημεῖο αὐτῆς τῆς μελέτης, ἕνας σημαντικὸς λόγος — γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ ἀριθμὸς προσέλευσης τῶν φοιτητῶν στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ ἦταν ἰδιαίτερα μικρὸς σὲ σχέση μετὰ τίς ἄλλες σχολές τοῦ Πανεπιστημίου — ἦταν ὁ ἀποκλεισμὸς τῶν λαϊκῶν φοιτητῶν ἀπὸ τὴν ἀπόκτηση διδακτορικοῦ διπλώματος. Στὸ διάταγμα τοῦ 1842 «περὶ ἐξετάσεως τῶν φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου», ρητὰ ἀναγράφεται:

«Τὸ δὲ διδακτορικὸν ἀξίωμα τῆς Θεολογίας δὲν θέλει δίδεσθαι εἰμὴ εἰς κληρικούς· ὅθεν οἱ μὴ ὄντες ἀκόμη κληρικοί, ἀφ' οὗ ἐκπληρώσωσιν ἐπιτυχῶς τοὺς ἀνωτέρω ἐπὶ τῆς ἐξετάσεως καὶ διατριβῆς ὀρισμούς, θέλουσι λαμβάνει προσωρινὸν παρὰ τῆς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς ἀποδεικτικὸν μόνον περὶ τούτου»²⁸.

Ἀξιοσημείωτο εἶναι, ὅτι ἐνῶ ἐπιτρέπετο ἡ χορήγηση διδακτορικοῦ διπλώματος μόνον σὲ κληρικούς, κανένας κληρικὸς ἢ ὑποψήφιος κληρικὸς ἀπέκτησε διδακτορικὸ δίπλωμα στὴ Θεολογικὴ Σχολή, καθόλη τὴν περίοδο πού ἴσχυσε ὁ περιορισμὸς γιὰ τοὺς λαϊκοὺς (1907). Σ' αὐτὸ τὸ γεγονός, πρέπει νὰ προστεθεῖ καὶ ἡ ἀπροθυμία πολλῶν κληρικῶν νὰ ἐγγράφονται ἀκόμη καὶ ὡς φοιτητὲς στὴ Θεολογικὴ Σχολή, γιὰ τὴν ἀπόκτηση ἔστω τοῦ διπλώματος τοῦ προλύτου ἢ τελειοδιδάκτου τῆς σχολῆς. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς κληρικούς, οἱ ὁποῖοι ἀπεφάσιζαν νὰ τύχουν πανεπιστημιακῆς μόρφωσης, προτιμοῦσαν νὰ ἐγγράφονται στὴ φιλοσοφικὴ σχολή. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ ὀφείλετο πρωτίστως στὴν ὑπερβολικὴ αὐστηρότητα, τὴν ὁποία ἔδειχναν οἱ καθηγητὲς τῆς Θεολογικῆς

27. Ὀλόκληρο τὸ παράθεμα ἀπὸ τὸν πρυτανικὸν λόγον τοῦ Μ. Ἀποστολίδη, δημοσιεύεται στοῦ Ἰ. Πανταζίδου (1889), σσ. 306–307.

28. Π. Ἰ. Κλάδου (1860), σ. 329.

Σχολῆς στὶς ἐξετάσεις τῶν φοιτητῶν γιὰ τὴν ἀπόκτηση τοῦ διδακτορικοῦ διπλώματος.

Ἦδη κατὰ τὸ ἔτος 1851, ὅπως εἶδαμε, ὁ Μ. Ἀποστολίδης τονίζει: «τὸν τῆς θεολογίας διδακτορικὸν βαθμὸν οὐκ ἔστι δοῦναι χωρὶς πολλῆς προηγουμένης δοκιμασίας». Ἡ αὐστηρότητα, ὅμως, τῶν καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς συνεχίσθηκε καὶ μετὰ τὴν ἀποχώρηση τοῦ καθηγητῆ Μ. Ἀποστολίδη ἀπὸ τὴν ἐνεργὸ συμμετοχὴ του στὰ θέματα τῆς σχολῆς. Τὸ 1852, ὁ Μ. Ἀποστολίδης ἐξελέγη Ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν καὶ Ἡλείας καὶ ἔτσι ἀπὸ τακτικὸς ὀνομάσθηκε ἐπίτιμος καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου. Τὸν τίτλο αὐτὸ διετήρησε μέχρι τοῦ θανάτου του (1862)²⁹.

Ἡ ἀπροθυμία τῶν καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς νὰ χορηγοῦν διδακτορικὰ διπλώματα στοὺς κληρικούς, ἢ ἀκόμη καὶ προσωρινὰ ἀποδεικτικὰ διδακτορικῶν διπλωμάτων στοὺς ὑποψηφίους κληρικούς, ὅπως ὀρίζετο στὸ διάταγμα τοῦ 1842, ἀποτελοῦσε σοβαρότατο ἐμπόδιο στὴν ἐπαγγελματικὴ ἐξέλιξη τῶν ἀποφοίτων τῆς σχολῆς. Οἱ ἀπόφοιτοι, δηλαδή, τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ὑστεροῦσαν σημαντικὰ ὡς πρὸς τὰ προσόντα κατάληψης θέσης καὶ ἐξέλιξης στὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ (ἐλληνοδιδάσκαλοι καὶ καθηγητὲς γυμνασίου). Ἡ κατάσταση αὐτὴ φυσικὸ ἦταν νὰ προκαλέσει ὀρισμένες ἀντιδράσεις, ἀντίκτυπος τῶν ὁποίων ὑπῆρξε σύσταση τοῦ Πρυτάνεως τοῦ ἔτους 1862–63 Πέτρου Παπαρρηγοπούλου, ὅπως ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ ρυθμίσει δικαιοτέρα καὶ ἀκριβέστερα ὅ,τι εἶχε σχέση μὲ τὴ χορήγηση τῶν διπλωμάτων στοὺς ἀποφοίτους της. Ἡ σύσταση τοῦ Πρυτάνεως εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ νὰ προβεῖ στὴ λήψη τῆς παρακάτω ἀπόφασης (12 Ἰανουαρίου 1863):

«Ἐπειδὴ ὁ τοῦ διδάκτορος βαθμὸς εἰς τὴν Θεολογίαν εἶναι μέγας καὶ ὑψηλὸς ἀπεφῆνατο ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ νὰ δίδηται εἰς τοὺς ὑποστάντας εὐδοκίμως τὰς διδακτορικὰς ἐξετάσεις δίπλωμα τοῦ προλύτου, ἀφ' οὗ προσαγάγωσι ἐναίσιμον διατριβὴν ἥς τὸ θέμα θέλουσιν ἐκλέξει οἱ ἴδιοι (οἱ) ὑποψήφιοι. Τὸ δίπλωμα τοῦτο τοῦ προλύτου εἶναι ἰσόβαθμον τῶν διπλωματι τοῦ διδάκτορος τῶν ἄλλων Σχολῶν, ἐὰν δὲ ὁ λαβὼν τὸ τοῦ προλύτου δίπλωμα ἀναδειχθῆ μετέπειτα ἀνωτέρας παιδεύσεως κάτοχος διὰ συγγραφῆς ἀξίας λόγου, τότε λαμβάνει

29. Δ. Σ. Μπαλάνου (1931), σσ. 4–5. Πρβλ. καὶ Ἀ. Φυτράκη (1965). Γιὰ τὴ σημαντικὴ συμβολὴ τοῦ Μ. Ἀποστολίδη στὴν ἐξέλιξη τῆς σχολικῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς βλέπε: Ἐ. Π. Περσελῆ (1987), σσ. 575 – 578.

καὶ τὸ δίπλωμα τοῦ διδάκτορος. Ὁ προλύτης ἀναγορεύεται ὡς ὁ διδάκτωρ τῶν ἄλλων Σχολῶν»³⁰.

Ἡ παραπάνω ἀπόφαση τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ἐξίσωνε τὸ διδακτορικό δίπλωμα μὲ τὸ δίπλωμα τοῦ προλύτου ἢ τελειοδιδάκτου, εἰδικὰ καὶ μόνο γιὰ τοὺς φοιτητὲς τῆς θεολογίας. Ὅμως, μία τέτοια ἀπόφαση ἦταν ἀδίκη. Καὶ αὐτό, γιατί, παρὰ τὴ σαφὴ διατύπωση τῆς σχετικῆς διάταξης τοῦ διατάγματος «περὶ ἐξετάσεως τῶν φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου» (1842), ἀδικοῦντο ὅσοι κληρικοί ἢ ὑποψήφιοι κληρικοί ἐπιθυμοῦσαν ν' ἀποκτήσουν διδακτορικό δίπλωμα. Ἐπειτα, ἡ ἀπόφαση τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ἀδικοῦσε, γενικά, ὅλους τοὺς φοιτητὲς, κληρικούς καὶ λαϊκούς. Καὶ αὐτό, γιατί οἱ φοιτητὲς τῆς θεολογίας ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ φοιτήσουν τέσσερα χρόνια γιὰ ν' ἀποκτήσουν, τελικά, ὄχι διδακτορικό δίπλωμα, ἀλλὰ δίπλωμα προλύτου. Ἐνῶ, ὅπως ἤδη ἐλέχθη, σύμφωνα μὲ τὴν τότε πανεπιστημιακὴ νομοθεσία, γιὰ τὴν ἀπόκτηση εἰδικὰ τοῦ διπλώματος τοῦ προλύτου τῆς θεολογίας ἢ φιλοσοφίας ἀρκοῦσε τριετὴς φοίτηση³¹.

Ἀσφαλῶς, ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ μὲ τὴν πιὸ πάνω ἀπόφασή της προσπάθησε νὰ διατηρήσει σὲ πολὺ ὑψηλὰ ἐπίπεδα τὸν ἀκαδημαϊκὸ καὶ ἐπιστημονικὸ χαρακτήρα τοῦ διδακτορικοῦ διπλώματος (πρβλ. τὴν εἰσαγωγικὴ φράση τῆς ἀπόφασης: «ἐπειδὴ ὁ τοῦ διδάκτορος βαθμὸς εἰς τὴν Θεολογίαν εἶναι μέγας καὶ ὑψηλός...»).

Ἡ εὐρωπαϊκὴ πανεπιστημιακὴ ἀντίληψη καὶ πρακτικὴ τῆς ἐποχῆς καὶ ἰδιαίτερα ἡ γερμανικὴ, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ διδακτορικὸς τίτλος εἶχε ἀπόλυτη ἀκαδημαϊκὴ καὶ ἐπιστημονικὴ ἀξία, φαίνεται ὅτι ἐπηρεάσε σημαντικὰ τὴν ἀπόφασή τῶν καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς. Κάθε σκέψη ἢ συζήτηση γιὰ χρῆση τοῦ διδακτορικοῦ διπλώματος μόνο ὡς τυπικοῦ ἐπαγγελματικοῦ προσόντος, τὸ ὁποῖο θὰ ἀφαιροῦσε ἢ θὰ μείωνε τὸν ἀπόλυτο ἀκαδημαϊκὸ-ἐπιστημονικὸ χαρακτήρα τοῦ τίτλου, πιθανῶς νὰ ἐνοχλοῦσε τοὺς καθηγητὲς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς. Ἐπιθυμία, δηλαδή τῶν καθηγητῶν της ἦταν τὸ διδακτορικό δίπλωμα νὰ δίδεται σὲ καταξιωμένους ἐπιστήμονες. Οἱ ἐπιστήμονες αὐτοὶ θὰ ἔπρεπε ν' ἀξιολογοῦνται μὲ αὐστηρὰ ἐπιστημονικὰ καὶ συγγραφικὰ κριτήρια. Ἡ ἐπιθυμία αὐτὴ, ὅπωςδήποτε διακρίνεται στὴ φραστικὴ διατύπωση τῆς ἀπόφασης: «ἐὰν δὲ ὁ λαβὼν τὸ τοῦ προλύτου δίπλωμα ἀναδειχθῆ μετέπειτα

30. Βλέπε Πρακτικὰ Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, συνεδρία τῆς 20ης Φεβρουαρίου 1907.

31. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἄρθρα 1 καὶ 2 τοῦ β. δ. «περὶ ἐξετάσεως τῶν φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου» (1842), βλέπε καὶ τὰ ἄρθρα 2 καὶ 8 τῶν Διατυπώσεων τῆς συγκλήτου τοῦ Πανεπιστημίου (ὑποσ. 19 ἐδῶ).

ἀνωτέρας παιδείσεως κάτοχος διὰ συγγραφῆς ἀξίας λόγου, τότε λαμβάνει καὶ τὸ δίπλωμα τοῦ διδάκτορος...».

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ λεχθεῖ, ὅτι οἱ καθηγητὲς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς στὴν οὐσία εἶχαν δίκαιο γιὰ τὴν ἀπόλυτη ἀκαδημαϊκὴ-ἐπιστημονικὴ ἀξία, τὴν ὁποία ἀπέδιδαν στὸ διδακτορικὸ τίτλο. Ὅμως, χωρὶς προηγουμένη προσπάθεια γιὰ συνολικὴ νομοθετικὴ ἀλλαγὴ τοῦ συστήματος ἐξέτασης τῶν φοιτητῶν καὶ τῆς μετονομασίας τῶν τίτλων, ποὺ παρεῖχε ἡ πανεπιστημιακὴ φοίτηση, ἡ ἀπόφαση τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς δὲν ἔλυσε τὰ δύσκολα ἐπαγγελματικὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἀντιμετώπιζαν οἱ ἀπόφοιτοὶ τῆς. Σ' αὐτὸ συνέβαλε καὶ τὸ ὅτι τὸ Ὑπουργεῖο ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως μόνο σιωπηρὰ δέχθηκε τὴν πιὸ πάνω ἀπόφαση τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς. Τὸ Ὑπουργεῖο, δηλαδή, δὲν προέβη στὴν ἐπικύρωση τῆς ἀπόφασης μὲ τὴν ἐκδοσὴ διατάγματος ἢ νόμου.

Τὸ ὅτι τὰ ἐπαγγελματικὰ προβλήματα τῶν προλυτῶν τῆς θεολογίας ἦταν ὀξυμένα, φαίνεται ἀπὸ ἐγκύκλιο τῆς 26ης Αὐγούστου 1867 «περὶ τῆς διανομῆς τῶν τάξεων εἰς τοὺς καθηγητάς», τὴν ὁποία ἀπηύθυνε «πρὸς τοὺς γυμνασιάρχας τοῦ κράτους» ὁ Ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Χ. Χριστόπουλος. Στὴν ἐγκύκλιο αὐτῇ ἐλέγχονται οἱ φιλονικίες τῶν καθηγητῶν μεταξύ τους γιὰ τὴν ἐξασφάλισή διδασκαλίας στὶς ἀνώτερες γυμνασιακὲς τάξεις. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ κλίμα, εὐκόλα μπορεῖ νὰ φαντασθεῖ κανεὶς τὶς ἀρνητικὲς συνέπειες, τὶς ὁποῖες εἶχε γιὰ τοὺς θεολόγους ἡ ἔλλειψη τοῦ διδακτορικοῦ διπλώματος. Στὴν ἐγκύκλιο ἐπισημαίνονται, μεταξύ τῶν ἄλλων, τὰ παρακάτω:

«... Πρὸς ἄρσιν πάσης ἀφορμῆς ἔριδος τοῦ λοιποῦ, ὅπως κατὰ τὴν εἰς τοὺς καθηγητάς διανομὴν τῆς ἐν ταῖς διαφόροις τάξεσι διδασκαλίας τῶν ἑλληνικῶν προτιμᾶτε καὶ τάσσητε ἐπομένως εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις τοὺς φέροντας διδακτορικὸν δίπλωμα, διακρινούσης μεταξύ αὐτῶν τῆς ἀρχαιότητος, μετὰ τούτους δὲ τοὺς φέροντας πτυχίον τελειοδιδάκτου, καὶ κατόπιν τοὺς λοιπούς, κατισχυούσης ἐπίσης τῆς ἀρχαιότητος μεταξύ τῶν ὁμοιοβάθμων. Παρατηροῦμεν δέ, ὅτι οἱ δίπλωμα προλύτου τῆς Θεολογίας φέροντες τυχὸν καθηγηταὶ ἐξισοῦνται πρὸς τοὺς διδάκτορας, καθότι ὡς γνωρίζετε, αἱ Θεολογικαὶ σχολαὶ τῶν τε ξένων Πανεπιστημίων καὶ τοῦ ἡμετέρου χορηγοῦσι διδακτορικὰ διπλώματα μόνον εἰς κληρικούς»³².

Ὅμως, ἡ ἐπαγγελματικὴ θέση τῶν προλυτῶν τῆς θεολογίας στὴν

32. Σ. Μ. Παρίση (1884), σσ. 341-342.

ἐκπαίδευση φαίνεται, ὅτι ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι ἐπισηφάλης καὶ νὰ ἐξαρτᾶται ἢ βελτίωσὴ τῆς ἀπὸ τὸ διδακτορικὸ δίπλωμα, ἀκόμη καὶ μετὰ τὴν ἐξαπόλυση τῆς πιὸ πάνω ὑπουργικῆς ἐγκυκλίου. Ἔτσι, ἐξηγεῖται, γιὰ κληρικοὶ-φοιτητὲς δὲν ἔπαυσαν νὰ ἐγγράφονται στὴ φιλοσοφικὴ σχολή, ἀντὶ τῆς θεολογικῆς. Ὁ Πρύτανις τοῦ ἔτους 1878-79 καθηγητῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Νικόλαος Δαμαλάς στὴν πρυτανικὴ του λογοδοσία ἀναφέρεται διεξοδικὰ στὶς ἐνέργειες, στὶς ὁποῖες προέβη γιὰ νὰ ἐμποδίσει τὴν προτίμησιν ὀρισμένων κληρικῶν νὰ ἐγγράφονται στὴ φιλοσοφικὴ σχολή. Οἱ λόγοι τοῦ Ν. Δαμαλά γι' αὐτὸ τὸ θέμα εἶναι ἀποκαλυπτικοί, γι' αὐτὸ μεταφέρεται ἐδῶ ὀλόκληρη ἡ σχετικὴ περικοπὴ τῆς πρυτανικῆς λογοδοσίας:

«Ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν διήρχετο ἀπαρατήρητος κατάχρησις τις ἐν τῇ ἐγγραφῇ, ἣν ἐπεχειρήσαμεν, ἀλλ' ἀτυχῶς δὲν ἠδυνήθημεν νὰ διορθώσωμεν. Κληρικοὶ δηλονότι τινὲς οἱ ὁποῖοι κατὰ τε τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τοὺς ἱεροὺς κανόνας, τοὺς νόμους τὸν τρόπον παρ' ἡμῖν ἐπέχοντες, ὀφείλουσι νὰ ὦσι διδακτικοὶ καὶ ἐπομένως κάτοχοι θεολογικῶν γνώσεων, προσερχόμενοι εἰς τὸ Πανεπιστήμιον καὶ ἐπιλήσιμονες τῶν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἐκκλησίαν καθηκόντων αὐτῶν γινόμενοι, ἐνεγράφεοντο εἰς ἄλλας παρὰ τὴν θεολογικὴν σχολὰς. Τοὺς τοιοῦτους λοιπὸν ἠρνήθημεν νὰ ἐγγράψωμεν καὶ ἀνηνέγκαμεν τὸ πρᾶγμα εἰς τὸ Ὑπουργεῖον, ὅπερ οὐκ ὀρθῶς καθ' ἡμᾶς ἐρμηνεύσαν τὸ 18ον ἄρθρον τοῦ Κανονισμοῦ τοῦ Πανεπιστημίου, τὸ ὁποῖον διαλαμβάνει περὶ ἐλευθέρως ἐκλογῆς κλάδου καὶ μαθήματος οἰουδήποτε τῆς ἐπιστήμης, ἣν ἠσπάσαντο, οὐχὶ ὅμως καὶ ἐκλογῆς ἐπιστήμης, ἐδήλωσαν ἡμῖν ὅτι μόνοι οἱ ἀποστέλλοντες τοὺς κληρικοὺς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον καὶ ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ἡ ἐπαγρυπνοῦσα εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ μόρφωσιν τῶν ἐκ τοῦ κλήρου εἰσὶν ἀρμόδιοι νὰ ζητήσωσι τὸ τοιοῦτον· τότε δ' ἀνεφέρθημεν πρὸς αὐτὴν τὴν Ἱερὰν Σύνοδον, ἥτις ἀπεφάνητο ὅτι ὀρθῶς μὲν ἔκρινεν ἡ πρυτανεία ὅτι οἱ παρασκευαζόμενοι ὅπως ποιμάνωσι τὸ λογικὸν τοῦ Χριστοῦ ποίμνιον ὀφείλουσι νὰ τύχωσι θεολογικῆς παιδείσεως, πρὶν ὅμως ἐξαναγκασθῶσιν εἰς τοῦτο, πρέπει πρῶτον νὰ ληφθῇ ἡ δέουσα φροντίς, ὅπως ἀρθῶσι τὰ αἰτία καὶ ἰδίως αἱ οἰκονομικαὶ δυσχέρειαι, αἱ ἀναγκάζουσαι αὐτοὺς νὰ ἐγγράφωνται ἐν τῇ φιλοσοφικῇ σχολῇ. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἀδικοῦνται οἱ ἐκ τῶν μονῶν κληρικοὶ οἱ ἀποστέλλόμενοι πρὸς σπουδὴν καὶ μηδεμίαν ἐξ αὐτῶν χορηγίαν λαμβάνοντες, ὡς διὰ τῆς σπουδῆς χρησιμώτεροι καὶ τῇ μονῇ κατασταθησόμενοι, ἐν ᾧ μένοντες ἐν αὐτῇ

ἤθελον βεβαίως λαμβάνει τὸ ἀναλογοῦν αὐτοῖς πρὸς συντήρησιν· καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τὰς μονὰς ἢ διατήρησις τῶν σπουδαζόντων κληρικῶν ὅσοι ὅμως κληρικοὶ ἐγγράφονται εἰς τὸ Πανεπιστήμιον βεβαίως ἔχουσι καὶ πόρον τινὰ καὶ ἐπομένως οὐδὲν κωλύει αὐτοὺς νὰ ἐγγράφονται εἰς τὴν θεολογικὴν σχολήν, ἧς τὸ δίπλωμα ἔχει τὴν αὐτὴν τῷ διδακτορικῷ τῆς φιλοσοφίας ἰσχύν· διὰ τοῦτο δ' ἀνάγκη νομοθετικῶς νὰ ληφθῇ πρόνοια περὶ τούτου ἐν τῷ νέῳ κανονισμῷ τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἀπαγορευθῇ τοῖς κληρικοῖς ἢ σπουδῇ ἄλλης ἐπιστήμης πρὶν ἢ ἐπὶ τετραετίαν ἀκροάσωνται τῶν θεολογικῶν μαθημάτων»³³.

Ἡ κατάστασις, τὴν ὁποία ἐλέγχει καὶ κρίνει ὁ Ν. Δαμαλᾶς φαίνεται, ὅτι συνεχίσθηκε μέχρι περίπου τὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ 1880, ὁπότε διάφορες νομοθετικὲς ρυθμίσεις προνόησαν εὐνοϊκότερα γιὰ τὸ διορισμὸ καὶ τὴν ἐξέλιξιν προλυτῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς σὲ ἀνώτερες καθηγητικὰ καὶ διευθυντικὰ θέσεις τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ τῆς δευτεροβάθμιας ἐκπαίδευσης (ἑλληνικὸ σχολεῖο καὶ γυμνάσιον)³⁴.

5. Τὸ διδακτορικὸ δίπλωμα ὡς ἀκαδημαϊκὸ προσὸν καὶ τὸ διδακτικὸ προσωπικὸ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς (μέχρι τοῦ ἔτους 1911-12)

α) Ἡ περίπτωση τῶν ὑφηγητῶν

Γιὰ τὴν ἀπόκτηση τοῦ τίτλου τοῦ ὑφηγητῆ γιὰ τὴν διδασκαλίαν μαθημάτων στὸ Πανεπιστήμιον, ἀπαραίτητη προϋπόθεσις ἦταν ἡ κατοχὴ διδακτορικοῦ διπλώματος³⁵. Ἐπειδὴ, ὅμως, οἱ ἀπόφοιτοι τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς δὲν ἀποκτοῦσαν διδακτορικὸ δίπλωμα, δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ

33. Ν. Δαμαλᾶ (1880), σσ. 20-21. Ἡ διατύπωσις τοῦ ἄρθρου 18 τοῦ Κανονισμοῦ τοῦ Πανεπιστημίου, στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται ὁ Ν. Δαμαλᾶς, ἔχει ὡς ἀκολούθως: «Ἄλλ' εἰς τοὺς φοιτητὰς δὲν ἐπιβάλλεται ὡς πρὸς τὴν σπουδὴν οὐδεμίαν βία· δύναται δὲ ἕκαστος ἐλευθέρως νὰ ἐκλέξῃ ὅποιονδήποτε κλάδον, καὶ ὅποιονδήποτε μάθημα προαιρεῖται. Ὁμοίως ἀνατίθεται εἰς αὐτοὺς ἡ ἐκλογὴ τῆς τάξεως, καθ' ἣν θέλουν ἀποκταῖσθαι τὰς διαφόρους γνώσεις, καὶ μόνος ἔλεγχος αὐτῶν εἶναι αἱ ἐξετάσεις, τὰς ὁποίας πρέπει νὰ κάμουν, διὰ νὰ ἀναβοῦν εἰς ἀκαδημαϊκὸν βαθμὸν, καὶ νὰ λάβουν θέσιν δημόσιον» (β. δ. «περὶ προσωρινοῦ κανονισμοῦ τοῦ ἐν Ἀθήναις συστηθησομένου Πανεπιστημίου» 14 (26) Ἀπριλίου 1837). Π. Ἰ. Κλάδου (1860), σ. 309.

34. Γιὰ τὴν θέσιν τῶν ἀποφοίτων τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς στὴ μέση ἐκπαίδευσις κατὰ τὸν περασμένον αἰῶνα, βλέπε Ἰ. Β. Κογκούλη (1985), σ. 127 κ.ἐξ.

35. Βλέπε δύο ἔγγραφα τῆς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαίδευσως Γραμματείας (Ἰπουργεῖο) μὲ ἡμερομηνία 3 Νοεμβρίου 1841 καὶ 23 Ὀκτω-

ἐφαρμοσθεῖ γιὰ τοὺς ὑποψηφίους ὑφηγητὲς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ἡ διάταξη τοῦ διατάγματος τῆς 26ης Δεκεμβρίου 1869, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ ὑποψήφιος ὑφηγητῆς ὄφειλε «νὰ φέρῃ διδακτορικὸν δίπλωμα τῆς οἰκείας Σχολῆς»³⁶. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, νέο διάταγμα ἐκδόθηκε, τὸ ὁποῖο συμπλήρωνε τὸ προηγούμενο. Τὸ νέο διάταγμα περιελάμβανε μία καὶ μόνη διάταξη εἰδικὰ γιὰ τοὺς ὑποψηφίους ὑφηγητὲς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς. Ἡ διάταξη αὐτὴ ἦταν ἡ ἀκόλουθη:

«Οἱ ζητοῦντες ὑψηγείαν ἐν τῇ θεολογικῇ σχολῇ, ἀντὶ θεολογικοῦ διδακτορικοῦ διπλώματος ἑτεροδόξων Πανεπιστημίων, δύνανται νὰ προσάγωσι Φιλοσοφικῆς σχολῆς δίπλωμα διδακτορικόν, καὶ σὺν αὐτῷ ἀπόδειξιν ἀκροάσεως τῶν θεολογικῶν μαθημάτων, ὅπως καὶ πρότερον ἐγένετο»³⁷.

Ἡ ἐξήγηση τῆς φράσης «ἀντὶ θεολογικοῦ διδακτορικοῦ διπλώματος ἑτεροδόξων Πανεπιστημίων» στὴ διάταξη τοῦ παραπάνω διατάγματος, νομίζω, ὅτι δίδεται ἀπ' ὅσα ἀναφέρονται σχετικὰ σὲ ἐπίσημη βιογραφία τοῦ καθηγητῆ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ζήκου Ρώση (δίδαξε δογματικὴ καὶ χριστιανικὴ ἠθικὴ ἀπὸ τοῦ 1875 ἕως 1911):

«... Τῶν θεολογικῶν σπουδῶν του ἐν ἑτεροδόξοις Θεολογικαῖς Σχολαῖς τῶν γερμανικῶν Πανεπιστημίων δὲν ἠδυνήθη νὰ λάβῃ δίπλωμα, ἀλλὰ μόνον ἀποδείξεις ἀκροάσεων· διότι κατὰ γενικὸν νόμον πασῶν τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν, ἵνα τυγχῆ τις πτυχίου τῆς Θεολογίας, ὀφείλει νὰ δώσῃ ἔνορκον βεβαίωσιν περὶ πιστῆς τηρήσεως τῶν δογμάτων τῆς Ἐκκλησίας, εἰς ἣν ἀνήκει ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου. Ὅθεν ὑποστὰς μόνον τὰς ἐν τῇ Φιλοσοφικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Λειψίας ἐπὶ πτυχίῳ φιλολογικᾶς καὶ φιλοσοφικᾶς ἐξετάσεις, ἀνηγορεύθη διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφίας τὸν

βρίου 1843, ἀντίστοιχα. Π. Ἰ. Κλάδου (1860), σσ. 324 – 325 καὶ 349 ἀντίστοιχα. Γενικὰ γιὰ τὸ θεσμὸ τῶν ὑφηγητῶν καὶ τὴν ἐξέλιξή του στὸ ἐλληνικὸ πανεπιστήμιον, βλέπε Ἰ. Πανταζίδου (1889), σσ. 41–42, 104–105 καὶ 199–204. Ἐπίσης Κ. Παπαπάνου (1970), σ. 113 κ.ἑξ. Κ. Λάππα (1989), σ. 141 κ.ἑξ.

36. Β. δ. «περὶ ὑψηγείων», 26 Δεκεμβρίου 1869. Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως, ἀριθ. 6, 28 Φεβρουαρίου 1870.

37. Β. δ. «περὶ τροπολογίας ἄρθρου τοῦ περὶ ὑψηγείων διατάγματος», 16 Νοεμβρίου 1870, Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως, ἀριθ. 44, 31 Δεκεμβρίου 1870.

Αὐγούστον τοῦ ἔτους 1866»³⁸.

Ὅλοι σχεδὸν οἱ ὑφηγητὲς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, οἱ ὁποῖοι διορίσθηκαν πρὶν ἀπὸ τὸ 1870 ἦταν διδάκτορες φιλοσοφίας γερμανικῶν Πανεπιστημίων³⁹. Ὅμως, κυρίως μετὰ τὸ 1882 καὶ ἐνῶ τὸ διάταγμα περὶ ἐκλογῆς ὑφηγητῶν στὴ Θεολογικὴ Σχολή (1870) σαφῶς νομιμοποιῶσε τὸ προσὸν τῆς κατοχῆς διδακτορικοῦ διπλώματος φιλοσοφίας, ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑφηγητῶν μὲ διδακτορικὸ δίπλωμα φιλοσοφίας ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ μειώθηκε⁴⁰. Ὁ λόγος ἦταν, ὅτι τὸ δίπλωμα τοῦ προλύτου τῆς θεολογίας ἄρχισε προοδευτικὰ ν' ἀναγνωρίζεται ὡς ἰσοτιμὸς τίτλος μὲ τὰ διδακτορικὰ διπλώματα τῶν ἄλλων σχολῶν τοῦ Πανεπιστημίου. Τοῦτο ὅμως καθόλου δὲν ἀπέτρεψε τοὺς ὑποψηφίους ὑφηγητὲς νὰ μετεκπαιδεύονται σὲ φιλοσοφικὲς καὶ θεολογικὲς σχολές τοῦ ἐξωτερικοῦ, προκειμένου νὰ ἐπιτύχουν καλλίτερη ἐπιστημονικὴ καὶ ἀκαδημαϊκὴ κατάρτιση.

β) Ἡ περίπτωση τῶν καθηγητῶν

Ἡ πρώτη ἔμμεση ἀλλὰ σαφῆς ἀναγνώριση τῆς ἰσοτιμίας μεταξὺ τοῦ διπλώματος τοῦ προλύτου τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς καὶ τοῦ διδακτορικοῦ διπλώματος τῶν ἄλλων σχολῶν τοῦ Πανεπιστημίου εἶναι αὐτή, ἡ

38. Βιογραφίαι (1920), σσ. 5–6.

39. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ὑφηγητὴ Ἄντ. Μοσχάτο, γιὰ τὸν ὁποῖο δὲ μπόρεσα ν' ἀνεύρω βιογραφικὰ στοιχεῖα, οἱ ὑφηγητὲς καὶ μετέπειτα καθηγητὲς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἄ. Δ. Κυριακός, Ζ. Ρώσης, Νικ. Καλογεράς καὶ Π. Παυλίδης ἦταν ὄλοι κάτοχοι διδακτορικοῦ διπλώματος φιλοσοφίας ἀπὸ γερμανικὰ πανεπιστήμια. Βλέπε Δ. Ἄ. Δημητριάδου (1916) καὶ Βιογραφίαι (1920). Ἐπίσης Δ. Σ. Μπαλάνου (1931), σ. 23.

40. Μεταξὺ τῶν ὑφηγητῶν καὶ μετέπειτα καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς περιόδου 1870 – 1935, πού μὲ βεβαιότητα εἶχαν διδακτορικὸ δίπλωμα φιλοσοφίας ἀπὸ γερμανικὰ πανεπιστήμια, ἦταν οἱ Ἴγν. Μοσχάκης, Ἰ. Μεσολωράς, Ε. Ἀντωνιάδης, Λ. Φιλιππίδης. Ὁ τελευταῖος ἐγίνε ὑφηγητὴς τὸ 1934 καὶ ἦταν κάτοχος καὶ διδακτορικοῦ διπλώματος θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ὅμως τὸ γερμανικὸ διδακτορικὸ δίπλωμα θὰ πρέπει ν' ἀπετέλεσε ἓνα ἀπὸ τὰ προσόντα (τυπικὸ καὶ οὐσιαστικὸ) γιὰ τὴν ἀκαδημαϊκὴ ἐξέλιξη τοῦ Λ. Φιλιππίδη στὸν κλάδο τῆς ἱστορίας τῶν Ὀρθοσκευμάτων καὶ τῆς Ὀρθοσκευολογίας γενικὰ (τίτλος γερμανικῆς διατριβῆς: «*Die goldene Regel religionsgeschichtlich*», 1929. Ὁ τίτλος τῆς ἑλληνικῆς διδακτορικῆς διατριβῆς ἦταν: «Ἐπισκοπὴ καὶ ἐπίσκοποι Τήνου κατὰ τοὺς Μέσους Χρόνους», σσ. 28, 1923). Τόσο ἡ γερμανικὴ διδακτορικὴ διατριβή, τὴν ὁποία ἀπέκτησε στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Λειψίας, ὅσο καὶ ἡ ὑψηγεία τοῦ Λ. Φιλιππίδη (τίτλος τῆς ὑψηγείας: «Ἡ περὶ θλίψεως καὶ λυτρώσεως θεωρία τῆς Βεδάντα, τῆς δογματικῆς τοῦ Ἰνδικοῦ Βραχμανισμοῦ») θὰ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν τὰ ἀσφαλῆ προσόντα ἐκλογῆς του στὴν ἔδρα τῆς Ἱστορίας τῶν Ὀρθοσκευμάτων τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν τὸ 1939 καὶ ὄχι προφανῶς ἡ πρώτη διδακτορικὴ διατριβή (ἡ ἑλληνικὴ), τῆς ὁποίας τὸ θέμα δὲν εἶχε καμία σχέση μὲ θέματα ὀρθοσκευολογίας. Βλέπε Δ. Ἄ. Δημητριά-

ὁποία ἀναφέρεται στὸ διάταγμα τῆς 9ης Ἀπριλίου 1882 «περὶ τοῦ τρόπου τῆς πληρώσεως χηρευούσης καθέδρας ἐν τῷ ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ». Μὲ τὸ διάταγμα αὐτὸ γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὴν ἴδρυση τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (1837) ὀρίζετο, ὅτι οἱ καθηγητὲς ἔπρεπε νὰ ἐκλέγονται ἀπὸ τὶς οἰκεῖες σχολές καὶ ὄχι νὰ διορίζονται ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας. Τὸ ἄρθρο 8 τοῦ παραπάνω διατάγματος καθόριζε, ὅτι: «οὐδεὶς προτείνεται, οὐδ' εἰς τὸν διαγωνισμόν γίνεται δεκτός, ἂν μὴ φέρῃ πτυχίον διδάκτορος τῆς ἐπιστήμης, ἧς ἔδρα πρόκειται νὰ πληρωθῆ, καὶ παρέλθῃσι δύο ἔτη ἀπὸ τῆς λήψεως αὐτοῦ». Ἐνῶ, στὸ ἄρθρο 9 ἀνεφέρετο εἰδικότερα, ὅτι:

«Ἄν πρόκηται περὶ καθηγητοῦ ἐν τῇ θεολογικῇ Σχολῇ, ἀρκεῖ νὰ φέρῃ ὁ ὑποψήφιος πτυχίον προλύτου αὐτῆς ἢ διδακτορικὸν φιλοσοφικῆς Σχολῆς μετ' ἀποδείξεως ἀκρόασεως τῶν τῆς θεολογίας μαθημάτων· ἄλλ' ὁ τελευταῖος οὗτος ὑποβάλλεται πρότερον εἰς θεολογικὰς ἐξετάσεις ἐν τῇ ὁμωνύμῳ Σχολῇ καὶ γίνεται δεκτός ὡς ὑποψήφιος, ἂν δόκιμον κηρυχθῆ τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῶν· ἐξαιροῦνται τῆς ἀπαιτήσεως ταύτης οἱ νῦν διδάσκοντες ἐν τῇ θεολογικῇ Σχολῇ ὡς ὑφηγηταί»⁴¹.

Ἡ ἀπαίτηση τοῦ ἄρθρου 9 τοῦ παραπάνω διατάγματος — ὅπως ὑποβληθεῖ σὲ ἐξετάσεις ὁ ὑποψήφιος καθηγητῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, ὁ ὁποῖος δὲν εἶχε δίπλωμα προλύτου τῆς θεολογίας, ἀλλὰ μόνο διδακτορικὸ φιλοσοφικῆς σχολῆς καὶ πιστοποιητικὸ ἀκρόασης θεολογικῶν μαθημάτων — θεράπευε, ἀσφαλῶς, μία πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς. Διευκόλυνε, δηλαδὴ, τοὺς ὑποψηφίους καθηγητὲς, οἱ ὁποῖοι ὡς φοιτητὲς εἶχαν παρακολουθήσει μόνο μαθήματα στὴ Θεολογικῇ Σχολῇ, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἔχουν ὑποστῆ τὶς ἐξετάσεις γιὰ τὸ δίπλωμα τοῦ προλύτου. Οἱ φοιτητὲς, οἱ ὁποῖοι ἀκολουθοῦσαν αὐτὴ τὴν τακτικὴ ἐνεγράφοnton στὴ φιλοσοφικῇ σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, προκειμένου νὰ καταστοῦν διδάκτορες τῆς φιλοσοφίας. Ἡ ἀπόκτηση τοῦ τίτλου αὐτοῦ ἐπιδιώκετο γιατί, ὅπως ἤδη τονίσθηκε, ἐξασφάλιζε ἱκανοποιητικότερες ἐπαγγελματικὲς προοπτικὲς, ἀπ' ὅ,τι τὸ δίπλωμα τοῦ προλύτου τῆς θεολογίας.

δου (1916), σ. 69. Βιογραφίαι (1920), σ. 13. Β. Χ. Ἰωαννίδου (1959). Ἄν. Γιαννουλάτου (1974). Ἐπίσης Δ. Σ. Μπαλάνου (1931), σ. 23.

41. Β. δ. «περὶ τοῦ τρόπου τῆς πληρώσεως χηρευούσης καθέδρας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ», 9 Ἀπριλίου 1882, Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως, ἀριθ. 31, 8 Μαΐου 1882. Βλέπε καὶ β. δ. «περὶ τοῦ τρόπου τελέσεως διαγωνισμοῦ πρὸς πληρωσιν χηρευούσης ἔδρας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ», 28 Φεβρουαρίου 1883, Ἐφημερίς

Ἡ διατύπωση τοῦ ἄρθρου 9 δὲν φαίνεται ν' ἀπέκλειε ἀπὸ τὶς ἐξετάσεις καὶ ἐκείνους τοὺς ὑποψηφίους καθηγητές, οἱ ὅποιοι θὰ μπορούσαν νὰ εἶχαν παρακολοθηθεῖ θεολογικὰ μαθήματα σὲ ὅποιοδήποτε ἀλλοδαπὸ πανεπιστήμιο καὶ ἦταν κάτοχοι διδακτορικοῦ διπλώματος φιλοσοφίας.

Πάντως παρὰ τὴ σαφὴ διατύπωση τοῦ ἄρθρου 9 ὡς πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴ ἀναγνώριση τοῦ διπλώματος τοῦ προλύτου τῆς θεολογίας, θὰ πρέπει νὰ λεχθεῖ, ὅτι σημαντικὸς ἀριθμὸς καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, οἱ ὅποιοι ἐξελέγησαν μετὰ τὴν ἔκδοση τοῦ διατάγματος τοῦ 1882 καὶ γιὰ ἀρκετὲς δεκαετίες, ἦταν διδάκτορες φιλοσοφίας ἀλλοδαπῶν Πανεπιστημίων⁴². Ἐνῶ, σχεδὸν ὅλοι οἱ καθηγητές τῆς ἴδιας περιόδου καὶ μέχρι τουλάχιστο τοῦ 1912, ἦταν ταυτόχρονα καὶ προλύτες τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς⁴³. Ἐξάλλου καὶ ἐκεῖνοι οἱ καθηγητές, οἱ ὅποιοι εἶχαν μόνον δίπλωμα προλύτου τῆς θεολογίας ἢ διδακτορικὸ τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν εἶχαν μετεκπαιδευθεῖ, πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκλογή τους, σὲ ξένα Πανεπιστήμια. Ἀσφαλῶς τὸ γεγονός αὐτό, δηλώνει τὴ διακαὴ ἐπιθυμία τῶν ἐκλεκτόρων καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, ὅπως τὰ προσόντα τῶν διδασκόντων στὴ σχολὴ ἀνταποκρίνονται σὲ ὑψηλὰ ἐπιστημονικὰ καὶ ἀκαδημαϊκὰ πρότυπα.

6. Τὸ διδακτορικὸ δίπλωμα ὡς ἀκαδημαϊκὸ καὶ ἐπαγγελματικὸ προσόν. Ἡ ρεαλιστικὴ ἀπόφαση τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ἔτους 1907

Ἡ ἔμμεση νομοθετικὴ ἀναγνώριση τῆς ἰσοτιμίας μεταξὺ τοῦ διπλώματος τοῦ προλύτου τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς καὶ τοῦ διδακτορικοῦ

τῆς Κυβερνήσεως, ἀριθ. 84, 8 Μαρτίου 1883. Πρβλ. ἐπίσης Ἰ. Πανταζίδου (1889), σσ. 197 – 198. Κ. Παπαπάνου (1970), σσ. 108–111.

42. Ἀπὸ τοὺς ἑπτὰ καθηγητές, οἱ ὅποιοι ἐξελέγησαν μὲ βάση τὸ β. δ. τῆς 9ης Ἀπριλίου 1882, οἱ τρεῖς ἦταν κάτοχοι διδακτορικοῦ διπλώματος φιλοσοφίας γερμανικῶν πανεπιστημίων. Αὐτοὶ ἦταν οἱ: Ἰ. Μεσολωρᾶς, Ἰγν. Μοσχάκης καὶ Κ. Ράλλης.

43. Μεταξὺ τῶν ἐκλεγέντων καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ἀπὸ τοῦ 1912 ἕως 1940 δὲν ἦταν προλύτες τῆς σχολῆς οἱ: Χρ. Ἀνδρουτσος, Χρυσ. Παπαδόπουλος, Γρ. Παπαμιχαήλ, Β. Στεφανίδης, Ε. Ἀντωνιάδης. Ἀπὸ αὐτοὺς οἱ Χρ. Ἀνδρουτσος, Β. Στεφανίδης καὶ Ε. Ἀντωνιάδης, ἦταν ἀπόφοιτοι τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης. Ὁ Χρυσ. Παπαδόπουλος φοίτησε μόνον δύο χρόνια στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, συνέχισε ὁμως τὶς σπουδές του στὶς θεολογικὲς Ἀκαδημίες τοῦ Κιέβου καὶ τῆς Πετρούπολεως. Ὁ Γρηγ. Παπαμιχαήλ ἀπεφοίτησε ἀπὸ τὴ θεολογικὴ Ἀκαδημία τῆς Πετρούπολεως. Βλέπε Βιογραφίαι (1920). Ἐπίσης Γρ. Παπαμιχαήλ (1915). Γ. Ἰ. Κονιδάρη (1958). Β. Χ. Ἰωαννίδου (1959). Ἐπίσης βλέπε καὶ παρακάτω ἐδῶ.

διπλώματος τῶν ἄλλων σχολῶν τοῦ Πανεπιστημίου, ἡ ὁποία πραγματοποιήθηκε στὴ δεκαετία τοῦ 1880 φαίνεται, ὅτι δὲ μείωσε τὴν ἀμφισβήτηση αὐτῆς τῆς ἰσοτιμίας στὸν ἐπαγγελματικὸ-ἐκπαιδευτικὸ χῶρο. Προκειμένου, λοιπόν, οἱ καθηγητὲς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς νὰ ὑπερασπισθοῦν τὸ γόητρο τῆς σχολῆς καὶ τὴν ἐπαγγελματικὴ κατοχύρωση τῶν ἀποφοίτων της, ἔστω καὶ καθυστερημένα, ἀπεφάσισαν τὸ 1907 νὰ χορηγοῦν τὸ διδακτορικὸ δίπλωμα τῆς θεολογίας, ἀδιακρίτως σὲ κληρικούς καὶ λαϊκούς. Τὸ διδακτορικὸ δίπλωμα ἐχορηγεῖτο ὕστερα ἀπὸ ἐπιτυχεῖς προφορικές καὶ γραπτὲς ἐξετάσεις καὶ ὑποβολὴ ἐναίσιμης διατριβῆς, ὅπως ἀκριβῶς συνέβαινε καὶ στὶς ἄλλες σχολές τοῦ Πανεπιστημίου.

Τῆ συζήτηση στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ γιὰ τὸ θέμα τῆς χορήγησης τοῦ διδακτορικοῦ διπλώματος ἀδιακρίτως σὲ κληρικούς καὶ λαϊκούς, προεκάλεσε ὁ καθηγητὴς Ἀναστάσιος Διομήδους Κυριακὸς (συνεδρία 24 Ἰανουαρίου 1907). Σὲ ἐμπεριστατωμένο ὑπόμνημά του, τὸ ὁποῖο διαβάσθηκε καὶ συζητήθηκε σὲ εἰδικὴ συνεδρία τῆς σχολῆς (20 Φεβρουαρίου 1907), ὁ καθηγητὴς Ἀ. Δ. Κυριακὸς ἀναφέρθηκε διεξοδικὰ στοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους τόσο ἡ διάταξη τοῦ διατάγματος τοῦ 1842 «περὶ ἐξετάσεως τῶν φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου», ἡ σχετικὴ μὲ τὸν ἀποκλεισμὸ χορήγησης διδακτορικοῦ διπλώματος θεολογίας σὲ λαϊκούς, ὅσο καὶ ἡ ἀπόφαση τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ἔτους 1863 ἔπρεπε ν' ἀναθεωρηθοῦν. Σύμφωνα μὲ τὸν καθηγητὴ Ἀ. Δ. Κυριακὸς, ἡ διάταξη τοῦ διατάγματος τοῦ 1842, μὲ τὴν ὁποία ἀπεκλείοντο οἱ λαϊκοὶ ἀπὸ τὴν χορήγηση διδακτορικοῦ διπλώματος θεολογίας, δὲν ἦταν ὀρθή, γιατί:

«... Ἐγινε κατ' ἀπομίμησιν τῶν ἐν τῇ Δυτικῇ ἐκκλησίᾳ συμβαινόντων, ὅπου ἵνα διδάξῃ τις ὡς καθηγητὴς τῆς θεολογίας, ἢ ὡς διδάσκαλος τῶν ἱερῶν, πρέπει νὰ εἶναι ἀναγκαιῶς κληρικός. Ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον δι' ἡμᾶς δὲν ἔπρεπε νὰ ἰσχύῃ, διότι καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐλληνικῇ ἐκκλησίᾳ λαϊκοὶ τῇ ἀδείᾳ τῶν ἐπισκόπων ἐκήρυττον καὶ ἐν ταῖς περιφήμαις θεολογικαῖς σχολαῖς τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας, λαϊκοὶ ἐδίδασκον ἐρμηνείαν τῶν Γραφῶν καὶ ἄλλα θεολογικὰ μαθήματα καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους παρ' ἡμῖν οὐ μόνον κληρικοὶ ἀλλὰ καὶ λαϊκοὶ γίνονται καθηγηταὶ ἐν τῇ Ἡμετέρᾳ Θεολογικῇ Σχολῇ καὶ ἐν τῇ τῆς Χάλκης καὶ ἐν τῇ τῶν Ἱεροσολύμων, καθὼς ὡς ἐν ταῖς ὁμοδόξοις χώραις, ἐν Ρωσίᾳ, Βλαχίᾳ καὶ Σερβίᾳ. Ἐπίσης δὲ πᾶσαι αἱ τῶν Ὁρθοδόξων

κρατῶν Κυβερνήσεις διορίζουσι καθηγητὰς καὶ διδασκάλους τῶν ἱερῶν ἀδιακρίτως καὶ κληρικούς καὶ λαϊκούς...»⁴⁴.

Στὸ ἴδιο ὑπόμνημα ὁ καθηγητὴς Ἄ. Δ. Κυριακὸς ἔκρινε τὴν ἀπόφαση τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ἔτους 1863 νὰ μὴ χορηγεῖ διδακτορικὸ δίπλωμα θεολογίας οὔτε σὲ κληρικούς οὔτε σὲ λαϊκούς, μεταξὺ τῶν ἄλλων, ὡς ἀκολούθως:

«...Εἶναι ἐπιζήμιος (ἢ ἀπόφαση) εἰς πάντας ἐν γένει τοὺς τελειοφοίτους τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς κληρικούς καὶ μὴ, τοὺς ἐπιτυγχάνοντας κατὰ τὰς ἐξετάσεις των, καθόσον ἐνῶ οἱ ἐπιτυγχάνοντες ἐν ταῖς ἄλλαις Σχολαῖς γίνονται διδάκτορες, οἱ θεολόγοι γίνονται προλῦται μόνον. Καὶ λέγει μὲν ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ ὅτι θεωρεῖ τὸν βαθμὸν τοῦ προλῦτου τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ἰσοβάθμιον πρὸς τὸν τοῦ διδάκτορος τῶν ἄλλων Σχολῶν, ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦτο σιωπηρῶς μόνον ἀνεγνωρίσθη παρὰ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας, δὲν ἐξεδόθη δὲ Β. Διάταγμα ἢ νόμος κυρῶν τοῦτο, ἀμφισβητεῖται τὸ πρᾶγμα ὡς ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν ἀπάσῃ τῇ Ἀνατολῇ ἐν τοῖς Γυμνασίοις καὶ Σχολείοις, ὅπου διορίζονται προλῦται τῆς Θεολογίας. Διὸ οἱ ἐν τοῖς Σχολείοις τούτοις διδάκτορες φιλόλογοι περιφρονοῦσι τοὺς προλῦτας Θεολόγους ὡς κατωτέρους των.

Πολὺ δὲ περισσότερο ἀμφισβητεῖται τὸ ὅτι ὁ προλῦτης τῆς Θεολογίας τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Πανεπιστημίου εἶναι ἴσος τῷ διδάκτορι ἐν ταῖς ἄλλαις ὁμοδόξοις χώραις, ἐν Ρωσίᾳ, Βλαχία, Σερβία, Βουλγαρία καὶ παρὰ τοῖς ὀρθοδόξοις τῆς Αὐστρίας, ἐν αἷς χώραις διὰ τοῦτο οἱ προλῦται τῆς ἡμετέρας Σχολῆς δὲν διορίζονται μάλιστα εὐκόλως καὶ ἄνευ ἀντιρρήσεων ὡς ἐκ τούτου εἰς πανεπιστημιακὰς θέσεις ἢ ἄλλα ἀξιώματα, δι' ἃ ἀπαιτεῖται δίπλωμα διδακτορικὸν τῆς Θεολογίας. Ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ ἀποφασίσασα ὅ,τι ἀπεφάσισε κατὰ τὸ 1863, ἀπέβλεψε κακῶς πράττουσα εἰς τὸ ὅ,τι γίνεται ἐν Γερμανίᾳ, ὅπου οἱ ἐξερχόμενοι τῶν Πανεπιστημίων θεολόγοι, δὲν γίνονται διδάκτορες τῆς Θεολογίας, ἀλλὰ μόνον βραδύτερον ἀναγορεύονται ὑπὸ τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν τοιοῦτοι, ἐὰν ἤθελον διαπράξῃ διὰ τῆς διδασκαλίας ἢ διὰ τῆς συγγραφῆς

44. Πρακτικὰ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, συνεδρία τῆς 20ης Φεβρουαρίου 1907.

σπουδαίων θεολογικῶν συγγραμμάτων, ἐν ᾧ καθ' ἡμᾶς ἔπρεπε νὰ ἀποβλέψῃ εἰς τὸ τί γίνεται ἐν ταῖς ὁμοδόξοις χώραις τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης, καὶ λάβει ὑπ' ὄψιν τὰς παρ' ἡμῖν ἀνάγκας καὶ περιστάσεις ὑπὸ τὰς ὁποίας οἱ ἐξερχόμενοι τῆς Σχολῆς ἡμῶν μέλλουσι νὰ ζήσωσι καὶ δράσωσι»⁴⁵.

Ἡ πρόταση τοῦ καθηγητῆ Ἀ. Δ. Κυριακοῦ νὰ χορηγεῖται τὸ διδακτορικὸ δίπλωμα τῆς θεολογίας καὶ σὲ κληρικούς καὶ σὲ λαϊκούς, ἔγινε ὁμόφωνα δεκτὴ ἀπ' ὅλους τοὺς καθηγητὲς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς. Ἔτσι, μετὰ τὴν ἐνημέρωση τοῦ Ὑπουργείου ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ στῆ συνεδρία τῆς 9ης Νοεμβρίου 1907 προέτεινε—ἀπεφάσισε τ' ἀκόλουθα:

«Αὐτὸν Νὰ χορηγήσῃ τοῖς τέως προλῦταις τῆς Θεολογίας, ἐὰν μὲν οὗτοι εἴνε κληρικοί, δίπλωμα διδάκτορος τῆς Θεολογίας, ἐὰν δὲ λαϊκοί, ἀποδεικτικὸν διδάκτορος τῆς Θεολογίας.

Βον Νὰ ἀπονέμῃ ἀπὸ τῆς σήμερον:

1) τοῖς μὲν λαμβάνουσιν ἐν τῇ διδακτορικῇ δοκιμασίᾳ ἄριστα ἢ λίαν καλῶς ἢ καλῶς, ἐὰν μὲν οὗτοι εἰσὶν κληρικοί, δίπλωμα διδάκτορος τῆς Θεολογίας, ἐὰν δὲ λαϊκοί, ἀποδεικτικὸν διδάκτορος τῆς Θεολογίας.

2) Τοῖς δὲ λαμβάνουσιν ἐν τῇ διδακτορικῇ δοκιμασίᾳ τὸν βαθμὸν μετρίως, δίπλωμα τελειοδιδάκτου τῆς Θεολογίας»⁴⁶.

Μὲ τὴν παραπάνω ἀπόφασί της ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ προχώρησε στῆ δίκαιη ρύθμιση ἐνὸς χρόνιου προβλήματος. Τὸ πρόβλημα ἦταν ἡ χορήγηση τοῦ διδακτορικοῦ διπλώματος τῆς θεολογίας σὲ κληρικούς καὶ λαϊκούς, χωρὶς διάκριση. Ἡ μόνη διάκριση μεταξὺ κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, σύμφωνα μὲ τὴν ἀπόφαση, ἦταν ἐκείνη, ἡ ὁποία ἀφοροῦσε στῆ διατύπωση τοῦ τίτλου τοῦ διδάκτορος τῆς θεολογίας. Οἱ κληρικοί, δηλαδή, θὰ ἐλάμβαναν δίπλωμα διδάκτορος τῆς θεολογίας, ἐνῶ οἱ λαϊκοὶ ἀποδεικτικὸν διδάκτορος τῆς θεολογίας. Μὲ τὴ διατύπωση αὐτῆ ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ προσπάθησε νὰ διευρύνει τὴν ἔννοια τῆς σχετικῆς διάταξης τοῦ διατάγματος τοῦ 1842, ὥστε ἡ χορήγηση ἀποδεικτικοῦ διδακτορικοῦ διπλώματος νὰ ἰσχύει γιὰ ὅλους τοὺς λαϊκούς, ἀνεξάρτητα ἐὰν ἐχειροτονοῦντο μετὰ τὴν ἀποφοίτησή τους ὡς κληρικοί ἢ ὄχι. Ἡ ἐξήγηση προτίμησης αὐτῆς τῆς διατύπωσης ἀντὶ μιᾶς ἄλλης, ἡ ὁποία δὲ θὰ

45. Ὁ.π.

46. Πρακτικὰ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, συνεδρία τῆς 9ης Νοεμβρίου 1907.

ἔκανε αὐτὴ τὴ διάκριση, εἶναι δυνατό νὰ ὀφείλεται στὴν ἐπιθυμία ἀποφυγῆς ἐκ μέρους τῶν καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς νὰ ἐμπλακοῦν σὲ χρονοβόρες γραφειοκρατικὲς διαδικασίες νομοθετικῆς ἐπικύρωσης μιᾶς ἐντελῶς νέας σὲ περιεχόμενο ἀπόφασης. Ἐξάλλου, ἡ ἀπόφαση τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς διαδήλωνε σαφέστατα τὴ διακαὴ ἐπιθυμία τῶν καθηγητῶν τῆς νὰ μὴν ἀδικοῦνται οἱ ἀπόφοιτοι τῆς σχολῆς ἐπαγγελματικὰ καὶ ἀκαδημαϊκὰ, σὲ σύγκριση μὲ τοὺς ἀποφοίτους τῶν ἄλλων σχολῶν, ἐξαιτίας τῆς ὀνομασίας τοῦ χορηγουμένου ἀποφοιτηρίου τίτλου. Πάντως, ἡ ἀπόφαση τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, ἔστω καὶ χωρὶς ἐπίσημη νομοθετικὴ ρύθμιση, ἐφαρμόσθηκε στὴν πράξη μέχρι καὶ τοῦ ἔτους 1911–12. Ὅρισμένοι μάλιστα λαϊκοὶ ἀπόφοιτοι τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, οἱ ὅποιοι ἀνακηρύχθηκαν διδάκτορες τῆς θεολογίας κατὰ τὴν περίοδο 1908–1912, ἔγιναν ἀργότερα καὶ καθηγητὲς τῆς σχολῆς⁴⁷.

7. Οἱ πανεπιστημιακοὶ νόμοι τοῦ 1911 καὶ ἡ τύχη τοῦ διδακτορικοῦ διπλώματος

Ἡ ὀριστικὴ διευθέτηση τῆς κοινῆς ὀνομασίας καὶ ἰσοτιμίας τῶν ἀποφοιτηρίων τίτλων, τοὺς ὁποίους χορηγοῦσαν οἱ σχολὲς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, πραγματοποιήθηκε τὸ 1911. Τὸ ἔτος αὐτὸ ἡ Κυβέρνηση Ἐλευθερίου Βενιζέλου, ἡ ὁποία προήρχετο ἀπὸ τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων, μὲ ὑπουργὸ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως τὸν Ἀπόστολο Ἀλεξανδρῆ, προέβη σὲ ριζοσπαστικὲς ἀλλαγές καὶ μεταρρυθμίσεις στὴν ἀνωτάτη ἐκπαίδευση τῆς χώρας. Γιὰ πρώτη φορὰ μετὰ τὴν ἵδρυση τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ρυθμίσθηκαν παντὸς εἴδους θέματα, τὰ ὁποῖα ἀφοροῦσαν στὴ λειτουργία τοῦ Πανεπιστημίου (διοίκηση, διδάσκοντες, διδασκόμενοι, διδασκαλία, ἐξετάσεις, κ.ἄ.), κατὰ τρόπο συνολικὸ καὶ ἀποφασιστικὸ⁴⁸.

Ἡ φιλοσοφία τῆς μεταρρύθμισης τοῦ 1911 στὴν πανεπιστημιακὴ ἐκπαίδευση τῆς Ἑλλάδος ἀποτυπώθηκε σὲ δύο νόμους, τοὺς ὁποίους

47. Αὐτοὶ ἦταν οἱ καθηγητὲς Ἀμ. Ἀλιβιζᾶτος καὶ Π. Τρεμπέλας. Καὶ οἱ δύο ἀπεφοίτησαν ἀπὸ τὴ Θεολογικὴ Σχολὴ ὡς διδάκτορες τὸ ἔτος 1908. Βλέπε ἀντίστοιχα: Κ. Δ. Μουρατίδου (1968), σ. ζ' καὶ Ε. Δ. Θεοδώρου (1971), σ. ζ'.

48. Γενικὰ γιὰ τὴν κοινωνικοοικονομικὴ καὶ ἐκπαιδευτικὴ κατάσταση τῆς Ἑλλάδος τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνα, βλέπε ἀντίστοιχα: Ν. Μουζέλη (1980) καὶ Ἀλ. Δημαρᾶ (1980). Εἰδικὰ γιὰ τὴν μεταρρύθμιση τῆς πανεπιστημιακῆς ἐκπαίδευσης γιὰ τὴν ἴδια περίοδο, βλέπε: Κ. Παπαπάνου (1970), σ. 159 κ.ἑξ. Ἀ. Βρυχέα καὶ Κ. Γαβρόγλου (1982), σσ. 17–27. Ρ. Σταυρίδη – Πατρικίου (1989).

ψήφισε ἡ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων ἀρχὲς Ἰουλίου τοῦ ἴδιου ἔτους⁴⁹. Μὲ τοὺς νόμους αὐτοὺς οἱ σχολές, οἱ ὁποῖες συνιστοῦσαν τὸ «Ἐθνικὸν Πανεπιστήμιον» τῶν Ἀθηνῶν — ὅπως εἶχε ὀνομασθεῖ τὸ «Πανεπιστήμιον τοῦ Ὁθωνος» ἀπὸ τοῦ ἔτους 1862 μετὰ τὴν ἐξῶση τοῦ Ὁθωνα — χωρίσθηκαν καὶ ἀπετέλεσαν δύο Πανεπιστήμια. Οἱ σχολές ἰατρικὴ καὶ φυσικομαθηματικὴ ἀπετέλεσαν τὸ «Ἐθνικὸν Πανεπιστήμιον», ἐνῶ οἱ σχολές θεολογικὴ, φιλοσοφικὴ καὶ νομικὴ τὸ «Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον». Ἐδρα καὶ τῶν δύο Πανεπιστημίων ἦταν ἡ Ἀθήνα. Ἐξάλλου καὶ τὰ δύο Πανεπιστήμια εἶχαν κοινὸ πρύτανη καὶ κοινὴ πανεπιστημιακὴ σύγκλητο. Ἡ ἴδρυση τοῦ δευτέρου Πανεπιστημίου μὲ τὴν ἐπωνυμία «Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον» καὶ ἡ μεταφορὰ ὀρισμένων σχολῶν σ' αὐτὸ ἀπὸ τὸ ἤδη ὑφιστάμενο «Ἐθνικὸν Πανεπιστήμιον», πραγματοποιήθηκε γιὰ νὰ ἐκπληρωθεῖ σχετικὸς ὅρος διαθήκης τοῦ Ἑλληνα εὐεργέτη Ἰωάννη Δομπόλη. Ὁ Ἰ. Δομπόλης, ὁ ὁποῖος ἐξῆσε στὴ Ρωσία, μὲ διαθήκη του (4 Φεβρουαρίου 1849), προσέφερε ὅλη του τὴν περιουσία, προκειμένου νὰ ἰδρυθεῖ ἀπὸ τοῦ 1906 καὶ μετὰ Πανεπιστήμιον στὴν πρωτεύουσα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, τὸ ὁποῖο θὰ ἔπρεπε νὰ φέρει τὸ ὄνομα τοῦ πρώτου Κυβερνήτη τῆς Ἑλλάδος καὶ στενοῦ φίλου τοῦ διαθέτη Ἰωάννη Καποδίστρια⁵⁰.

Οἱ δύο πανεπιστημιακοὶ νόμοι (νόμος ΓΩΚΓ', ὑπ' ἀριθ. 3823, «περὶ Ὁργανισμοῦ τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου» καὶ νόμος ΓΩΚΕ', ὑπ' ἀριθ. 3825, «περὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου») εἰσήγαγαν γιὰ πρώτη φορὰ τὸ θεσμὸ τῶν τμηματικῶν ἐξετάσεων. Ἔτσι, οἱ φοιτητὲς

49. α) Νόμος ΓΩΚΓ', ὑπ' ἀριθ. 3823, «περὶ Ὁργανισμοῦ τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου», 11 Ἰουλίου 1911, Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως, ἀριθ. 178, τεῦχος Α', 12 Ἰουλίου 1911.

β) Νόμος ΓΩΚΕ', ὑπ' ἀριθ. 3825, «περὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου», 17 Ἰουλίου 1911, Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως, ἀριθ. 183, τεῦχος Α', 17 Ἰουλίου 1911.

50. Βλέπε δλοκλήρο τὸ κείμενο τῆς διαθήκης, ἡ ὁποία συντάχθηκε στὴν Πετροῦπολη (4 Φεβρουαρίου 1849), στὸ Παράρτημα (1911), σσ. 379 – 380. Στὴ διαθήκη, μεταξύ τῶν ἄλλων, ἀναφέρονται καὶ τ' ἀκόλουθα: «... 4ον) Εἰς τὴν ὀρισεῖσαν ἐποχὴν, δηλονότι τῷ 1906, ἡ Ρωσικὴ Κυβέρνησις θέλει φροντίσει νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς πρὸς μεταφορὰν εἰς τὴν Ἑλλάδα δλοκλήρου τοῦ κεφαλαίου τούτου, μετὰ καὶ τῶν τόκων, πρὸς ἀνίδρυσιν ἐν Ἀθήναις ἢ ἐν οἰαδῆποτε ἄλλῃ πόλει, ἥτις ἔσται πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδος τῷ 1906, Πανεπιστημίου ὀνομασθησομένου Καποδιστριακοῦ. 5ον) Εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ Πανεπιστημίου τούτου, μετὰ παρεκκλήσιου ὀρθοδόξου, βιβλιοθήκης καὶ τινων ἐπιστημονικῶν συλλογῶν, ὀρίζω τὸ 14 ἢ τὸ πολὺ τὸ 13 τοῦ ὄλου κεφαλαίου, τοῦ ἀθροισθησομένου μέχρι τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1906...». Πρβλ. καὶ «Εἰσηγητικὴ ἔκθεσις ἐπὶ τοῦ σχεδίου νόμου περὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου», ὁ.π., σσ. 365 – 367.

ὄλων τῶν σχολῶν μετὰ τὸ πέρασ κάθε πανεπιστημιακοῦ διδασκατικοῦ ἔτους ἔπρεπε νὰ ἐξετάζονται στὰ μαθήματα τοῦ ἔτους διδασκαλίας. Τὰ διδασκόμενα κι ἐξεταζόμενα μαθήματα ὀρίσθηκαν μὲ βασιλικὸ διάταγμα, μὲ γνωμοδότηση τῶν σχολῶν τῶν δύο Πανεπιστημίων. Μετὰ τὴ λήξη τῆς τετραετοῦς (ἢ πενταετοῦς γιὰ τὴν ἰατρικὴ σχολή) φοίτησης καὶ τὴν ἐπιτυχὴ ἔκβαση τῶν τμηματικῶν ἐξετάσεων, οἱ φοιτητὲς ὄφειλαν νὰ προσέρχονται στὶς γενικὲς «ἐπὶ πτυχίω» ἐξετάσεις. Ἡ ἐπιτυχία στὶς ἐπὶ πτυχίω ἐξετάσεις ἐξασφάλιζε τὴ χορήγηση τοῦ ἀποφοιτηρίου διπλώματος, τὸ ὁποῖο ὀνομάσθηκε πτυχίον καὶ ὁ κάτοχός του πτυχιούχος. Ἐπομένως, μὲ τοὺς πανεπιστημιακοὺς νόμους τοῦ 1911 ὄχι μόνον τροποποιήθηκε καὶ βελτιώθηκε τὸ σύστημα ἐξετάσεων τῶν φοιτητῶν, ἀλλὰ καὶ μετονομάσθηκε τὸ μέχρι τότε χορηγούμενο δίπλωμα τοῦ προτύτου ἢ τελειοδιδάκτου.

Ἐξάλλου, μίᾳ σημαντικῇ καινοτομίᾳ, ἡ ὁποία εἰσήχθη μὲ τοὺς πανεπιστημιακοὺς νόμους τοῦ 1911 ἦταν ἡ ὀριστικὴ ἀποδέσμευση τῆς χορήγησης τοῦ διδασκατορικοῦ διπλώματος ἀπὸ τὶς ἀποφοιτήριες ἐξετάσεις. Τὸ διδασκατορικό, δηλαδὴ, δίπλωμα θεσπίσθηκε νὰ χορηγεῖται ἀπὸ τοῦ 1911 καὶ μετὰ, μόνον σὲ ὄσους ἀποφοίτους τῶν δύο Πανεπιστημίων ἐπιθυμοῦσαν ν' ἀποκτήσουν τὸν τίτλον μετὰ ἀπὸ διακριβίωση τῆς ἐπιστημονικῆς τους ἱκανότητος. Ὁ ἔλεγχος τῆς ἐπιστημονικῆς ἱκανότητος τῶν ὑποψηφίων διδασκτῶρων ὀρίσθηκε μὲ εἰδικὴ διαδικασία, ἡ ὁποία περιγράφεται λεπτομερέστατα στὸ ἄρθρον 18 καὶ τῶν δύο πανεπιστημιακῶν νόμων, ἀντίστοιχα. Ἡ διατύπωση τοῦ ἄρθρου 18 παρ. 1 ἔχει ὡς ἐξῆς:

«Οἱ πτυχιούχοι πασῶν τῶν Σχολῶν, οἱ τυχόντες τοῦλάχιστον τοῦ βαθμοῦ καλῶς», ἵνα λάβωσι τὸν τίτλον καὶ τὸ δίπλωμα τοῦ διδάκτορος, δεόν νὰ υποβάλωσι τῇ οἰκείᾳ Σχολῇ, καὶ ἐν χειρογράφῳ, διατριβὴν πραγματευομένην θέμα ἀναγόμενον εἰς μάθημα, ἐν ᾧ ἐξητάσθησαν ἐν ταῖς γενικαῖς ἐξετάσεσι, καὶ ἧς ἢ ἕκτασις νὰ μὴ εἶνε ἐλάσσων τοῦ ἐνὸς τυπογραφικοῦ φύλλου, 34 στίχων μὲ στοιχεῖα τῶν ἑνδεκα.

Ἡ Σχολή, εἰς ἣν διὰ τοῦ κοσμητόρος υποβάλλεται ἡ διατριβή, διορίζει ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῆς συνεδρίᾳ εἰσηγητὴν, ὅστις ἐντὸς δύο τῶν βραδύτερον μηνῶν δεόν ἐν συνεδρίᾳ τῆς Σχολῆς νὰ ποιήσῃται λεπτομερῆ ἀνάλυσιν τῆς διατριβῆς, ἐκφέρων καὶ τὴν περὶ παραδεκτοῦ ἢ μὴ γνώμην αὐτοῦ.

Ἐγκριθείσης τῆς διατριβῆς ὑπὸ τῆς Σχολῆς, ἐκτυποῦται αὐτὴ ὑπὸ τοῦ ὑποψηφίου, ὅστις ὀφείλει νὰ παραδώσῃ τῷ Γενικῷ Γραμματεῖ τριάκοντα ἀντίτυπα ἐκ ταύτης· μεθ' ὃ ἡ Σχολὴ καλεῖ αὐτὸν εἰς ὀρισμένην ἡμέραν, ἵνα ὑποστηρίξῃ καὶ προφορικῶς ταύτην ἐν συζητήσει πρὸς τακτικούς καὶ ἐκτά-

κτους Καθηγητάς. Ἐὰν ὁ ὑποψήφιος εὐδοκιμήσῃ ἐν τῇ προφορικῇ δοκιμασίᾳ, ἀναγορεύεται διδάκτωρ, καὶ ὀμνύων ἐνώπιον τῆς Σχολῆς, τοῦ Πρυτάνεως καὶ τοῦ Γεν. Γραμματέως τὴν τοῦ διδάκτορος καθομολόγησιν, λαμβάνει τὸν τίτλον καὶ τὸ δίπλωμα τοῦ διδάκτορος.

Ὁ τρόπος τῆς ψηφοφορίας καὶ ἡ καθομολόγησις τῶν διδασκτῶρων ἐκάστης Σχολῆς ὀρισθήσονται ἐφάπαξ διὰ Β. Διατάγματος.

Ὁ πτυχιούχος, οὐτινος ἡ διατριβὴ δὲν ἐνεκρίθη παρὰ τῆς Σχολῆς ἢ ἡ προφορικὴ ἐξέτασις ἐκρίθη ἀδόκιμος πρὸς τοῦτο, δικαιούται εἰς τὴν ὑποβολὴν νέας διατριβῆς καὶ νέας δοκιμασίας ἐπὶ διδακτορικῇ ἐξ μῆνας ἀπὸ τῆς ἀπορρίψεως».

Ἡ διαδικασία ἀπόκτησης διδακτορικοῦ διπλώματος, ἡ ὁποία εἰσήχθη μὲ τοὺς πανεπιστημιακοὺς νόμους τοῦ 1911, σκόπευε νὰ διασφαλίσει τὴν ἀπαραίτητη καὶ ἀναγκαία ἐπιστημονικὴ καὶ ἀκαδημαϊκὴ ἀξία τοῦ τίτλου⁵¹. Ἡ διαδικασία εὐνοοῦσε μόνο ὅσους ἀποφοίτους εἶχαν τὴν πρόθεση ν' ἀσχοληθοῦν διεξοδικότερα καὶ ἀποτελεσματικότερα μ' ἓνα συγκεκριμένο ἐπιστημονικὸ θέμα τοῦ κλάδου, τὸν ὁποῖο εἶχαν σπουδάσει. Μὲ τὴ ρύθμιση αὐτῇ, ἓνα παλαιὸ αἴτημα—θέση τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, εὔρισκε ἐπὶ τέλος τὴ λύση του. Τὸ αἴτημα αὐτό, ὡς γνωστό, ἦταν ἐκεῖνο, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο τὸ διδακτορικὸ δίπλωμα ἔχει ἀπόλυτη ἐπιστημονικὴ ἀξία καὶ δὲ θὰ πρέπει νὰ συνδέεται μὲ τὴν ἐπαγγελματικὴ ἀποκατάσταση τοῦ κατόχου του. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, τὸ διδακτορικὸ δίπλωμα ἔπρεπε νὰ χορηγεῖται μὲ βάση εἰδικὴ διαδικασία ἐξέτασης, ἡ ὁποία θὰ ἐπραγματοποιεῖτο μετὰ καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἀποφοιτήρια (πτυχιακὴ) ἐξέταση.

Μὲ τοὺς πανεπιστημιακοὺς νόμους τοῦ 1911 ἀναβαθμίσθησαν τὰ προσόντα τῶν διδασκόντων στὰ δύο Πανεπιστήμια (τακτικοί, ἔκτακτοι

51. Πρβλ. τὰ ὅσα ὁ ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Ἀπ. Ἀλεξάνδρῃς τόνισε, μεταξὺ τῶν ἄλλων, κατὰ τὴ ψήφισιν τοῦ σχετικοῦ ἄρθρου στὴ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων: «Γνωρίζετε ὅτι τὸ δίπλωμα τοῦ διδάκτορος ἀποτελεῖ διὰ τὸν ἐπιστήμονα ἐξαιρετικόν τι ἀκαδημαϊκὸν προνόμιον. Δυστυχῶς μέχρι σήμερον παρηρμηγνέθη ἡ παροχὴ τοῦ τίτλου καὶ ἐδίδετο ἀφειδῶς εἰς πάντας. Ἐθεωρήθη ὑπὸ τῆς Πολιτείας ὅτι πρέπει νὰ σταματήσωμεν εἰς τὸ ὅτι ὀφείλομεν νὰ θεωρήσωμεν τὸ δίπλωμα ὡς σταθμὸν ὑπέρτερον ἐκείνου, τὸν ὁποῖον θὰ ἀποκτήσῃ ὁ φοιτητὴς διὰ τῶν γνώσεων, τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ἔχῃ ἐξερχόμενος ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Διὰ νὰ ἀσκήσῃ τὸ ἐπιστημονικὸν ἐπάγγελμα ὁ φοιτητὴς, αἱ γνώσεις αὐτοῦ πρέπει νὰ εἶναι περισσότερα ἐκείνων, αἵτινες ἀπαιτοῦνται διὰ τὴν ἀπόκτησιν ἐνὸς διπλώματος, τοῦ ὁποίου ἔχει πάντοτε ἀνάγκην, ὅπως βιοποριστικῶς παλαίσῃ», Ἐφημερίδες τῶν Συζητήσεων (1911), «συνεδριάσεις 131, Ἰουλίου 5, 1911», σ. 3455.

καθηγητές καὶ ὑφηγητές). Ἐπίσης ὀρίσθησαν λεπτομερεῖς διαδικασίες ἐκλογῆς τῶν διδασκόντων. Σύμφωνα μὲ τις διαδικασίες αὐτές, τὰ ἴδια τὰ μέλη τῶν σχολῶν ἀναλάμβαναν τὴν εὐθύνη τῆς ἐκλογῆς τῶν συναδέλφων τους. Οἱ διαδικασίες ἐκλογῆς τοῦ ἀνωτέρου διδακτικοῦ πανεπιστημιακοῦ προσωπικοῦ ἴσχυσαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον μέχρι σχεδὸν πρόσφατα (1982). Ἀπαραίτητο προσόν, ὅπως ἦταν φυσικό, γιὰ τὴν κατάληψη θέσης τακτικοῦ ἢ ἐκτάκτου καθηγητῆ καὶ ὑφηγητῆ ἦταν, μεταξύ τῶν ἄλλων, ἡ κατοχὴ διδακτορικοῦ διπλώματος. Τὸ διδακτορικὸ δίπλωμα ἔπρεπε νὰ εἶχε ἀποκτηθεῖ μὲ ἐξετάσεις καὶ ὄχι, προφανῶς, τιμῆς ἔνεκα. Ὁ κάτοχος τοῦ διδακτορικοῦ διπλώματος καὶ ὑποψήφιος γιὰ θέση ἀνωτέρου διδακτικοῦ πανεπιστημιακοῦ προσωπικοῦ μπορούσε νὰ εἶχε ἀποκτήσει τὸ διδακτορικὸ δίπλωμα — σύμφωνα μὲ τὰ σχετικὰ ἄρθρα τῶν πανεπιστημιακῶν νόμῶν τοῦ 1911 — εἴτε ἀπὸ τὴν ἴδια σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου στὴν ὁποία ἦταν ὑποψήφιος, εἴτε ἀπὸ ὁποιοδήποτε ὁμοταγὲς Πανεπιστήμιο, συμπεριλαμβανομένου φυσικὰ καὶ τοῦ Ἐθνικοῦ, ἐὰν ἐπρόκειτο γιὰ ὑποψήφιο διδάσκοντα στὸ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο.

8. Ἡ ἐξομοίωση τῶν διπλωμάτων τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ τῆς Χάλκης. Ἡ νομοθετικὴ ρύθμιση τοῦ ἔτους 1911

Ἐνα πολὺ σημαντικὸ στοιχεῖο, τὸ ὁποῖο γιὰ πρώτη φορὰ εἰσήχθη στὴν ἑλληνικὴ πανεπιστημιακὴ νομοθεσία, ἦταν ἡ εἰδικὴ μνεία στὸ ἄρθρο 8 — τὸ σχετικὸ μὲ τὰ προσόντα τῶν τακτικῶν καθηγητῶν τοῦ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου — τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης, τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Ἀνεφέρετο, δηλαδή, στὸ ἄρθρο 8 τοῦ νόμου «περὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου», ὅτι ὁ κάτοχος διδακτορικοῦ διπλώματος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης θὰ μπορούσε νὰ διεκδικήσει, ἐὰν εἶχε καὶ τὰ ὑπόλοιπα προσόντα τοῦ νόμου, θέση τακτικοῦ καθηγητῆ στὸ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο (καὶ προφανῶς στὴ Θεολογικὴ Σχολή). Ἐπομένως, τὸ ἄρθρο 8 θεωροῦσε ὡς δεδομένο, ὅτι τὸ δίπλωμα, τὸ ὁποῖο ἀπένεμε ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης ἦταν ἰσότιμο μὲ τὰ διδακτορικὰ πανεπιστημιακὰ διπλώματα. Ἡ σχετικὴ διατύπωση τοῦ ἄρθρου 8 παρ. 1 τοῦ νόμου «περὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου» ἔχει ὡς ἀκολούθως:

«Τακτικὸς Καθηγητὴς διορίζεται ὁ δι' ἐξετάσεων κεκτημένος διδακτορικὸν δίπλωμα τῆς οἰκείας Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ ἢ ἄλλου ὁμοταγοῦς Πανεπιστημίου ἢ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης, δημοσιεύσας ἀξίαις λόγου πραγματείας, ὧν

τοῦλάχιστον μία πρωτότυπος, ἀφορώσας τὸν εἰδικὸν κλάδον τῆς ἐπιστήμης, δι' ὃν ὠρίσθη ἐν τῷ παρόντι νόμῳ ἡ ἤδη κενὴ ἔδρα».

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ πρέπει ν' ἀναφερθεῖ, ὅτι ἡ εἰδικὴ μνεία γιὰ τὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης στὸ ἄρθρο 8 τοῦ νόμου «περὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου», δὲν περιλαμβάνετο στὸ ἀρχικὸ κείμενο τοῦ νομοσχεδίου (ἄρθρο 11), τὸ ὁποῖο εἶχε ὑποβάλει ὁ ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως στὴ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων (21 Μαρτίου 1911)⁵². Ἡ παρεμβολὴ ἐγίνε μετὰ ἀπὸ πρόταση τῆς (Κοινοβουλευτικῆς) Ἐπιτροπῆς τῆς Βουλῆς, στὴν ὁποία παραπέμφθηκε τὸ ἀρχικὸ νομοσχέδιο γιὰ ἐξέταση. Ἡ σχετικὴ πρόταση τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Βουλῆς στὴν ἐκθεσὴ της «ἐπὶ τοῦ νομοσχεδίου περὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου» (18 Ἰουνίου 1911) εἶχε ὡς ἐξῆς:

«Ἡ Ἐπιτροπὴ ὡς πρὸς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν, γνωματεύει ὅπως οἱ πτυχιούχοι τῆς ἐν Χάλκῃ Θεολογικῆς Σχολῆς ἰσοῦνται πρὸς τοὺς παρ' ἡμῖν διδάκτορας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, διότι ὑπὸ τὸ αὐτὸ πρόγραμμα μαθημάτων καταρτίζονται, Ἑλληνικὴ δὲ ἐπ' ἴσης εἶνε καὶ ἡ Σχολὴ τῆς Χάλκης»⁵³.

Τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Βουλῆς στὴ διατύπωση τῆς πρότασής τους εἶχαν, προφανῶς, ὑπόψη τους τὰ μέχρι τοῦ ἔτους ἐκείνου (1911) δεδομένα ὡς πρὸς τὴν ἀξία τῶν ἐλληνικῶν πανεπιστημιακῶν διπλωμάτων. Σύμφωνα μετὰ τὰ δεδομένα αὐτά, τὸ ἀποφοιτήριο (δίπλωμα προλύτου) καὶ τὸ διδακτορικὸ δίπλωμα ἦταν σχεδὸν ταυτόσημα. Εἶναι δυνατὸ, ἐπομένως, νὰ ἐπικράτησε ἡ σκέψη μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς, ὅτι ἀφοῦ ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης παρεῖχε στοὺς ἀποφοίτους ἓνα εἶδος διδακτορικοῦ διπλώματος ἀντὶ διπλώματος προλύτου, θὰ ἦταν ἄδικο οἱ ἀπόφοιτοὶ της ν' ἀποκλείονται ἀπὸ τὸ δικαίωμα διεκδίκησης θέσης καθηγητῆ στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν⁵⁴.

52. Βλέπε ὀλόκληρο τὸ ἀρχικὸ κείμενο τοῦ νομοσχεδίου στὸ Παράρτημα (1911), σ. 367 κ.ἐξ.

53. Βλέπε ὀλόκληρο τὸ κείμενο τῆς ἐκθεσῆς τῆς (Κοινοβουλευτικῆς) Ἐπιτροπῆς τῆς Βουλῆς στὸ Παράρτημα (1911), σσ. 378 – 379. Ἀποσπάσματα τοῦ ἴδιου κειμένου ἀναδημοσιεύονται καὶ στὸ Ἄ. Βρυχέα καὶ Κ. Γαβρόγλου (1982), σσ. 152 – 153.

54. Γιὰ τὴν ἀπόκτηση τοῦ διπλώματος οἱ τελειόφοιτοὶ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης, μετὰ τὶς ἀποφοιτήριες ἐξετάσεις, ὑπέβαλλαν δύο ὁμιλητικὰ γυμνάσματα καὶ ἐναίσιμη διατριβή. Τὸ χορηγούμενο δίπλωμα ὀνομάζετο δίπλωμα τοῦ «Διδασκάλου τῆς Ὁρθοδόξου Χριστιανικῆς Θεολογίας». Βλέπε Αἰμιλιανοῦ Φιλαδελφείας (1944), σ. 309. Ἐπίσης Β. Θ. Σταυρίδου (1988), σ. 527 καὶ 565.

Ὅμως τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Βουλῆς, στὴν ἐπιθυμία τους νὰ ἐξασφαλίσουν δίκαιη καὶ ἴση μεταχείριση πρὸς τοὺς ἀποφοίτους τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης, θὰ πρέπει ἐν γνώσει τους ν' ἀντιπαρῆλθαν τὸ ἀκόλουθο στοιχεῖο. Ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης ἦταν ἀναγνωρισμένη, ὅπως καὶ ἄλλες ἐλληνικὲς σχολές καὶ σχολεῖα τῆς ἀλλοδαπῆς, ὡς ισότιμη μὲ τὰ γυμνάσια τῆς Ἑλλάδος καὶ ὄχι ὡς πανεπιστημιακὴ σχολή.

Ἐπειτα, εἶχαν διατυπωθεῖ στὸ παρελθὸν σοβαρὲς ἀντιδράσεις ὀρισμένων καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, γιὰ τὸ θέμα τῆς ἐξίσωσης καὶ ἰσοτιμίας τῶν ἀποφοιτηρίων διπλωμάτων τῶν δύο Θεολογικῶν Σχολῶν. Ὅρισμένοι, δηλαδὴ, καθηγητὲς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἤδη ἀπὸ τοῦ 1885 (1 Ἀπριλίου), εἶχαν ἐκφράσει σὲ συνεδρία τῆς σχολῆς τὴ γνώμη, ὅτι τὸ δίπλωμα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης δὲν ἦταν ισότιμο μὲ τὸ δίπλωμα τοῦ προλύτου, τὸ ὁποῖο χρηγοῦσε ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (καθηγητὲς Ν. Δαμαλᾶς καὶ Π. Παυλίδης). Καὶ αὐτό, γιὰτὶ «ἡ ἐν Χάλκῃ Θεολογικὴ Σχολὴ δὲν εἶναι ἀνεγνωρισμένη ὡς Θεολογικὴ Σχολὴ Πανεπιστημίου, οἱ δὲ ἀπολυόμενοι ἐξ αὐτῆς καὶ φέροντες δίπλωμα κατατάσσονται ἀπλοὶ φοιτηταὶ ἐν τῷ ἡμετέρῳ Πανεπιστημίῳ» (Π. Παυλίδης). Ἡ γνώμη αὐτὴ διατυπώθηκε μὲ ἀφορμὴ συζήτηση ἐγγράφου τοῦ Ὑπουργείου, μὲ τὸ ὁποῖο ἐζητεῖτο νὰ προταθοῦν πρόσωπα γιὰ τὴν πλήρωση κενῶν καθηγητικῶν ἐδρῶν.

Πιὸ συγκεκριμένα, ἡ παραπάνω γνώμη διατυπώθηκε, ὅταν ὁ καθηγητὴς Ζ. Ρώσης προέτεινε στὴ συνεδρία νὰ ὑποδειχθεῖ στὸ Ὑπουργεῖο ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως νὰ καταλάβει τὴν κενὴ ἔδρα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας ἀπὸ τοῦ σχίσματος καὶ τῆς Πατρολογίας ὁ Φιλάρετος Βαφ(ε)λίδης. Ὁ Φ. Βαφ(ε)λίδης ἦταν ἀπόφοιτος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης καὶ ἐπὶ χρόνια καθηγητῆς τῆς μετὰ πλούσιο συγγραφικὸ ἔργο. Ἡ πρόταση τοῦ Ζ. Ρώσης ὑποστηρίχθηκε ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Ἀ. Δ. Κυριακό, χωρὶς ὅμως ἀποτελεσμα⁵⁵.

Ἐπίσης, τὸ 1905 (26 Σεπτεμβρίου) σὲ συνεδρία τῆς ἡ Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ὁμόφωνα ἀποφάνθηκε, ὅτι:

«Τὸ δίπλωμα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης δὲν ἰσοδυναμεῖ μὲ τὰ διπλώματα τῆς ἡμετέρας Θεολογικῆς Σχολῆς ἀλλὰ πρὸς τὰ ἀπολυτήρια τῶν ἡμετέρων Γυμνασίων, ἀφοῦ

55. Βλέπε Πρακτικὰ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, συνεδρία τῆς 1ης Ἀπριλίου 1885.

καὶ ἡ Κυβέρνησις, μεταξύ τῶν ἀνεγνωρισμένων ἐν τῷ ἐξωτερικῷ Γυμνασίων συγκαταλέγει καὶ τὴν Σχολὴν τῆς Χάλκης ὡς ἰσοβάθμιον τοῖς Γυμνασίοις τοῦ Κράτους»⁵⁶.

Τέλος, ἡ πρότασις τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Βουλῆς δὲν ἦταν ἀπόλυτα σύμφωνη μετὰ τὴν προτεινομένην, μετὰ τοὺς νέους πανεπιστημιακοὺς νόμους (1911), διαδικασίᾳ ἀναβάθμισις τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἀξίας τοῦ διδακτορικοῦ διπλώματος. Ἡ νέα αὐτὴ διαδικασία, ὅπως ἤδη ἐλέχθη, συνίστατο στὴ χορήγησις διδακτορικοῦ διπλώματος σὲ ἀποφοίτους πανεπιστημιακῶν σχολῶν, ὕστερα ἀπὸ συγγραφὴ ἐναίσιμης διατριβῆς καὶ εἰδικὴ προφορικὴ ἐξέτασις τῶν ὑποψηφίων. Ἡ ὅλη διαδικασία (θὰ) εἶχε ἐφαρμογὴ μόνον γιὰ ὅσους τὸ ἐπιθυμοῦσαν καὶ πάντως μετὰ καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς πτυχιακὰς ἐξετάσεις. Ἐπομένως, ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς Βουλῆς μετὰ τὴν πρότασίν της γιὰ τὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης δὲν ἀποδυναμώνει μόνον τὴν προτεινομένην μετὰ τοὺς πανεπιστημιακοὺς νόμους (1911) διαδικασίᾳ χορήγησις τοῦ διδακτορικοῦ διπλώματος, ἀλλὰ καὶ διαιωνίζει τὴν παλαιὰ πανεπιστημιακὴ πρακτικὴ τῆς ἀπόλυτης ταύτισης πτυχίου καὶ διδακτορικοῦ διπλώματος.

Πάντως, ἡ πρότασις τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Βουλῆς ὡς πρὸς τὴν ἐξίσωσι τῶν ἀποφοίτων τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης μετὰ τοὺς διδάκτορες τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἐγένετο δεκτὴ ἀπὸ τὸν ὑπουργὸ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως. Αὐτὸ συνάγεται ἀπὸ τὸ τροποποιημένον τελικὸν κείμενον τοῦ νομοσχεδίου, τὸ ὁποῖον ὁ ὑπουργὸς ὑπέβαλε γιὰ τὴν τελευταία (γ') συζήτησι στὴ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων⁵⁷. Ἡ παρεμβολὴ γιὰ τὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης — στὸ ἄρθρον 8 τοῦ τροποποιημένου νομοσχεδίου γιὰ τὰ προσόντα τῶν ὑποψηφίων καθηγητῶν τοῦ νόμου γιὰ τὸ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιον — ψηφίσθηκε χωρὶς ἀντίρρηση ἀπὸ τὰ μέλη τῆς Βουλῆς⁵⁸. Ἡ σχετικὴ διατύπωσις στὸ τροποποιημένον τελικὸν κείμενον τοῦ νομοσχεδίου εἶναι αὐτὴ, ἡ ὁποία ψηφίσθηκε ἀπὸ τὴ Βουλὴ καὶ περιλήφθηκε στὸν νόμον (ἄρθρον 8) «περὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου».

56. Ὁ.π., συνεδρία τῆς 26ης Σεπτεμβρίου 1905.

57. Βλέπε ὁλόκληρον τὸ κείμενον στὸ Παράρτημα (1911), σ. 380 κ.εξ.

58. Βλέπε Πρακτικὰ τῆς Βουλῆς (1911), «συνεδριάσις ΠΛΑ' τῆς 5ης Ἰουλίου 1911», σ. 2149 κ.εξ. Ἐπίσης Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων (1911), «συνεδριάσις 131, Ἰουλίου 5, 1911», σ. 3451.

9. Ἀντιδράσεις τῶν καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κατὰ τῆς νομοθετικῆς ρύθμισης τοῦ ἔτους 1911

Δύο περίπου μῆνες μετὰ τῆ δημοσίευση τοῦ νόμου «περὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου» στὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως, οἱ καθηγητὲς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (Ἰ. Μεσολωρᾶς, κοσμητῶρ, Ἀ. Δ. Κυριακός, Ἐμμ. Ζολώτας, Γ. Δέρβος, Ν. Παπαγιαννόπουλος, Κ. Ράλλης) σὲ συνεδρία (24 Σεπτεμβρίου 1911) ἀντέδρασαν ἔντονα στὴ διάταξη τοῦ ἄρθρου 8, μὲ τὴν ὁποία τὸ δίπλωμα τῶν ἀποφοίτων τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης ἐξισώνετο μὲ τὰ πανεπιστημιακὰ διδακτορικὰ διπλώματα. Οἱ λόγοι τῆς ἀντίδρασης ἀποτυπώνονται στὰ ὅσα ὁ καθηγητὴς Γ. Δέρβος εἶπε στὴ συνεδρία:

«Διὰ τοῦ Ὁργανισμοῦ τοῦ Πανεπιστημίου ἀνεγνωρίσθη τὸ δίπλωμα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης ἰσότιμον πρὸς τὸ τῆς ἡμετέρας Σχολῆς ἀφοῦ οἱ κεκτημένοι δίπλωμα τῆς Χάλκης δύνανται νὰ διορισθῶσι καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ Σχολὴ τῆς Χάλκης εἶναι κατωτέρα, διότι τὸ πρόγραμμα τῶν διδασκομένων μαθημάτων δὲν περιέχει τὰ εἰς τὴν ἡμετέραν Σχολὴν διδασκόμενα μαθήματα, οὔτε διδάσκονται τὰ διδασκόμενα μαθήματα ὅπως ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Σχολῇ. Φρονῶ ὅτι ἡ Σχολὴ πρέπει νὰ ἀποδείξῃ τὸ ἄτοπον τοῦτο ἵνα γίνῃ ἡ δέουσα διόρθωσις»⁵⁹.

Μετὰ ἀπὸ συζήτηση μεταξὺ τῶν καθηγητῶν ἐπικράτησε ἡ ἄποψη, ὅτι πρὶν ἀπὸ κάθε ἐνέργεια στὸ Ὑπουργεῖο, ἡ σχολὴ θὰ ἔπρεπε νὰ συζητήσει ἐκ νέου τὸ θέμα.

Ὅμως, τὸ ἴδιο θέμα συζητήθηκε μόλις μετὰ ἀπὸ δύο περίπου χρόνια (συνεδρία 16 Ὀκτωβρίου 1913). Ἀφορμὴ γιὰ τὴ συζήτηση δόθηκε, ὅταν φοιτητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης, κάτοχος σχετικοῦ ἐνδεικτικοῦ, εἶχε διακόψει τίς σπουδές του καὶ ζητοῦσε ἀπὸ τὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἐγγραφή (μετεγγραφή) σ' αὐτήν. Ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ μὲ πολλὴ αὐστηρότητα ἀπέρριψε τὴν αἴτηση ἐγγραφῆς τοῦ φοιτητῆ (Κυριακός Δογάνης). Ἐπίσης ἡ σχολὴ ἀπέκλεισε τὸ δικαίωμα ἐγγραφῆς τοῦ φοιτητῆ καὶ σὲ κάθε ἄλλῃ πανεπιστημιακῇ σχολῇ. Ἡ αἴτηση ἀπορρίφθηκε μὲ τὴ δικαιολογία, ὅτι ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης δὲν ἦταν ἰσότιμη μὲ τὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἐπίσημα, ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης ἀνεγνωρίζετο

59. Πρακτικὰ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, συνεδρία τῆς 24ης Σεπτεμβρίου 1911.

ὡς ἰσότιμη μὲ τὰ δημόσια σχολεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Ὡς ἐκ τούτου ἡ διακοπὴ φοίτησης στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης σήμαινε διακοπὴ φοίτησης σὲ γυμνάσιο καὶ ὄχι σὲ Πανεπιστήμιο. Ἐπομένως ὁ φοιτητὴς ὄφειλε νὰ ἔχει ἀπολυτήριο γυμνασίου προκειμένου νὰ ἐγγραφεῖ σὲ ὁποιαδήποτε ἑλληνικὴ πανεπιστημιακὴ σχολή. Στὴν ἀπόφαση τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς μειοψήφισε ὁ καθηγητὴς Χρῆστος Ἀνδρουῦτσος. Ὁ Χρ. Ἀνδρουῦτσος ἦταν ἀπόφοιτος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης καὶ εἶχε διδάξει σ' αὐτὴν πρὶν γίνεи καθηγητὴς στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ὁ Χρ. Ἀνδρουῦτσος ἐξελέγη καθηγητὴς στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (ἔδρα Δογματικῆς καὶ Χριστιανικῆς Ἠθικῆς) τὸ 1912. Γιὰ τὴν ἐκλογή του λήφθηκε ὑπόψη ὡς τυπικὸ προσὸν κατοχῆς διδακτορικοῦ τίτλου, ὄχι τὸ δίπλωμα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης ἀλλὰ τὸ διδακτορικὸ δίπλωμα φιλοσοφίας, τὸ ὁποῖο εἶχε ἀποκτήσει στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Λειψίας τὸ 1895⁶⁰.

Στὴν περίπτωσι τοῦ ἀποκλεισμοῦ ἐγγραφῆς τοῦ φοιτητῆ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, οἱ καθηγητὲς τῆς τελευταίας μπορεῖ νὰ ἐνήργησαν αὐστηρὰ ἀλλ' ὄχι αὐθαίρετα. Καὶ αὐτό, γιὰ τὸ 1912 — καὶ ὄχι γιὰ πρώτη φορὰ — μὲ βασιλικὸ διάταγμα, μεταξὺ ἄλλων σχολείων τῆς ἀλλοδαπῆς, ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης ἀναγνωρίσθηκε ὡς ἰσότιμη «πρὸς τὰ δημόσια σχολεῖα τοῦ Κράτους»⁶¹. Τὸ διάταγμα αὐτὸ ἐκδόθηκε σὲ ἐφαρμογὴ σχετικῆς διατάξεως, ἡ ὁποία περιλαμβάνετο καὶ στοὺς δύο πανεπιστημιακοὺς νόμους τοῦ 1911. Σύμφωνα μ' αὐτὴ τὴ διάταξη:

«Ἴνα ἐγγραφῆ τις φοιτητῆς, δέον νὰ κέκτηται ἀπολυτήριον Δημοσίου ἡμεδαποῦ Γυμνασίου ἢ ὁμοταγοῦς δημοσίου ἀλλοδαποῦ ἢ ἄλλου ἀνεγνωρισμένου Γυμνασίου...

Διὰ Β. Διατάγματος μετὰ προηγουμένην γνωμοδότησιν τῆς Συγκλήτου ὀρισθῆσονται τὰ ἀνεγνωρισμένα Γυμνάσια· πᾶσα δὲ προσθήκη ἢ μεταβολὴ γενήσεται διὰ Β. Διατάγματος μετὰ γνωμοδότησιν τῆς Συγκλήτου»⁶².

Μὲ τὴν ἐξομοίωσι τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης πρὸς τὰ

60. Βλέπε Βιογραφία (1920), σσ. 19–21.

61. Β. δ. «περὶ ἀναγνωρίσεως ὡς ἰσοτίμων πρὸς τὰ δημόσια σχολεῖα τοῦ Κράτους διαφόρων ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ σχολείων», 20 Μαΐου 1912, Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως, ἀριθ. 160, τεύχος Α', 25 Μαΐου 1912.

62. Βλέπε νόμος ΓΩΚΕ', ὑπ' ἀριθ. 3825, «περὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου», ἀρθρο 12, παρ. 1.

δημόσια σχολεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους μιὰ σοβαρὴ ἀντίφαση ἐπαρουσιάζετο στὶς σχετικὲς διατάξεις τῆς νομοθεσίας. Ἐνῶ, δηλαδή, τὸ ἄρθρο 8 τοῦ νόμου «περὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου» θεωροῦσε τὸ δίπλωμα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης ὡς ἰσότιμο μὲ τὰ πανεπιστημιακὰ διδακτορικὰ διπλώματα καὶ ἰδιαίτερα μὲ τὸ χορηγούμενο διδακτορικὸ δίπλωμα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, μὲ τὸ παραπάνω βασιλικὸ διάταγμα, ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης ἀνεγνωρίζετο —μαζὶ μὲ τὴ Θεολογικὴ Σχολὴ Ἱεροσολύμων— ὄχι ὡς πανεπιστημιακὴ σχολὴ ἀλλ' ὡς γυμνάσιο. Ἡ ἀντίφαση, ἡ ὁποία παρουσιάσθηκε στὴ νομοθεσία ὅσον ἀφορᾷ στὴν ἀναγνώριση τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης, θὰ πρέπει νὰ ὀφείλεται στὶς διαφορετικὲς ἀπόψεις, οἱ ὁποῖες ἐπικρατοῦσαν μεταξὺ πολιτικῶν ἀφενὸς καὶ ὀρισμένων πανεπιστημιακῶν δασκάλων ἀφετέρου. Οἱ πολιτικοί, δηλαδή, προσπάθησαν μὲ τὸ ἄρθρο 8 τοῦ νόμου «περὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου» ν' ἀναγνώρισουν τὴν πανεπιστημιακὴ ὑπόσταση τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης. Ἀντίθετα, ὀρισμένοι πανεπιστημιακοὶ δάσκαλοι, διὰ μέσου τῆς γνωμοδότησης τῆς συγκλήτου τῶν Πανεπιστημίων Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ, ἐπέμεναν στὴν ἰσοτιμία τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης μὲ ἀπλὸ γυμνάσιο.

Ἡ ἔμμονὴ τῆς πλειοψηφίας τῶν καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν στὴν ἄρνηση ἀποδοχῆς τῆς ἰσοτιμίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης μὲ πανεπιστημιακὴ Θεολογικὴ σχολή, ἀνανεώθηκε τὸ 1914. Ἡ ἀνανέωση αὐτὴ προκλήθηκε ἐξαιτίας συζήτησης, ἡ ὁποία ἔγινε σὲ συνεδρία τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς. Θέμα τῆς συζήτησης ἦταν τὰ πορίσματα γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τῶν πανεπιστημιακῶν νόμων ἐπιτροπῆς καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἡ ἐπιτροπὴ (1913) εἶχε ὀριθεῖ ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση Ἐλευθερίου Βενιζέλου καὶ τὰ πορίσματα ἐστάλησαν ἀπὸ τὴ σύγκλητο σ' ὅλες τὶς πανεπιστημιακὲς σχολὲς γιὰ συζήτησιν⁶³. Στὴ συνεδρία, λοιπόν, τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς 28ης Μαρτίου 1914, οἱ καθηγητὲς (Ν. Παπαγιαννόπουλος, κοσμήτωρ, Ἰ. Μεσολωρᾶς, Κ. Ράλλης, Χρ. Ἀνδρουτσος, Χρυσ. Παπαδόπουλος) συζήτησαν διεξοδικὰ τὴ διάταξη τοῦ ἄρθρου 8 τοῦ νόμου «περὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου» τὴ σχετικὴ μὲ τὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης. Στὴ συζήτηση προτάθηκε ἡ διαγραφὴ τῆς ἐπίμαχης διατάξεως ἀπὸ τὴ νέα πανεπιστημιακὴ νομοθεσία. Μάλιστα πληροφορούμεθα ἀπὸ τὰ πρακτικὰ τῆς συζήτησης, ὅτι «τὴν διαγραφὴν προτείνει

63. Γιὰ τὶς ἐπιτροπὲς καὶ τὴν τύχη τους, ποὺ συγκροτήθηκαν ἀπὸ τοῦ 1913 μέχρι τὴ ψήφιση νέου πανεπιστημιακοῦ ὀργανισμοῦ τὸ 1922, βλέπε Ἄ. Βρυχέα καὶ Κ. Γαβρόγλου (1982), σ. 27.

καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας κατασταθεῖσα ἐκ Πανεπιστημιακῶν καθηγητῶν ἐπιτροπεῖα πρὸς ἀναθεώρησιν τῶν τοῦ Πανεπιστημίου νόμων» (καθηγητῆς Ν. Παπαγιαννόπουλος).

Ὁ καθηγητῆς Χρῆστος Ἀνδρουτσος τάχθηκε, μὲ ἐνδιαφέροντα ἐπιχειρήματα, ὑπὲρ τῆς ἰσοτιμίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης μὲ τὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἐνα ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ καθηγητῆ Χρ. Ἀνδρούτσου ἦταν ὅτι πολλοὶ μητροπολίτες τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὑπῆρξαν ἀπόφοιτοι τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης. Ἐπίσης ὅτι τὰ διδασκόμενα μαθήματα στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης δὲ διέφεραν οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὰ μαθήματα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Ὑπὲρ τῆς ἰσοτιμίας μεταξὺ τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν Ἀθηνῶν καὶ Χάλκης τάχθηκε καὶ ὁ καθηγητῆς ἀρχιμανδρίτης Χρυσόστομος Παπαδόπουλος. Ὁ Χρυσ. Παπαδόπουλος φοίτησε μόνο δύο χρόνια στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (1889–91) καὶ τέσσερα χρόνια στὶς θεολογικὰς Ἀκαδημίας τοῦ Κιέβου (1891–93) καὶ τῆς Πετροπόλεως (1893–95). Ὁ Χρυσ. Παπαδόπουλος ἦταν κάτοχος θεολογικοῦ διπλώματος τῆς Ἀκαδημίας Πετροπόλεως. Εἶχε ἐπίσης διδάξει ὡς καθηγητῆς καὶ διευθυντῆς στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Σταυροῦ Ἱεροσολύμων, πρὶν ἐκλεγεῖ (521914) καὶ διορισθεῖ (2821914) καθηγητῆς στὴν ἔδρα τῆς Γενικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν⁶⁴.

Στὴν παραπάνω συνεδρία, ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ, μὲ μειοψηφία τῶν καθηγητῶν Χρ. Ἀνδρούτσου καὶ Χρυσ. Παπαδοπούλου, ἀπεφάσισε τὰ παρακάτω:

«1) Ἡ ἐν Χάλκῃ Θεολογικῇ Σχολῇ οὐδαμῶς εἶνε ἰσότιμος τῇ ἡμετέρᾳ, 2) Οἱ ἀπόφοιτοι τῆς ἐν Χάλκῃ Θεολογικῆς Σχολῆς οὐδὲν δικαιοῦνται νὰ ὑφίστανται τὴν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Σχολῇ ἐπὶ διδακτορικᾷ δοκιμασίᾳ πρὸς ἐπικύρωσιν τῶν πτυχίων αὐτῶν»⁶⁵.

Τὸ 1919, ἔγινε ἀπὸ τὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν πρόταση ἐπαναδιατύπωσης σχετικοῦ ἄρθρου (7 παρ. 1) σχεδίου νόμου γιὰ τὴν πανεπιστημιακὴ ἐκπαίδευση. Τὸ προηγούμενο σχέδιο τῆς ἐπιτροπῆς καθηγητῶν τοῦ 1913 δὲν ἔγινε τελικὰ νόμος τοῦ κράτους. Μετά, λοιπόν, ἀπὸ πρόταση τῆς πανεπιστημιακῆς συγκλήτου πρὸς τὶς

64. Βλέπε Βιογραφία (1920), σσ. 23–27.

65. Πρακτικὰ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, συνεδρία τῆς 28ης Μαρτίου 1914.

σχολές, συζητήθηκε τὸ νέο σχέδιο νόμου, τὸ ὁποῖο συνέταξε πάλι ἐπιτροπὴ καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (1918). Ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ προέτεινε τὴν παρακάτω διατύπωση τοῦ ἄρθρου 7 παρ. 1 τοῦ σχεδίου νόμου:

«Τακτικὸς καθηγητὴς διορίζεται διὰ Β. Διατάγματος ἐν ὀρισμένῃ καθηγητικῇ ἔδρᾳ Σχολῆς τινος τοῦ Πανεπιστημίου ὁ δι' ἐξετάσεων κεκτημένος διδακτορικὸν δίπλωμα τῆς οἰκείας σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου ἢ ἄλλου ἀνεγνωρισμένου ὁμοταγοῦς Πανεπιστημίου ἢ διδακτορικὸν δίπλωμα Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου ἢ ἄλλου ἀνεγνωρισμένου ὁμοταγοῦς Πανεπιστημίου ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὸ εἶδος τῆς καθηγητικῆς ἔδρας καὶ δημοσιεύσας πρωτοτύπους πραγματείας προαγούσας τὸν ἐπιστημονικὸν κλάδον τῆς ἔδρας ταύτης μετ' ἀπόφασιν τῆς οἰκείας Σχολῆς»⁶⁶.

Δὲ γνωρίζουμε ποιά ἦταν ἀκριβῶς ἡ ἀρχικὴ διατύπωση τοῦ σχετικοῦ ἄρθρου τοῦ σχεδίου νόμου. Πάντως δὲ θὰ ἦταν παρακεκινδυνευμένον νὰ λεχθεῖ, ὅτι ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν στὴν παραπάνω διατύπωση—πρότασή της ἐπιμελῶς παρέκαμψε τὴν ὁποιαδήποτε ἀναφορὰ στὸ δίπλωμα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης, ὡς τυπικοῦ προσόντος διορισμοῦ τοῦ κατόχου του σὲ πανεπιστημιακὴ καθηγητικὴ ἔδρα. Ἐπίσης δὲν προτιμήθηκε καμία φράση, ἡ ὁποία θὰ μπορούσε νὰ ἐκληφθεῖ ὅτι ὑπονοεῖ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ διπλώματος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης, ὡς ἰσοτίμου μὲ διδακτορικὸ πανεπιστημιακὸ δίπλωμα.

10. Ἡ ἰσοτιμία τῶν διπλωμάτων τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν Ἀθηνῶν καὶ Χάλκης καὶ ὁ πανεπιστημιακὸς νόμος τοῦ 1922

Ἡ πρόταση τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν νὰ τροποποιηθεῖ ἡ διατύπωση τοῦ ἄρθρου 7 παρ. 1 τοῦ σχεδίου νόμου τοῦ ἔτους 1918–19 γιὰ τὴν πανεπιστημιακὴ ἐκπαίδευση, δὲν φαίνεται νὰ συγκίνησε ἰδιαίτερα τὴν πολιτικὴ ἐξουσία. Αὐτὸ συνάγεται ἀπὸ τὴν ἔντεχνη διατύπωση, ὡς πρὸς τὸ ἐπίμαχο σημεῖο γιὰ τὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης, τοῦ ἄρθρου 55 τοῦ νόμου 2905 «περὶ Ὁργανισμοῦ τοῦ Ἀθήνησιν Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου»⁶⁷. Μὲ τὸ νόμο αὐτό, ὁ

66. Πρακτικὰ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, συνεδρία τῆς 27ης Δεκεμβρίου 1919.

67. Νόμος 2905 «περὶ Ὁργανισμοῦ τοῦ Ἀθήνησιν Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου», 23 Ἰουλίου 1922, Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως, ἀριθ. 127, τεύχος Α', 27 Ἰουλίου 1922.

ὁποῖος ψηφίσθηκε ἀπὸ τῆ Βουλῆ τῶν Ἑλλήνων στίς 23 Ἰουλίου 1922, τὰ Πανεπιστήμια Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ ἀπετέλεσαν τὸ «Ἀθήνησιν Ἐθνικὸν καὶ Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον» μὲ «κοινὴν διοίκησιν, ἀλλ' ἰδίαν ἐκάτερον νομικὴν προσωπικότητα καὶ ἰκανότητα πρὸς τὸ κληρονομεῖν» (ἄρθρο 1). Ἡ διατύπωση τοῦ ἄρθρου 55 ἔχει ὡς ἀκολούθως:

«Τακτικὸς καθηγητὴς διορίζεται διὰ Β. Διατάγματος ἐν ὠρισμένη τακτικῇ καθηγητικῇ ἔδρᾳ Σχολῆς τινος τοῦ Πανεπιστημίου ὁ κεκτημένος διδακτορικὸν δίπλωμα τῆς οἰκείας Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου ἢ ἄλλου ἀνεγνωρισμένου ὁμοταγοῦς Πανεπιστημίου ἢ διδακτορικὸν δίπλωμα τοῦ Πανεπιστημίου ἢ ἄλλου ἀνεγνωρισμένου ὁμοταγοῦς Πανεπιστημίου, ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὸ εἶδος τῆς καθηγητικῆς ἔδρας, προκειμένου δὲ περὶ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, καὶ ὁ κεκτημένος δίπλωμα ἀνεγνωρισμένης ὁμοταγοῦς ὀρθοδόξου Θεολογικῆς Σχολῆς, δημοσιεύσας πρωτοτύπους πραγματείας προαγούσας τὸν ἐπιστημονικὸν κλάδον τῆς ἔδρας ταύτης καὶ ἐκλεχθεὶς ὑπὸ τῆς οἰκείας Σχολῆς κατὰ τὰς διατάξεις τῶν ἄρθρων 56 ἐπ.»

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ παραπάνω ἄρθρο, δὲ συμπεριλήφθηκε σ' αὐτὸ ἡ φράση γιὰ τὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης, ὅπως εἶχε συμβεῖ στὸν προηγούμενο πανεπιστημιακὸ νόμο τοῦ ἔτους 1911. Ὅμως, ἡ φράση ἐκείνη ἀντικαταστάθηκε ἔντεχνα μὲ τὴ φράση: «προκειμένου δὲ περὶ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, καὶ ὁ κεκτημένος δίπλωμα ἀνεγνωρισμένης ὁμοταγοῦς ὀρθοδόξου Θεολογικῆς Σχολῆς». Ἐάν, λοιπόν, ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν συναινοῦσε νὰ ἐκλέξει καθηγητὴ ὑποψήφιο, ὁ ὁποῖος εἶχε, ὡς τυπικὸ προσὸν διδακτορικὸ τίτλου, δίπλωμα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης, ὁ νόμος καὶ πάλι παρεῖχε στοὺς ἐκλέκτορες, χωρὶς ἀμφιβολία, αὐτὴ τὴ δυνατότητα. Στὴν οὐσία, δηλαδή, ἀμβλύνηθηκε κάπως ἡ διατύπωση γιὰ τὴν ἀναγνώριση τοῦ διπλώματος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης ὡς πανεπιστημιακοῦ διδακτορικοῦ τίτλου, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ θιγεῖ ἡ ἐπιθυμία τῶν νομοθετῶν-πολιτικῶν. Ὡς γνωστό, ἡ ἐπιθυμία αὐτὴ ἦταν ν' ἀναγνωρίζεται τὸ δίπλωμα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης ὡς ἰσότιμο μὲ πανεπιστημιακὸ διδακτορικὸ δίπλωμα καὶ ἰδιαίτερα μὲ τὸ διδακτορικὸ δίπλωμα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν⁶⁸.

68. Δυστυχῶς, πρακτικὰ τῆς Βουλῆς ἐκείνης τῆς περιόδου δὲ σώζονται. Ἔτσι ἀδυνατοῦμε νὰ διακριβώσουμε ἂν ἔγινε συζήτηση καὶ τί εἶδους, γιὰ τὴ σχετικὴ διάταξη

Ἀξίζει πάντως νὰ σημειωθεῖ, ὅτι μὲ βάση τὸ νόμο 2905 τοῦ ἔτους 1922 ἐξελέγη (1161924) παμψηφεί ἀπὸ τὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ διορίσθηκε (491924) καθηγητὴς τῆς ἔδρας τῆς Γενικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας ὁ ἀρχιμανδρίτης Βασίλειος Στεφανίδης. Ὁ Β. Στεφανίδης ἦταν ἀπόφοιτος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης καὶ δίδαξε σ' αὐτὴν ὡς καθηγητὴς ἀπὸ τοῦ ἔτους 1912 ἕως 1922. Γιὰ τὴν ἐκλογή του σὲ καθηγητικὴ ἔδρα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὡς ἀπαραίτητο προσὸν κατοχῆς διδακτορικοῦ τίτλου, λήφθηκε ὑπόψη τὸ διδακτορικὸ δίπλωμα φιλοσοφίας, τὸ ὁποῖο ὁ Β. Στεφανίδης εἶχε ἀποκτήσει ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Χαϊδελβέργης (1912), μετὰ ἀπὸ εἰδικὲς σπουδὲς στὸν κλάδο τῆς γενικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας⁶⁹.

Ἀσφαλῶς, ἡ κατοχὴ τοῦ διπλώματος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ Β. Στεφανίδη στὴ σχολὴ αὐτὴ, συνεκτιμήθηκαν κατὰ τὴν ἐκλογή του ὡς καθηγητῆ στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ὅμως, τὸ προσὸν τῆς κατοχῆς διδακτορικοῦ διπλώματος, τὸ ὁποῖο ἀπαιτοῦσε ὁ πανεπιστημιακὸς νόμος γιὰ τὴν ἐκλογή ὑποψηφίου σὲ θέση καθηγητῆ, στὴν περίπτωσι τοῦ Β. Στεφανίδη ἐξεπληρώνετο ἀπὸ τὸ διδακτορικὸ δίπλωμα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Χαϊδελβέργης. Ὁ καθηγητὴς καὶ τότε κοσμητῶρ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ν. Παπαγιαννόπουλος, ὁ ὁποῖος ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς σφοδροτέρους πολεμίους καὶ ἐπικριτὲς τῆς ἰσοτιμίας τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν Ἀθηνῶν καὶ Χάλκης, δικαιολόγησε τὴν ψῆφο του γιὰ τὴν ἐκλογή τοῦ Β. Στεφανίδη, μεταξὺ τῶν ἄλλων, ὡς ἀκολούθως:

«Ψηφίζω τακτικὸν καθηγητὴν τῆς Γενικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τὸν Ἀρχιμανδρίτην κ. Βασίλειον Κ. Στεφανίδη, καλῶς μὲν τὰς πηγὰς μεταχειριζόμενον, εὐστόχως δὲ τὰ πράγματα ἐρευνῶντα, σαφῶς δὲ ταῦτα διατυποῦντα. Προκρίνω δὲ τοῦτον καὶ διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους: 1) διότι μετέβη εἰς Γερμανίαν ὡς διπλωματοῦχος τῆς Θεολογίας, ἐσπούδασε δὲ εἰδικῶς ἐπὶ τετραετίαν ἐν τῷ ἐν Βερολίνω, τῷ ἐν Ἰένη καὶ τῷ ἐν Αἰδελβέργῃ πανεπιστημίῳ περὶ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν

– διατύπωση τοῦ ἀρθροῦ 55. Πρβλ. Ἀ. Βρυχέα καὶ Κ. Γαβρόγλου (1982), σ. 28, ὑπόσ. 44.

69. Βλέπε γιὰ τὸ βίο καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ δράσι τοῦ καθηγητῆ ἀρχιμ. Β. Στεφανίδη: Γ. Ἰ. Κονιδάρη (1958). Β. Θ. Σταυρίδου (1988), σσ. 234–241.

Ἱστορίαν καὶ Φιλοσοφίαν, ἧς καὶ διδάκτωρ ἐγένετο...»⁷⁰.

Ἐπίσης ὁ καθηγητὴς Γρηγόριος Παπαμιχαὴλ ψήφισε τὸν Β. Στεφανίδη καθηγητὴ, ἐπειδὴ «α) ἐποιήσατο εἰδικὰς ἐπὶ τοῦ μαθήματος τούτου σπουδὰς ἐν Γερμανίᾳ, β) ἐπὶ δεκαετίαν ὅλην ἐδίδαξεν αὐτὸ ἐν τῇ κατὰ Χάλκην Θεολογικῇ Σχολῇ...»⁷¹.

Τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης καὶ ἀσφαλῶς καὶ τὸ δίπλωμά της δὲν ἀνεγνωρίζοντο ἀπὸ τῆ Θεολογικῆ Σχολῆ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν — παρὰ τὴν ἀντίθετη γνώμη καὶ ἐπιθυμία τῶν πολιτικῶν — ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὸ ἀκόλουθο στοιχεῖο. Τὸ 1926 (12 Ἰουνίου) ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν σὲ συνεδρία τῶν καθηγητῶν της (Ἀ. Ἀλιβιζᾶτος, κοσμητῶρ, Γρ. Παπαμιχαὴλ, Κ. Δυοβουνιώτης, Δ. Μπαλᾶνος, Β. Στεφανίδης, Ν. Λούβαρις) ἀποφάνθηκε, ὅτι:

«Κατὰ τὰ μέχρι τοῦδε γεγόμενα ἡ Σχολὴ οὐδέποτε ἐδέχθη τοὺς ἀποφοίτους τῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης ὡς ἰσοτίμους πρὸς τοὺς πτυχιούχους της, ἐνέγραφε δὲ τούτους εἰς τὸ πρῶτον ἔτος. Οὐχ ἦττον ἐπὶ τῇ βάσει Νόμων τοῦ Κράτους οἱ ἀπόφοιτοι τῆς ἐν Χάλκῃ Σχολῆς ἔχουσι τὰ αὐτὰ προσόντα διὰ διορισμὸν πρὸς τὰ τῶν πτυχιούχων τῆς ἡμετέρας Σχολῆς»⁷².

Τὴν ἀπόφαση αὐτὴ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς προεκάλεσε ἔγγραφο τῆς πρυτανείας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, μὲ τὸ ὁποῖο διεβιβάζετο σχετικὸ αἴτημα τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας καὶ ἐζητεῖτο ν' ἀποφανθεῖ ἡ σχολὴ ἂν ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης ἦταν ἰσότιμη μὲ πανεπιστημιακὴ σχολή.

Πράγματι, ἡ ἑλληνικὴ ἐκπαιδευτικὴ νομοθεσία ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1914 ἀνεγνώριζε τὸ δικαίωμα σὲ ἀποφοίτους τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης νὰ διορίζονται σὲ θέσεις διδακτικοῦ προσωπικοῦ σχολείων μέσης ἐκπαίδευσης (διευθυντὲς διδασκαλείων, καθηγητὲς γυμνασίου, ἐλληνοδιδάσκαλοι). Ἡ νομοθετικὴ ρύθμιση τοῦ ἔτους 1914 ἐπιβλήθηκε λόγῳ τῶν νέων ἐκπαιδευτικῶν συνθηκῶν, οἱ ὁποῖες εἶχαν δημιουργηθεῖ μετὰ τοὺς νικηφόρους Βαλκανικοὺς πολέμους (1912–13) καὶ τὴν προσάρτηση τῶν νέων χωρῶν (Μακεδονία, Ἡπειρος, Κρήτη, νησιὰ Αἰγαίου) στὸ ἑλληνικὸ κράτος⁷³. Οὐσιαστικά, ἡ νομοθετικὴ ρύθμιση τοῦ ἔτους

70. Ἐκθεσις τῆς Ἐπιτροπείας (1924), σσ. 47–48.

71. Ὁ.π., σ. 47.

72. Πρακτικὰ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, συνεδρία τῆς 12ης Ἰουνίου 1926.

73. Βλέπε β. δ. «περὶ καθορισμοῦ εἰς ἕνα ἔτος κείμενον νόμου τῶν διατάξεων τοῦ νόμου 402 καὶ τοῦ διὰ τούτου κυρωθέντος β. δ. τῆς 19 Αὐγούστου 1914», 17

1914 ἐπικύρωνε τὴν μέχρι τότε πρακτικὴν, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἀποφοίτοι τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης — μεταξὺ ἄλλων ἀποφοίτων πανεπιστημιακῶν σχολῶν τῶν Ἀθηνῶν — δίδασκαν σὲ σχολεῖα μέσης ἐκπαίδευσης σὲ περιοχές, οἱ ὁποῖες ἦταν ὑπόδουλες στοὺς Τούρκους. Οἱ περιοχές αὐτὲς ἀνήκαν στὴν πνευματικὴ δικαιοδοσία τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, τὸ ὁποῖο εἶχε καὶ τὴ γενικὴ φροντίδα τῶν σχολείων καὶ τῆς ἐκπαίδευσης τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων. Πάντως, μολονότι οἱ καθηγητὲς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν γνώριζαν τὴ σχετικὴ γιὰ τὸ θέμα ἐκπαιδευτικὴ νομοθεσία, ἐν τούτοις ἐξακολουθοῦσαν ν' ἀρνοῦνται ἐπίμονα ν' ἀναγνωρίσουν τὴν ἰσοτιμία τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης μὲ τὴ δική τους σχολή.

Μόλις τὸ ἔτος 1930 (14 Νοεμβρίου), ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν μὲ νέα ἀπόφασή της ἀποφάνθηκε, ὅτι:

«Κατὰ τὸν ἐν ἰσχύϊ παρ' ἡμῖν νόμον τὸ ὑπὸ τῆς ἐν Χάλκῃ Θεολογικῆς Σχολῆς ἀπονεμόμενον δίπλωμα παρέχει τὰς αὐτὰς προνομίας διὰ τὸν διορισμὸν καθηγητοῦ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον καὶ τὴν Μέσσην Ἐκπαίδευσιν. Τοῦτο ἔχουσα ὑπ' ὄψιν ἡ Σχολὴ θεωρεῖ ἰσότιμον πρὸς τὸ ὑπ' αὐτῆς ἀπονεμόμενον πτυχίον μόνον διὰ τὴν μέχρι τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1921-22 (συμπεριλαμβανομένου) περίοδον»⁷⁴.

Ἡ ἀπόφασις τῶν καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς (Β. Στεφανίδης, κοσμήτωρ, Γρ. Παπαμιχαήλ, Ἀ. Ἀλιβιζᾶτος, Κ. Δυοβουνιώτης, Δ. Μπαλᾶνος, Γ. Σωτηρίου, Π. Μπρατσιώτης) λήφθηκα κατὰ πλειοψηφία. Ἀφορμὴ γι' αὐτὴ τὴν ἀπόφασιν ἔδωσε ἔγγραφο τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Βουκουρεστίου, μὲ τὸ ὁποῖο ἐζητεῖτο ν' ἀποφανθεῖ ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν γιὰ τὴν ἰσοτιμία τοῦ διπλώματος, τὸ ὁποῖο χορηγοῦσε ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης.

Δυστυχῶς στὰ πρακτικὰ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς δὲν καταγράφεται ἡ συζήτησις, ἡ ὁποία ὀδήγησε στὴ λήψην τῆς παραπάνω ἀπόφασις. Οὔτε ἐπίσης καταγράφεται ἡ ψηφοφορία ἀναλυτικά. Τὶ ὅμως προεκάλεσε τὴν ἀλλαγὴν στὴ μέχρι τότε ἀρνητικὴ στάσις τῶν καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ν' ἀναγνωρίσουν τὴν ἰσοτιμία τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης; Ἡ πιθανότερη ἀπάντησις θὰ μπορούσε νὰ συσχετισθεῖ μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ τότε κοσμήτορος τῆς

Φεβρουαρίου 1915, Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως, ἀριθ. 79, τεῦχος Α', 23 Φεβρουαρίου 1915, ἀρθρο 3.

74. Πρακτικὰ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, συνεδρία τῆς 14ης Νοεμβρίου 1930.

Θεολογικῆς Σχολῆς καθηγητῆ Β. Στεφανίδη. Ὁ Β. Στεφανίδης, ἀπόφοιτος καὶ πρῶν καθηγητῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης, ἦταν ὁ ἀρμοδιότερος νὰ ἐξηγήσει στοὺς συναδέλφους του τοὺς λόγους, γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης ἔπρεπε ν' ἀναγνωρισθεῖ ὡς ἰσότιμη μὲ τὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Ἐξάλλου, ὁ περιορισμὸς τῆς ἀναγνώρισης τῆς ἰσοτιμίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης μέχρι τοῦ ἔτους 1921–22 συνηγορεῖ στὸν παραπάνω συσχετισμὸ. Τὸ ἔτος αὐτὸ ὁ Β. Στεφανίδης ἀπεχώρησε ἀπὸ τὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης. Ὡς καθηγητῆς στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης ὁ Β. Στεφανίδης ἔζησε ἀπὸ κοντὰ τὴν προσπάθεια ἀναδιοργάνωσης τῆς Σχολῆς τῶν ἐτῶν 1919–23. Κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης ἔπαψε νὰ λειτουργεῖ σὲ δύο κύκλους (τετραετὴ γυμνασιακὸ καὶ τριετὴ θεολογικὸ–φιλοσοφικὸ). Καταργήθηκε, δηλαδὴ, ὁ γυμνασιακὸς κύκλος καὶ ἡ Σχολὴ λειτούργησε μόνον ὡς Θεολογικὴ Ἀκαδημία μὲ πέντε τάξεις. Ὑπῆρχε ἡ ἐλπίδα ὅτι ἡ ἀλλαγὴ θὰ προσέδιδε περισσότερο κύρος στὴ Σχολὴ καὶ ὅπωςδῆποτε θὰ διευκόλυνε τὴν ἀπρόσκοπτη ἰσοτιμία της μὲ πανεπιστημιακὴ σχολή. Ἡ Μικρασιατικὴ ὁμως καταστροφὴ (1922) ἐμπόδισε τὴν ἀνοδικὴ πορεία τῆς Σχολῆς γιὰ ὀρισμένα τουλάχιστο χρόνια⁷⁵. Δὲ θὰ ἦταν, λοιπόν, ὑπερβολὴ ν' ἀποδοθεῖ, κατὰ κύριο λόγο, ἡ θετικὴ ἀπόφαση τῆς πλειοψηφίας τῶν καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ν' ἀναγνωρίσει τὴν ἰσοτιμία τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης — ἔστω καὶ μέχρι τοῦ ἔτους 1921–22 — στὴ σχετικὴ πληροφόρηση καὶ ἐνημέρωση τοῦ καθηγητῆ Β. Στεφανίδη πρὸς τοὺς συναδέλφους του.

11. Μία ἐπανάληψη. Ἡ ἰσοτιμία τῶν διπλωμάτων τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν Ἀθηνῶν καὶ Χάλκης καὶ ὁ πανεπιστημιακὸς νόμος τοῦ 1932

Τὸ ἔτος 1932, νέος πανεπιστημιακὸς νόμος (νόμος 5343 «περὶ Ὁργανισμοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν») ψηφίσθηκε ἀπὸ τὴ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων (Κυβέρνηση Ἐλ. Βενιζέλου), ἡ ἰσχὺς τοῦ ὁποίου ἐμελλε νὰ διαρκέσει πενήντα ὀλόκληρα χρόνια⁷⁶. Μὲ τὸ νέο νόμο ὁ ἐπίσημος

75. Βλέπε Β. Θ. Σταυρίδου (1968). Τοῦ ἴδιου (1988). Ἐπίσης Ἀ. Πασαδαίου (1987), σσ. 27–139. Πρβλ. καὶ Β. Τρ. Γιούλτση (1977), σ. 34 κ. ἐξ.

76. Νόμος 5343 «περὶ Ὁργανισμοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν», 23 Μαρτίου 1932, Ἐφημερίδες τῆς Κυβερνήσεως, ἀριθ. 86, τεῦχος Α', 23 Μαρτίου 1932. Μόλις τὸ 1982 ἄρχισε νὰ ἰσχύει νέος πανεπιστημιακὸς νόμος, ὁ ὁποῖος συμπλήρωσε καὶ ἀντικατέστησε τὸ νόμο τοῦ 1932 (βλέπε νόμος ὑπ' ἀριθ. 1268 «γιὰ τὴ δομὴ καὶ λει-

τίτλος τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν διατυπώθηκε ὡς «Ἐθνικὸν καὶ Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν» (ἄρθρο 1). Ὁ νόμος 5343 τοῦ 1932 βελτίωσε σὲ πολλὰ θέματα τὸν προηγούμενο πανεπιστημιακὸ νόμο 2905 τοῦ 1922. Διετήρησε ὅμως καὶ πολλὰς διατάξεις τοῦ προηγούμενου νόμου σχεδὸν αὐτούσιες. Μία διάταξη τοῦ νόμου 2905 τοῦ 1922, ἡ ὁποία ἔμεινε σχεδὸν αὐτούσια στὸ νόμο 5343 τοῦ 1932 ἦταν ἡ διάταξη γιὰ τὰ προσόντα τῶν ὑποψηφίων καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου.

Ἐκεῖνο τὸ ὅποιο πρέπει νὰ τονισθεῖ ἐδῶ μὲ ἔμφαση εἶναι, ὅτι ἡ φράση: «προκειμένου δὲ περὶ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, καὶ ὁ κεκτημένος δίπλωμα ἀνεγνωρισμένης ὁμοταγοῦς Ὁρθοδόξου Θεολογικῆς Σχολῆς», ἡ ὁποία ὑπῆρχε στὸ ἀντίστοιχο ἄρθρο (55) τοῦ προηγούμενου πανεπιστημιακοῦ νόμου (2905/1922), διατηρήθηκε καὶ στὸ νόμο 5343 τοῦ 1932. Ὁλόκληρο τὸ ἄρθρο 54 τοῦ νόμου 5343 τοῦ 1932 γιὰ τὰ προσόντα τῶν καθηγητῶν, ἔχει ὡς ἀκολούθως:

«Τακτικὸς Καθηγητὴς διορίζεται διὰ Διατάγματος ἐν ὠρισμένη τακτικῇ καθηγητικῇ ἔδρᾳ Σχολῆς τινος τοῦ Πανεπιστημίου ὁ κεκτημένος διδακτορικὸν δίπλωμα τῆς οἰκείας Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου ἢ ἄλλου ἀνεγνωρισμένου ὁμοταγοῦς Πανεπιστημίου ἢ διδακτορικὸν δίπλωμα τοῦ Πανεπιστημίου ἢ ἄλλου ἀνεγνωρισμένου ὁμοταγοῦς Πανεπιστημίου ἢ Πολυτεχνείου ἢ Ἀνωτάτης Σχολῆς, προκειμένου δὲ περὶ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, καὶ ὁ κεκτημένος δίπλωμα ἀνεγνωρισμένης ὁμοταγοῦς Ὁρθοδόξου Θεολογικῆς Σχολῆς, δημοσιεύσας πρωτοτύπους πραγματείας προαγοῦσας τὴν ἐπιστήμην καὶ ἐκλεγείς κατὰ τὰς διατάξεις τῶν ἄρθρων 55 ἐπ.».

Ἡ διατήρηση τῆς διευκρινιστικῆς φράσης στὸ ἄρθρο 54 τοῦ νόμου 5343 τοῦ 1932, ὅτι δηλαδή καὶ ὁ κάτοχος διπλώματος (χωρὶς μάλιστα τὸν προσδιορισμὸ ὡς διδακτορικοῦ) «ἀνεγνωρισμένης ὁμοταγοῦς Ὁρθοδόξου Θεολογικῆς Σχολῆς» (διάβαζε Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης) ἐπιτρέπεται νὰ εἶναι ὑποψήφιος καθηγητὴς στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, εἶναι δυνατὸ νὰ ὀδηγήσει στὸ ἀκόλουθο συμπέρασμα. Οἱ Ἕλληνες πολιτικοὶ τοῦ ἔτους 1932, ὅπως καὶ τῶν προηγούμενων χρόνων, ἔκριναν ὅτι ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης θὰ πρέπει νὰ θεωρεῖται ὡς ἰσότιμη μὲ τὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Στὴ γνώμη ὅμως αὐτὴ δὲν ἐξετάζετο (γιατὶ ἄραγε δὲν ἐνδιέφερε;) ἂν ἐξεπληρώνοντο τὰ ἐπιστημονικὰ κριτήρια, σύμφωνα μὲ τὰ

τουργία τῶν Ἀνωτάτων Ἐκπαιδευτικῶν Ἰδρυμάτων», 16 Ἰουλίου 1982, Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως, ἀριθ. 87, τεῦχος Α', 16 Ἰουλίου 1982).

ὁποῖα τὸ δίπλωμα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης θὰ μπορούσε ν' ἀναγνωρισθεῖ ὡς ἰσοτίμο, ὄχι ἀπλᾶ μὲ πανεπιστημιακὸ πτυχίο, ἀλλὰ μὲ πανεπιστημιακὸ διδακτορικὸ δίπλωμα, ὅπως ἤθελε ἡ σχετικὴ διατύπωση τοῦ νόμου.

Ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὅπως ἔπραξε καὶ μὲ τὸ νόμο τοῦ 1922, δὲν φάνηκε διατεθειμένη νὰ δεχθεῖ τὴν προτεινομένη μὲ τὸ νόμο τοῦ 1932 ἀναγνώριση τοῦ διπλώματος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης ὡς ἰσοτίμου μὲ πανεπιστημιακὸ διδακτορικὸ δίπλωμα. Αὐτὸ συνάγεται ἀπὸ δύο περιπτώσεις ἐκλογῆς καθηγητῶν, οἱ ὁποῖοι ἦταν ἀπόφοιτοι τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης. Ἡ πρώτη περίπτωση εἶναι ἐκείνη κατὰ τὴν ὁποία, ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἐξέλεξε (16111934) παμψηφεί ἐκτακτο καθηγητὴ τῆς ἐκτάκτου αὐτοτελοῦς ἑδρας τῆς «Ἱστορίας τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τῶν ἱερῶν προσώπων αὐτῆς καὶ τῆς ἐρμηνείας τῆς Καινῆς Διαθήκης» τὸν ἀρχιμανδρίτη Εὐάγγελο Ἀντωνιάδη. Ὁ Ε. Ἀντωνιάδης ἦταν ἀπόφοιτος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης (1907) καὶ ἀπὸ τοῦ 1917 ἕως 1934 διετέλεσε οἰκονόμος, καθηγητῆς καὶ διευθυντῆς τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς. Ἐπίσης ὁ Ε. Ἀντωνιάδης ἦταν ἤδη ἐκλεγμένος παμψηφεί ὑφηγητῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1924 (19 Μαρτίου).

Ὅμως, ὡς τυπικὸ προσὸν κατοχῆς διδακτορικοῦ τίτλου γιὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ Ε. Ἀντωνιάδη τόσο ὡς ὑφηγητῆ τὸ 1924, ὅσο καὶ ὡς ἐκτάκτου καθηγητῆ τὸ 1934 στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ, λήφθηκε ὑπόψη, χωρὶς ἀμφιβολία, τὸ διδακτορικὸ δίπλωμα φιλοσοφίας. Τὸ δίπλωμα αὐτὸ ὁ Ε. Ἀντωνιάδης εἶχε ἀποκτήσει ἀπὸ τὸ γερμανικὸ Πανεπιστήμιο τῆς Γοττλίνγης (1916)⁷⁷. Ἐξάλλου, ὅταν τὸ 1923 (2 Νοεμβρίου) ὁ Ε. Ἀντωνιάδης ἦταν ὑποψήφιος γιὰ τὴν κατάληψη τῆς τακτικῆς ἑδρας τῆς Εἰσαγωγῆς καὶ Ἐρμηνείας τῆς Καινῆς Διαθήκης (συνυποψήφιοι ἦταν οἱ Π. Μπρατσιώτης καὶ Στ. Τσακμάκης), στὴν εἰσηγητικὴ ἐκθεσὴ του ὁ καθηγητῆς Ν. Παπαγιαννόπουλος ἔκρινε τὸν Ε. Ἀντωνιάδη ὡς:

«... Ὑπέρτερον πάντων ὅσον ἀφορᾷ μάλιστα εἰς τὴν φιλοσοφικὴν μόρφωσιν, τὴν εἰδικὴν ἐν Γερμανίᾳ περὶ τὴν Βιβλιολογίαν σπουδῆν τε καὶ διδακτορικὴν δοκιμασίαν, καὶ τὴν καθ' ὅλου ἐπιστημονικὴν συγκρότησιν, κατάλληλον δὲ νὰ καταλάβῃ τὴν Ἐδραν τῆς Εἰσαγωγῆς καὶ Ἐρμηνείας τῆς Καινῆς

77. Βλέπε γιὰ τὸ βίο καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ δράση τοῦ καθηγητῆ ἀρχιμ. Ε. Ἀντωνιάδη: Β. Χ. Ἰωαννίδου (1959). Β. Θ. Σταυρίδου (1988), σ. 278.

Διαθήκης ὡς ἕκτακτος ἐπικουρικός καθηγητής»⁷⁸.

Ἡ ἐκλογή ὅμως ἐκείνη κατέληξε χωρὶς ἀποτέλεσμα καὶ γιὰ τοὺς τρεῖς ὑποψηφίους.

Ἡ δεύτερη περίπτωση, κατὰ τὴν ὁποία ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν δὲ δέχθηκε ν' ἀναγνωρίσει τὸ δίπλωμα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης ὡς ἰσότιμο μὲ πανεπιστημιακὸ διδακτορικὸ δίπλωμα, ἦταν τοῦ μετέπειτα καθηγητῆ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῶν Πανεπιστημίων Θεσσαλονίκης καὶ Ἀθηνῶν Βασιλείου Ἰωαννίδη. Ὁ Β. Ἰωαννίδης ἦταν ἀπόφοιτος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης (1919) καὶ κάτοχος τοῦ μεταπτυχιακοῦ τίτλου «Bachelor of Letters» ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ὁξφόρδης (1933)⁷⁹. Ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν —παρὰ τὴν ἀρχικὴ θετικὴ ἀπόφαση τῶν καθηγητῶν τῆς ν' ἀναγνωρίσουν τὸ δίπλωμα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης ὡς ἰσότιμο μὲ διδακτορικὸ δίπλωμα καὶ νὰ δεχθοῦν τὴν ὑποψηφιότητα τοῦ Β. Ἰωαννίδη νὰ κριθεῖ ὡς ὑφηγητής⁸⁰ — διέκοψε γιὰ ἓνα περίπου χρόνον τὴν ἐπὶ ὑψηγεία δοκιμασία τοῦ ὑποψηφίου. Τὴ διακοπὴ προεκάλεσε ὁ καθηγητῆς Δ. Μπαλᾶνος, ὁ ὁποῖος ἀμφισβήτησε τὴ δυνατότητα τοῦ Β. Ἰωαννίδη «νὰ ὑποβάλλῃ ὑποψηφιότητα ὑφηγητοῦ ὡς μὴ κεκτημένος διδακτορικὸν δίπλωμα ὡς ἀπαιτεῖ ὁ Νόμος»⁸¹.

Οἱ καθηγητῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς μετὰ ἀπὸ συζήτηση καὶ ἐπειδὴ ὁ μεταπτυχιακὸς τίτλος (Bachelor of Letters) τοῦ Β. Ἰωαννίδη δὲν ἦταν ἰσότιμος μὲ διδακτορικὸ δίπλωμα, ἀποφάσισαν νὰ συστήσουν στὸν ὑποψήφιο «νὰ ὑποβάλλῃ τὴν πρώτην ἐργασίαν του (ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ οἱ στωϊκοὶ φιλόσοφοι) ὡς διατριβὴν ἐπὶ διδακτορίᾳ» (συνεδρία 26 Φεβρουαρίου 1937). Ἡ παραπάνω ἐργασία τοῦ Β. Ἰωαννίδη εἶχε ὑποβληθεῖ στ' ἀγγλικά στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ὁξφόρδης γιὰ τὴν ἀπόκτηση τοῦ μεταπτυχιακοῦ τίτλου Bachelor of Letters. Ἐπίσης ἡ ἴδια ἐργασία εἶχε ἤδη μεταφρασθεῖ στὰ ἑλληνικά καὶ δημοσιευθεῖ στὴ Θεσσαλονικὴ τὸ ἔτος 1934, μὲ τίτλο: «Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ οἱ Στωϊκοὶ Φιλόσοφοι. Αἱ ἰδέαι αὐτῶν περὶ θεοῦ προορισμοῦ καὶ περὶ

78. Ἐκθεσις τῆς Ἐπιτροπείας (1923), σ. 12.

79. Βλέπε γιὰ τὸ βίο καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ δράση τοῦ καθηγητῆ Β. Χ. Ἰωαννίδη: Μ. Ἀ. Σιώτου (1972).

80. Βλέπε Πρακτικὰ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, συνεδρία τῆς 7ης Μαρτίου 1936. Μάλιστα στὴ συνεδρία τῆς 2ας Μαΐου 1936 ὀρίσθηκε ἐπιτροπὴ καθηγητῶν (Ν. Λούβαρις καὶ Ε. Ἀντωνιάδης) γιὰ τὴν κρίση τῆς ὑψηγείας τοῦ Β. Ἰωαννίδη. Στὴ συνεδρία τῆς 11ης Νοεμβρίου 1936 συζητήθηκε ἡ κρίση τῆς ὑψηγείας τοῦ Β. Ἰωαννίδη.

81. Βλέπε Πρακτικὰ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, συνεδρία τῆς 26ης Φεβρουαρίου 1937.

ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας»⁸². Ἔτσι, μετὰ τὴν ὑποβολὴ στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς (συνεδρία 1 Μαρτίου 1937) καὶ τὴ σχετικὴ διαδικασίᾳ κρίσης, ὁ Β. Ἰωαννίδης ἀνακηρύχθηκε μέσα σ' ἓνα μῆνα διδάκτωρ τῆς θεολογίας (συνεδρία 1 Ἀπριλίου 1937). Βέβαια, μετὰ τὴν ἀπόκτηση τοῦ διδακτορικοῦ διπλώματος, ἀκολούθησε καὶ ἡ ἀναγόρευση τοῦ Β. Ἰωαννίδη σὲ ὑφηγητὴ τῆς Ἑρμηνείας τῆς Καινῆς Διαθήκης (14 Μαΐου 1937).

Εἶναι πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια αὐτῆς τῆς μελέτης ἡ διεξοδικὴ ἀνάλυση καὶ ἐκθεση τῶν λόγων, γιὰ τοὺς ὁποίους ὑπῆρχε, σχεδὸν ἀπὸ τὴν ἴδρυση τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης (1844), διαφορετικὴ ἐκτίμηση γιὰ τὸ πανεπιστημιακὸ κύρος τῆς Σχολῆς ἐκ μέρους τῶν καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Περιληπτικὰ θὰ μπορούσε νὰ λεχθεῖ, ὅτι ἡ πλειοψηφία τῶν καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν εἶχε κατὰ καιροὺς ἐκφράσει σοβαρὰς ἐπιφυλάξεις κυρίως γιὰ τὸ ἔλλιπες πρόγραμμα τῶν διδασκομένων μαθημάτων τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης καθὼς καὶ γιὰ τὰ μειωμένα προσόντα τῶν καθηγητῶν της⁸³. Ὁ συνδυασμὸς λειτουργίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης σὲ δύο ἀλληλοπεριχωρουμένους κύκλους (τετραετῆς γυμνασιακὸς κύκλος καὶ τριετῆς κύκλος θεολογικῶν καὶ φιλοσοφικῶν σπουδῶν) μείωνε, σύμφωνα μὲ τοὺς ἐπικριτὲς της, τὴν ἀποτελεσματικότητά της σὲ σύγκριση μὲ τὶς πανεπιστημιακὰς θεολογικὰς σχολὰς ἢ ἀκαδημίας τετραετοῦς φοίτησης.

Ὁ Γερμανὸς Στρηνόπουλος, Μητροπολίτης Θυατειρων, ὁ ὁποῖος εἶχε διατελέσει σχολάρχης (1907 – 1922) τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης, σὲ μελέτῃ του γιὰ τὴν ἐπέτειο τῆς ἑκατονταετηρίδος τῆς Σχολῆς (1844 – 1944), ἡ ὁποία δημοσιεύθηκε μετὰ τὸ θάνατό του, ἐξηγεῖ, ὅτι ἡ λειτουργία τοῦ γυμνασιακοῦ κύκλου σπουδῶν μαζί μὲ τὸ θεολογικὸ καὶ φιλοσοφικὸ κύκλο ἐπιβλήθηκε, λόγῳ ἔλλειψης «ἐπαρκῶς κατ' ἀριθμὸν Γυμνασίων ἐν ταῖς ἐπαρχίαις τοῦ Οἴκουμενικοῦ Θρόνου, ἐξ ὧν ἐστρατολογοῦντο οἱ τρόφιμοι» τῆς Σχολῆς. Ἐπίσης ἓνας ἀπὸ τοὺς σκοποὺς τῆς Σχολῆς ἦταν ὁ πόθος, ὅπως οἱ φοιτητὲς «μετὰ τοῦ θεολογικοῦ τύχῳσι καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καταρτισμοῦ». Καὶ ὁ παραπάνω πρῶην σχολάρχης ὑπογραμμίζει, ὅτι:

«Ὁ συνδυασμὸς οὗτος, ἐπινοηθεὶς διὰ λόγους πρακτικῆς ἀνάγκης, δὲν ἠδύνατο νὰ τύχῃ πλήρους ἐπιδοκιμασίας ἐκείνων

82. Βλέπε Μ. Ἀ. Σιώτου (1972), σ. θ' καὶ κα'.

83. Βλέπε, ἐνδεικτικὰ, Πρακτικὰ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, συνεδρία τῆς 28ης Μαρτίου 1914.

ὅσοι μετεκπαιδευθέντες ἐν Πανεπιστημιακαῖς Θεολογικαῖς Σχολαῖς τῆς Δύσεως ἢ ἐν ταῖς Θεολογικαῖς Ἀκαδημαῖαις τῆς ὁμοδόξου Ρωσίας ἐπεθύμουν εὐρύτερον καὶ αὐτοτελῆ τετραετη φιλοσοφικὸν καὶ θεολογικὸν κύκλον»⁸⁴.

Ἐξάλλου, ὁ Μητροπολίτης Φιλαδελφείας Αἰμιλιανός, ἐπίσης τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου, σὲ σχετικὸ δημοσίευσμά του γιὰ τὴν ἴδια ἱστορικὴ περίοδο τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης, σημειώνει ἀπολογητικά:

«Καὶ ἐπικρίνεται μὲν ἡ τοιαύτη ἐν ἐκκλησιαστικῇ καὶ ἀπομονωμένῃ Σχολῇ παρεχομένη θεολογικὴ μόρφωσις, ὡς μονομερῆς καὶ ἀποκλειστικὴ, ἀντιθέτως δὲ ἐκθειάζεται ὡς πληρεστέρα ἢ ἐν Πανεπιστημίοις ἐλευθέρως γινομένη, ἀλλὰ λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τοῦ ἀείποτε τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν διέποντος συντηρητικῶς φιλελευθέρου πνεύματος καὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἐν Πανεπιστημίοις καταρτισμοῦ τῶν καθηγητῶν, κατ' οὐδὲν ζημιούται τὸ ἐπιστημονικὸν τῆς ἡμετέρας Σχολῆς ἔργον ἀπὸ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ αὐτῆς χαρακτῆρος»⁸⁵.

Τὰ λόγια αὐτὰ τοῦ Μητροπολίτη Αἰμιλιανοῦ θὰ πρέπει ν' ἀποτελοῦσαν ἀπάντηση στὴν ὑποφώσκουσα χρόνια ἀντίθεση καὶ ἐπίκριση ὀρισμένων καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὅτι δηλαδή ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης παρεῖχε θεολογικὴ μόρφωση, ἡ ὁποία ἐλέγχετο ἢ καὶ περιορίζετο ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἡγεσία τοῦ Οἴκουμενικοῦ θρόνου. Πάντως θὰ πρέπει νὰ λεχθεῖ, ὅτι μία τέτοια ἐπίκριση οὐδέποτε διατυπώθηκε ἐπίσημα ἐκ μέρους τῶν καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Αὐτὸ συνάγεται ἀβίαστα ἀπὸ τὰ πρακτικὰ τῶν συνεδριῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν⁸⁶.

84. Γερμανοῦ Στρηνοπούλου (1962), σ. 5.

85. Αἰμιλιανοῦ Φιλαδελφείας (1944), σ. 304. Πρβλ. καὶ τὸ σχετικὰ πρόσφατο δημοσίευμα τοῦ Μητροπολίτη Περιστερίου Χρυσοστόμου (Γερασίμου Σ. Ζαφείρη), 1986, στὸ ὁποῖο ἂν καὶ καταγράφονται τὰ βιώματα καὶ οἱ ἀναμνήσεις τοῦ συγγραφέα γιὰ τὴν μετὰ τὸ 1951 περίοδο τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης, ἐν τούτοις ἀποκαλύπτεται ἐναργέστατα τὸ Ὁρθόδοξο μορφωτικὸ καὶ ἐκκλησιαστικὸ πνεῦμα, τὸ ὁποῖο πάντοτε ἐνεψύχωνε καὶ διέκρινε τὴ Σχολὴ καὶ τοὺς τροφίμους τῆς κατὰ τὴ μακραίωνη λειτουργία τῆς.

86. Πρβλ. ὁμως τὴ διαμαρτυρία τῶν καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν «δι' ἀπόφασιν Πατριαρχείου δι' ἧς ἵνα ἐγγραφῆ τις τῶν προλυτῶν ἢ διδασκτῶν τῆς ἡμετέρας σχολῆς εἰς τὸν κατάλογον τῶν ἐκλεξιμῶν δι' ἀρχιερωσύνην κλίματος Κωνσταντινουπόλεως εἶδει νὰ υποβληθῆ εἰς ἐξέτασιν παρὰ τῶν καθηγητῶν τῆς θεολογι-

Συμπερασματικά θὰ μπορούσε νὰ λεχθεῖ, ὅτι οἱ καθηγητὲς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἠρνοῦντο ἐπίμονα ν' ἀναγνωρίσουν τὸ δίπλωμα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης ὡς ἰσότιμο μὲ πανεπιστημιακὸ διδακτορικὸ δίπλωμα. Αὐτὸ συνάγεται σαφῶς ἀπ' ὅσα ἐξετέθησαν ὄχι μόνον σ' αὐτὴ τὴν παράγραφο, ἀλλὰ καὶ στὶς ἀμέσως προηγούμενες. Καθίσταται, ἐπομένως, ἄξιο ἀπορίας γιὰ τὰ τελευταῖα κυρίως χρόνια ἡ φράση («προκειμένου δὲ περὶ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, καὶ ὁ κεκτημένος δίπλωμα ἀνεγνωρισμένης ὁμοταγοῦς Ὁρθόδοξου Θεολογικῆς Σχολῆς») τοῦ ἄρθρου 54 τοῦ νόμου 5343 τοῦ 1932 θεωρήθηκε, ὅτι ἐπέβαλλε ὀπωσδήποτε τὴν ὑποχρέωση, ὅπως ὁ ὑποψήφιος καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (καὶ Θεσσαλονίκης) εἶναι ἀπαραίτητα κάτοχος καὶ διδακτορικοῦ διπλώματος Ὁρθόδοξης θεολογικῆς πανεπιστημιακῆς σχολῆς. Μία τέτοια ἀντίληψη, μετὰ τῶν ἄλλων, ἀποτελεῖ σοβαρὴ παρερμηνεία τῶν ἱστορικῶν δεδομένων.

Ἀσφαλῶς δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ παραγνωρισθεῖ τὸ γεγονός, ὅτι κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες ἐπικράτησε ἡ παράδοση, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ ὑποψήφιος καθηγητὴς τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης ὀφείλει νὰ εἶναι κάτοχος διδακτορικοῦ διπλώματος Ὁρθόδοξης Θεολογικῆς Σχολῆς. Ἡ ἐπικράτηση αὐτῆς τῆς παράδοσης δὲ στηρίζεται σὲ διάταξη πανεπιστημιακοῦ νόμου, ὅπως ὀρισμένοι ἰσχυρίζονται⁸⁷. Ἡ ἀρχὴ αὐτῆς τῆς παράδοσης θὰ πρέπει ν' ἀναζητηθεῖ στὴν ἐπικρατήσασα λαθασμένη ἀντίληψη, ὀρισμένων τουλάχιστο καθηγητῶν τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης, σύμφωνα μὲ τὴν

κῆς σχολῆς τῆς Χάλκης» (συνεδρίες 29 καὶ 31 Ὀκτωβρίου καὶ 3 Νοεμβρίου 1909. Δ. Σ. Παλάνου, 1931, σ. 39, ὑποσ. 3). Τόσο ἡ ἀπόφαση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ὅσο καὶ ἡ διαμαρτυρία τῶν καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν εἶναι δυνατὸ νὰ ἐρμηνευθοῦν καὶ κατανοηθοῦν μέσα στὸ πλαίσιο τῆς ἀμοιβαίας δυσπιστίας, ἡ ὁποία ἐπικρατοῦσε κατὰ καιροὺς μετὰ τῶν δύο Θεολογικῶν Σχολῶν.

87. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ ἀποφάνθηκε καὶ τὸ Σ(υμβούλιο) τ(ῆς) Ἐ(πικρατείας), ἀπόφαση ὑπ' ἀριθ. 17981989. Μ' αὐτὴ τὴν ἀπόφασή του τὸ ΣτΕ ἀκύρωσε ἀπόφαση τοῦ ἐκλεκτορικοῦ σώματος τοῦ Τμήματος Ποιμαντικῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἀπεκλείσθη τῆς ὑποψηφιότητος γιὰ ἐκλογή σὲ θέση ἐπικούρου καθηγητῆ, κάτοχος διδακτορικοῦ διπλώματος τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου. Μετὰ τὴν ἔκδοση τῆς ἀπόφασης τοῦ ΣτΕ, τὸ Τμῆμα Ποιμαντικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης προεκήρυξε ἐκ νέου τὴ θέση ἐπικούρου καθηγητῆ καὶ γιὰ τὸ ἴδιο γνωστικὸ ἀντικείμενο, ὅπως καὶ προηγουμένως. Μετὰ τὴ διαδικασία αὐτῆ, ὁ κάτοχος τοῦ διδακτορικοῦ διπλώματος τοῦ γερμανικοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου ἔγινε δεκτὸς ὡς ὑποψήφιος καὶ μάλιστα ἐξελέγη στὴν προκηρυχθεῖσα θέση τοῦ ἐπικούρου καθηγητῆ, ὅπου καὶ ὑπηρετεῖ μέχρι σήμερα.

ὅποια εἶναι ἀπαραίτητος ὁ ἀπόλυτος καὶ ὀλοκληρωτικὸς ἔλεγχος τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπιλογῆς τοῦ ὑποψηφίου καθηγητῆ, προκειμένου — ὅπως ἰσχυρίζονται — νὰ ἐξασφαλισθεῖ καὶ διατηρηθεῖ ὁ ὁμολογιακὸς θρησκευτικὸς χαρακτήρας τῶν ἑλληνικῶν (κρατικῶν) Θεολογικῶν Σχολῶν.

Στὸ σημεῖο ὅμως αὐτό, εἶναι δυνατὸ νὰ διατυπωθεῖ ἡ ἀντίρρηση, ὅτι ὁ Ὁρθόδοξος ὁμολογιακὸς χαρακτήρας τῶν ἑλληνικῶν πανεπιστημιακῶν Θεολογικῶν Σχολῶν δὲ μπορεῖ νὰ ἐπιβληθεῖ καὶ ἐξασφαλισθεῖ μὲ ἀντιακαδημαϊκὰ καὶ αὐταρχικὰ κριτήρια ἐλέγχου τῆς ἐπιστημονικῆς θεολογικῆς γνώσης. Αὐτὸ οὐδέποτε διέκρινε τὶς προθέσεις καὶ πράξεις τῶν καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὅπως ἡ παρούσα ἀνάλυση ἔδειξε. Ἀντίθετα, ἐκεῖνο τὸ ὅποιο εἶχε καὶ ὀπωσδήποτε ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχει σημασία εἶναι ἡ προσωπικότητα καὶ τὸ περιεχόμενο τοῦ ὑπὸ κρίσιν ἔργου τοῦ ὑποψηφίου πανεπιστημιακοῦ καθηγητῆ καὶ ὄχι ἐὰν ἡ σχολὴ ἀπὸ τὴν ὅποια ὁ ὑποψήφιος ἀπέκτησε τὸ διδακτορικὸ του δίπλωμα εἶναι Ὁρθόδοξη ἢ ὄχι. Ἐξάλλου, ἰδιαίτερα τὴν ἐποχὴ μας, σὲ κανένα ὑποψήφιο διδάκτορα μὴ Ὁρθόδοξης ἀναγνωρισμένης πανεπιστημιακῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ἐπιβάλλεται ἡ ὑποχρέωση ν' ἀσπασθεῖ προηγουμένως τὰ δόγματα τῆς χριστιανικῆς ὁμολογίας ἐν ὀνόματι καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη τῆς ὁποίας διατελεῖ ἡ σχολή, καὶ ἔπειτα ν' ἀνακηρυχθεῖ διδάκτωρ αὐτῆς τῆς σχολῆς.

Μία διαδικασία ἐκλογῆς πανεπιστημιακοῦ καθηγητῆ, ἡ ὅποια βασίζεται στὴν ἀρχὴ τῆς ἀντικειμενικῆς καὶ ἀξιολογικῆς κρίσης τῆς προσωπικότητος καὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἔργου τοῦ ὑποψηφίου καθηγητῆ, εἶναι ἀπόλυτα σύμφωνη μὲ τὴν ἀνεκαθεν ἰσχύουσα ἀκαδημαϊκὴ-πανεπιστημιακὴ δεοντολογία τοῦ σεβασμοῦ τῆς ἐλευθερίας τοῦ λόγου καὶ τῆς σκέψης καὶ τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπιλογῶν τῶν διδασκόντων σὲ πανεπιστήμια. Ἀκριβῶς αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὴν ἀκαδημαϊκὴν δεοντολογία ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἀποδέχθηκε καὶ υἱοθέτησε ἀπὸ τὴν ἴδρυσή της τὸν περασμένο αἰῶνα καὶ μὲ πλήρη ἐπιτυχία λειτούργησε ὡς κρατικὴ πανεπιστημιακὴ σχολή, σ' ἓνα διάχυτο Ὁρθόδοξο ἑλληνικὸ κοινωνικὸ, πνευματικὸ καὶ πολιτιστικὸ περιβάλλον. Τὸ διάχυτο αὐτὸ Ὁρθόδοξο περιβάλλον ἀπέκλειε κάθε ἀπαίτηση, ἐκ μέρους τῶν καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, γιὰ ἐξασφάλιση ὁμολογιακοῦ θρησκευτικοῦ χαρακτήρα τῆς σχολῆς, σὲ ἀντίθεση βέβαια μὲ τὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης, ἡ ὅποια λειτουργοῦσε σὲ κράτος, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπίσημη θρησκεία ἦταν καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἡ ἰσλαμική.

Ἐξαίρεση, λοιπόν, γιὰ τὴ μὴ ἐφαρμογὴ τῶν ἀκαδημαϊκῶν κριτηρίων τῆς ἐλευθερίας τοῦ λόγου καὶ τῆς σκέψης καὶ τοῦ σεβασμοῦ τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπιλογῶν τῶν διδασκόντων, μέσα στὰ εὐρύτερα πλαίσια

τῆς ἑλληνικῆς πολιτισμικῆς καὶ Ὁρθόδοξης χριστιανικῆς παράδοσης καὶ κληρονομιάς, δὲν εἶναι δυνατὸ ν' ἀποτελέσουν οἱ σύγχρονες Θεολογικὲς Σχολές τῶν ἑλληνικῶν κρατικῶν πανεπιστημίων (Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης). Ὅταν μάλιστα οἱ σχολές αὐτές καλοῦνται νὰ συνεχίσουν, ἀνανεωμένες, τὸ πολυσχιδὲς ἐπιστημονικὸ, θεολογικὸ, ἐκκλησιαστικὸ καὶ ποιμαντικὸ Ὁρθόδοξο χριστιανικὸ τους ἔργο σὲ μίᾳ συνεχῶς μεταβαλλομένη ἑλληνικῇ (καὶ διεθνῇ) κοινωνίᾳ, τῆς ὁποίας ὅμως τὸ ἀνθρώπινο δυναμικὸ ἐξακολουθεῖ νὰ σέβεται καὶ νὰ ἐκτιμᾷ σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν Ὁρθόδοξη χριστιανικὴ παράδοση.

12. Ἐπίλογος

Ἡ παραπάνω ἀναλυτικὴ καὶ κριτικὴ θεώρηση τῆς πορείας καὶ ἐξέλιξης τοῦ ἐξεταστικοῦ συστήματος τῶν φοιτητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ ἰδιαιτέρα τοῦ θεσμοῦ τοῦ διδακτορικοῦ διπλώματος, ἔδειξε, συνοπτικά, τ' ἀκόλουθα.

Οἱ καθηγητὲς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ἀπὸ τὴν ἴδρυσή της ἀπέδωσαν στὸ θεσμὸ τοῦ διδακτορικοῦ διπλώματος ἀπόλυτο ἐπιστημονικὸ καὶ ἀκαδημαϊκὸ χαρακτήρα. Γι' αὐτὸ καὶ ἀρνήθηκαν γιὰ πάρα πολλὰ χρόνια νὰ χορηγοῦν διδακτορικά διπλώματα, τῶν ὁποίων ἡ χρῆση θὰ προορίζετο ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον γιὰ ἐπαγγελματικούς καὶ ὄχι ἐπιστημονικούς λόγους. Ἡ στάση αὐτὴ τῶν καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς δημιούργησε γιὰ πολλὰς δεκαετίες ἐμπόδια στὴν ἐπαγγελματικὴ ἀποκατάσταση τῶν ἀποφοίτων της. Τὰ ἐμπόδια αὐτά, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ αὐστηρὸ πανεπιστημιακὸ σύστημα ἐξετάσεων τῶν φοιτητῶν, ἀπέτρεψε ἱκανὸ ἀριθμὸ φοιτητῶν, σχεδὸν καθόλο τὸν περασμένο αἰῶνα, στὸ νὰ ἐγγραφεῖ καὶ φοιτήσῃ στὴ Θεολογικὴ Σχολή.

Μόλις τὸ 1912, μὲ τὴν ἀλλαγὴ τῆς πανεπιστημιακῆς νομοθεσίας, τοῦ συστήματος ἐξέτασης τῶν φοιτητῶν καὶ τοῦ τρόπου ἐκπόνησης καὶ χορήγησης τοῦ διδακτορικοῦ διπλώματος, αὐξήθηκε σημαντικὰ ὁ ἀριθμὸς τῶν φοιτητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς. Ἄν ἡ συμβολὴ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν στὴ γενικότερη θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ διαπαιδαγώγηση τῆς νεότητος καὶ τοῦ λαοῦ γενικά, καθόλο τὸν περασμένο αἰῶνα, κριθεῖ, μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀποφοίτων της, τότε θὰ ἦταν δύσκολο νὰ λεχθεῖ, ὅτι ἡ συμβολὴ αὐτὴ ἦταν κατὰ πάντα σύμφωνη μὲ τὶς ἀρχικὲς προσδοκίες καὶ τὰ ὁράματα, τὰ ὁποῖα συνόδευσαν τὴν ἴδρυση αὐτῆς τῆς σχολῆς.

Ἄν ὅμως ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ ὑστεροῦσε ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀποφοίτων της, σὲ σύγκριση μὲ τὶς ἄλλες πανεπιστημιακὲς σχολές, τὸ ἴδιο δὲ μπορεῖ νὰ λεχθεῖ ὡς πρὸς τὴν ποιότητα τῶν καθηγητῶν της. Οἱ

καθηγητὲς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ἀνάκαθεν ἐμπορούμενοι ἀπὸ αὐστηρὲς ἐπιστημονικὲς καὶ ἀκαδημαϊκὲς ἀρχές, ἦταν φυσικὸ νὰ προτιμοῦν, κατὰ κανόνα, μεταξὺ τῶν ὑποψηφίων καθηγητῶν τῆς σχολῆς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι εἶχαν ὑψηλοῦ ἐπιπέδου μεταπτυχιακὲς σπουδὲς στὸ ἐξωτερικὸ καὶ διπλώματα, τὰ ὅποια συνόδευαν αὐτὲς τὶς σπουδές.

Ἔτσι ἐξηγεῖται, γιὰ τὸ ὅσοι ὑποψήφιοι καθηγητὲς, οἱ ὅποιοι ἦταν ἀπόφοιτοι τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης καὶ εἶχαν τὰ προσόντα, προτιμήθηκαν νὰ ἐκλεγοῦν καθηγητὲς στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἀντίθετα, οἱ καθηγητὲς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ἐπίμονα ἀρνήθηκαν ν' ἀναγνωρίσουν τὴν ἰσοτιμία τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης, ὡς πανεπιστημιακῆς σχολῆς. Ἡ ἐμμονὴ αὐτὴ θὰ μποροῦσε νὰ χαρακτηρισθεῖ ὡς ἄδικη, κυρίως ὅσον ἀφορᾷ στὴν ἄρνηση τῶν καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ν' ἀναγνωρίσουν τὴν ἰσοτιμία τοῦ διπλώματος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης ἔστω μὲ τὸ πτυχίον τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Καὶ αὐτό, γιὰ τὴν ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης ἀπὸ τὴν ἴδρυσή της μόρφωσε ἑκατοντάδες κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους διέπρεψαν σὲ ἐκκλησιαστικὲς καὶ ἐκπαιδευτικὲς θέσεις, τόσο τοῦ κλίματος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὅσο καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ ἄρνηση ὅμως τῶν καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ν' ἀναγνωρίσουν τὸ δίπλωμα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης ὡς ἰσότιμο μὲ διδακτορικὸ πανεπιστημιακὸ δίπλωμα, θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὡς δικαιολογημένη. Καὶ αὐτό, γιὰ τὸ πάντοτε οἱ καθηγητὲς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ἀπέδιδαν μεγάλη σπουδαιότητα στὶς μεταπτυχιακὲς σπουδὲς τῶν ὑποψηφίων καθηγητῶν σὲ ἀναγνωρισμένα πανεπιστήμια τοῦ ἐξωτερικοῦ, στὰ ὅποια ἡ παρεχομένη γνώση ἐγγυᾶτο τὴν ἀπρόσκοπτη ἀκαδημαϊκὴ ἐξέλιξη τῶν μετεκπαιδευομένων. Τὶς προϋποθέσεις αὐτὲς γιὰ ἀκαδημαϊκὴ ἐξέλιξη, χωρὶς προηγουμένη μεταπτυχιακὴ φοίτηση σὲ ἀναγνωρισμένα πανεπιστήμια τοῦ ἐξωτερικοῦ, δὲ μποροῦσε νὰ ἐξασφαλίσει γιὰ τοὺς τροφίμους τῆς ἡ Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης.

Οἱ λόγοι, ἐπομένως, τῆς ἄρνησης τῶν καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν νὰ δεχθοῦν τὸ δίπλωμα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης ὡς ἰσότιμο μὲ πανεπιστημιακὸ διδακτορικὸ δίπλωμα ἀνάγονται, πρωτίστως, στὴ λεπτομερῆ ἀναζήτηση καὶ τὸν προσδιορισμὸ αὐστηρῶν ἐπιστημονικῶν θεολογικῶν κριτηρίων καὶ ἀκαδημαϊκῆς ἐλευθερίας. Ὁ προσδιορισμὸς τέτοιων κριτηρίων μὲ τρόπο νηφάλιο καὶ ἀξιοκρατικὸ, θὰ μποροῦσε νὰ συνέβαλε ἀκόμη καὶ σήμερα, μεταξὺ τῶν ἄλλων, στὴ λύση πολλῶν ἀκαδημαϊκῶν ἀδιεξόδων, τὰ ὅποια παρατηροῦνται κυρίως στὰ ἑλληνικὰ πανεπιστήμια.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αἰμιλιανοῦ Φιλαδελφείας (1944), «Σύντομος ἱστορικὴ ἐπισκόπησις (1844 – 1944)», Ὁρθοδοξία. Περιοδικὸν Ἡθικοθρησκευτικόν. Ἔτος ΙΘ', τεῦχος 10Β' (Ἐκτακτὸν τεῦχος ἐπὶ τῇ ἑκατονταετηρίδι τῆς ἐν Χάλκῃ ἱεραῶς Θεολογικῆς Σχολῆς), σσ. 302–310.
- Βιογραφίαι (1920), *Βιογραφίαι Ζώντων Καθηγητῶν. Ἐπιτίμων, τακτικῶν καὶ ἐκτάκτων*. Τόμος Δεύτερος, τεῦχος Α'. Ἐν Ἀθήναις: Ἐθνικὸν καὶ Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον. Πρυτανεία Β' Γεωρ. Ἰω. Ἀγγελοπούλου 1919 – 1920.
- Βρυχέα Ἀ. καὶ Γαβρόγλου Κ. (1982), *Ἀπόπειρες μεταρρύθμισης τῆς Ἀνώτατης ἐκπαίδευσης 1911 – 1981*. Θεσσαλονίκη: Ἐκδόσεις Σύγχρονα Θέματα.
- Γιαννουλάτου Ἀν. (1974), «Λεωνίδας Ἰω. Φιλιππίδης. Ὁ ἐπιστήμων, ὁ ἄνθρωπος», Ἐ(πιστημονικὴ) Ἐ(πετηρὶς) τῆς Θ(εολογικῆς) Σ(χολῆς) Π(ανεπιστημίου) Ἀ(θηνῶν), τόμος ΚΑ', σσ. ια' – νε'.
- Γιούλτση Β. Τρ. (1977), *Ἕλληνες πτυχιούχοι Ὁρθόδοξων Θεολογικῶν Σχολῶν 1941 – 1975. Κοινωνιολογικὴ ἔρευνα*. Θεσσαλονίκη: Ἐκδοτικὸς οἶκος Ἀφῶν Κυριακίδη.
- Δαμαλᾶ Ν. (1880), *Λόγος ἐκφωνηθεὶς ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ τὴν δεκάτην τετάρτην Ὀκτωβρίου 1879*. Ἐν Ἀθήναις. Ἐκ τοῦ τυπογραφείου Σ. Κ. Βλαστοῦ.
- Δημαρᾶ Ἀλ. (1973), *Ἡ μεταρρύθμιση ποὺ δὲν ἔγινε (Τεκμήρια ἱστορίας)*. Τόμος Α' (1821 – 1894): Ἀθήνα: Ἐκδοτικὴ «Ἐρμῆς».
- Δημαρᾶ Ἀλ. (1980), «*Προθέσεις τῶν πρώτων κυβερνήσεων Βενιζέλου (1910 – 1913) στὰ ἐκπαιδευτικά. Ἐνδείξεις ἀπὸ νομοθετικὰ κείμενα*», Θ. Βερέμη καὶ Ὁ. Δημητρακοπούλου (ἐποπτεία), Μελετήματα γύρω ἀπὸ τὸν Βενιζέλο καὶ τὴν ἐποχὴ του. Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Φιλιππότη, σσ. 21–47.
- Δημαρᾶ Κ.Θ. (1987), «*Ἐν Ἀθήναις τῇ 3 Μαΐου 1837*». Μελέτη ἱστορικὴ καὶ φιλολογικὴ. Ἀθήνα: Ἐκδόσεις τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
- Δημαρᾶ Κ.Θ. (1989), «*Ἰδεολογήματα στὴν ἀφετηρία τοῦ ἑλληνικοῦ πανεπιστημίου*», στὸ Πανεπιστήμιο (1989), τόμος Α', σσ. 43–54.
- Δημητριάδου Δ. Ἀ. (1916), *Ἀπάνθισμα Βιογραφικόν. Τῶν ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου ἐκλιπόντων τὸν βίον καθηγητῶν αὐτοῦ 1837 – 1916*. Πρυτανεία Ἰ. Ε. Μεσολωρᾶ. Ἀθήνησι.

- Ἐκθεσις τῆς Ἐπιτροπείας (1923), *Ἐκθεσις τῆς Ἐπιτροπείας καὶ Πρακτικὰ τῆς Σχολῆς περὶ πληρώσεως τῆς κενῆς τακτικῆς ἑδρας τῆς Εἰσαγωγῆς καὶ Ἑρμηνείας τῆς Καινῆς Διαθήκης*. Ἀθήναι: Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀθηνῆσι Πανεπιστημίου.
- Ἐκθεσις τῆς Ἐπιτροπείας (1924), *Ἐκθεσις τῆς Ἐπιτροπείας καὶ Πρακτικὰ τῆς Σχολῆς περὶ πληρώσεως τῆς κενῆς τακτικῆς ἑδρας τῆς Γενικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας*. Ἀθήναι: Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀθηνῆσι Πανεπιστημίου.
- Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων (1911), *Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς*. Β' Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ. Προεδρία Ν. Ἀ. Στράτου. Ἐν Ἀθήναις: Ἐκ τῶν τυπογραφικῶν καταστημάτων «Αὐγῆς» Ἀθ. Ἀ. Παπασπύρου.
- Θεοδώρου Ε. Δ. (1971), *Παναγιώτης Ν. Τρεμπέλας (Σπουδαί, τίτλοι, δρᾶσις, δημοσιεύματα)*, ΕΕΘΣΠΑ, τόμος ΙΖ', σσ. ζ' – πδ'.
- Ἰωαννίδου Β. Χ. (1959), «Ὁ καθηγητὴς ἀρχιμ. Εὐάγγελος Β. Ἀντωνιάδης. Ὁ βίος, ἡ δρᾶσις καὶ τὰ ἐπιστημονικὰ αὐτοῦ ἔργα», ΕΕΘΣΠΑ, τόμος ΙΓ', σσ. ια' – κη'.
- Καστόρχη Εὐθ. (1872), «Τὰ κατὰ τὴν ΛΓ' πρυτανείαν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ γενόμενα», Ἀθήναιον, ἔτος Α', τεῦχος γ', σσ. 237 – 252 καὶ τεῦχος δ', σσ. 363 – 383.
- Κλάδου Π. Ἰ. (1860), *Ἐκκλησιαστικὰ καὶ Ἐκπαιδευτικά. Ἦτοι νόμοι, διατάγματα, ἐγκύκλιοι, ὁδηγίαί κ.λπ. ἀποβλέποντα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν δημοσίαν ἐκπαίδευσιν ἐν Ἑλλάδι*. Ἀδεῖα τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδύσεως Ὑπουργείου ἐκδοθέντα. Ἀθήνησι. Ἐκ τοῦ τυπογραφείου Ἰωάννου Ἀγγελοπούλου.
- Κογκούλη Ἰ. Β. (1985), *Τὸ μάθημα τῶν Ὀρθοσκευτικῶν στὴ μέση ἐκπαίδευση (1833 – 1932). Συμβολὴ στὴν ἱστορίαν τῆς νεοελληνικῆς ἐκπαίδευσης*. Θεσσαλονίκη: Ἐκδοτικὸς οἶκος Ἀφῶν Κυριακίδη.
- Κονιδάρη Γ. Ἰ. (1958), «Ὁ καθηγητὴς ἀρχιμ. Βασίλειος Κ. Στεφανίδης», ΕΕΘΣΠΑ, τόμος ΙΒ', σσ. θ' – κζ'.
- Λάππα Κ. (1989), «Τὸ διδακτικὸ προσωπικὸ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν τὸν ΙΘ' αἰῶνα», στὸ Πανεπιστήμιο (1989), τόμος Α', σσ. 137 – 147.
- Μάουρερ Γ. Α. (1835/1976), *Ὁ Ἑλληνικὸς Λαός. Δημόσιο, ἰδιωτικὸ καὶ ἐκκλησιαστικὸ δίκαιο ἀπὸ τὴν ἐναρξὴ τοῦ ἀγῶνα γιὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν ὡς τὴν 31 Ἰουλίου 1834*. Τόμοι Α' καὶ Β'. Χαϊδελβέργη 1835. Μετάφραση ἀπὸ τὰ γερμανικὰ Ὀλγα Ρομπάκη. Εἰσαγωγὴ, ἐπιμέλεια, σχολιασμός, Τάσου Βουρνᾶ. Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Ἀφῶν Τολίδη, 1976.

- Μεταλληνοῦ Γ. (1989), *Τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων ἑλληνικῆς καὶ γερμανικῆς θεολογίας τὸν ἰθ' αἰῶνα*. Ἀθήναι (ἀνάτυπον ἐκ τῆς ΕΕΘΣΠΑ, τόμος ΚΗ').
- Μουζέλη Ν. (1980), «*Οὐκονομία καὶ Κράτος τὴν ἐποχὴ τοῦ Βενιζέλου*», Θ. Βερέμη καὶ Ὁ. Δημητρακοπούλου (ἐποπτεία), *Μελετήματα γύρω ἀπὸ τὸν Βενιζέλο καὶ τὴν ἐποχὴ του*. Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Φιλιππότη, σσ. 3–19.
- Μουρατίδου Κ. Δ. (1968), «*Ἀμίλλας Σπυρ. Ἀλιβιζᾶτος. Βίος, δράσεις καὶ συγγραφικὸν ἔργον*», ΕΕΘΣΠΑ, τόμος ΙΣΤ', σσ. ζ' – νβ'.
- Μπαλάνου Δ. Σ. (1931), *Ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις 1837 – 1930)* (Ἀνατύπωσις ἐκ τῶν «Ἐναισιμῶν» τιμητικοῦ τόμου ἐπὶ τῇ 35τηρίδι τοῦ Μακ. Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσοστόμου). Ἐν Ἀθήναις.
- Πανεπιστήμιο (1989), *Πανεπιστήμιο: Ἰδεολογία καὶ παιδεία. Ἱστορικὴ διάσταση καὶ προοπτικὲς. Πρακτικὰ τοῦ διεθνοῦς συμποσίου* (Ἀθήνα, 21–25 Σεπτεμβρίου 1987), τόμοι Α' καὶ Β'. Ἀθήνα: Γενικὴ Γραμματεία Νέας Γενιάς. Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Ἑλληνικῆς Νεολαίας.
- Πανταζίδου Ἰ. (1889), *Χρονικὸν τῆς πρώτης πεντηκονταετίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου*. Κατ' ἐντολὴν τῆς Ἀκαδημαϊκῆς Συγκλήτου καὶ δαπάνη τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου. Ἀθήνησι. Τυπογραφεῖον «Παλιγγενεσία» Ἰω. Ἀγγελοπούλου.
- Παπακωνσταντίνου Π. καὶ Ἀνδρέου Ἀπ. (1992), *Τὰ Διδασκαλεῖα καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς παιδαγωγικῆς σκέψεως. 1875 – 1914*. Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Ὀδυσσεάς.
- Παπαμιχαήλ Γρ. (1915), «Ἱστορία ἐνὸς ἐπιστημονικοῦ βαθμοῦ. Μία ἱστορικὴ συνεδρία ἐν τῇ Θεολογ. Ἀκαδημίᾳ Πετροπόλεως», *Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος*, ΙΔ', ἔτος Η', σσ. 81–99.
- Παπαπάνου Κ. (1970), *Χρονικὸν – Ἱστορία τῆς Ἀνωτάτης μας Ἐκπαίδευσως*. Ἀθήνα: Ἐκδοσις Ἀμερικανικοῦ Κολλεγίου Θηλέων Ἀθηνῶν (Pierce College).
- Παράρτημα (1911), *Παράρτημα τῆς Ἐφημερίδος τῆς Β' Διπλῆς Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς*. Τεύχος Α'. Ἐν Ἀθήναις: Ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου.
- Παρίση Σ. Μ. (1884), *Ἀνωτέρα καὶ Μέση Ἐκπαίδευσις*. Ἦτοι συλλογὴ τῶν διεπόντων τὴν ἀνωτέραν καὶ μέσην ἐκπαίδευσιν νόμων, Β. διαταγμάτων καὶ ἐγκυκλίων τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως Ὑπουργείου. Ἀπὸ τοῦ

- 1833 – 1884. Ἐν Ἀθήναις. Ἐκ τοῦ τυπογραφείου ὁ «Παλαμῆδης».
- Πασαδαίου Ἀρ. (1987), *Ἱερὰ Θεολογικὴ Σχολὴ Χάλκης. Ἱστορία, ἀρχιτεκτονικὴ*. Ἀθήνα: Ἐκδοσὴ Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ἑλβετίας.
- Περσελῆ Ἐ. Π. (1987), «*Σταθμοὶ στὴν ἐξέλιξη τῆς σχολικῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς καὶ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*», Θεολογία, τόμος ΝΗ', σσ. 572 – 582 (Καὶ ἀνάτυπο).
- Πρακτικὰ τῆς Βουλῆς (1911), *Πρακτικὰ τῶν Συνεδριάσεων τῆς Β' Διπλῆς Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς*. Τόμος Α' (8 Ἰανουαρίου 1911 – 12 Ἰουλίου 1911). Ἐν Ἀθήναις: Ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου.
- Σιώτου Μ. Ἀ. (1972), «*Βασίλειος Χ. Ἰωαννίδης. Βίος, δρᾶσις καὶ δημοσιεύματα*», ΕΕΘΣΠΑ, τόμος ΙΘ', σσ. ζ' – κη'.
- Στασινοπούλου Μ. Δ. (1971), «*Ἡ ὀργάνωσις τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κατὰ τὴν ἴδρυσίν του καὶ οἱ πρῶτοι καθηγηταὶ του*», Πarnaσσός. Φιλολογικὸν περιοδικὸν κατὰ τριμηνίαν ἐκδιδόμενον. Περίοδος δευτέρα, τόμος ΙΓ', σσ. 53-89.
- Σταυρίδης – Πατρικίου Ρ. (1989), «*Οἱ ἐνδοπανεπιστημιακῆς ἰσορροπίες καὶ ἡ ἀνάτροπή τους (1910 – 1926)*», στὸ Πανεπιστήμιο (1989), τόμος Α', σσ. 215 – 222.
- Σταυρίδου Β. Θ. (1968), «*Χάλκης, Θεολογικὴ Σχολή*», Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, τόμος 12ος. Ἐκδότης Ἀθ. Μαρτῆνος. Ἀθήναι, σσ. 54–59.
- Σταυρίδου Β. Θ. (1988), *Ἡ ἱερὰ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης*. Θεσσαλονίκη: Ἐκδοτικὸς οἶκος Ἀφῶν Κυριακίδου, β' ἔκδοσις.
- Στρηνοπούλου Γερμανοῦ, Μητροπολίτου Θυατείρων (1962), *Ἡ ἱ. Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης. Ἱστορικαὶ συμβολαί*. Θεσσαλονίκη (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς», τεύχη 532 – 533).
- Τσουκαλᾶ Κ. (1977), *Ἐξάρτηση καὶ ἀναπαραγωγὴ. Ὁ κοινωνικὸς ρόλος τῶν ἐκπαιδευτικῶν μηχανισμῶν στὴν Ἑλλάδα (1830 – 1922)*. Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Θεμέλιο.
- Φυτράκη Ἀ. (1965), «*Μισαὴλ Ἀποστολίδης. Ἐπὶ τῇ ἑκατονταετηρίδι ἀπὸ τοῦ θανάτου του, 1862 – 1962*», ΕΕΘΣΠΑ, τόμος ΙΕ', σσ. 767 – 805.
- Χρυσοστόμου, Μητροπολίτου Περιστερίου (Γ. Σ. Ζαφείρη) (1986), *Ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης (ἀναμνήσεις – βιώματα – δραματισμοί)*. Ἀθήναι (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Ἐκκλησία»).